
Мирослава Гонгадзе

Сергій Куделя

РОЗІРВАНИЙ НЕРВ

ХРОНОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКОГО ПРОТЕСТУ

Київ - 2004

Розірваний нерв. Хронологія громадського протесту / Мирослава Гонгадзе,
Сергій Куделя — К., 2004. — 157с.

Ця книга є дослідженням громадського руху протесту, що виник в Україні у грудні 2000 року і припинив активну фазу свого існування у березні 2001 року. Протестний рух розглядається як феномен новітньої української історії, оскільки вперше в історії держави її громадяни вийшли на вулиці не заради інтересів тієї чи іншої політичної сили, а через моральне обурення і з метою відновлення порушеної справедливості.

Видання буде корисне кожному громадянину країни, який цікавиться політичними процесами в державі.

Книга підготовлена до друку "Фундацією "Відкрите суспільство" за фінансової підтримки Міжнародного Фонду "Відродження". Погляди авторів можуть не співпадати з позицією Міжнародного Фонду "Відродження".

Громадська організація "Фундація "Відкрите суспільство" — це українська неурядова громадська організація, метою діяльності якої є сприяння побудові відкритого громадянського суспільства. Ми прагнемо, щоб Україна, обравши демократичний шлях розвитку, мала сильне громадянське суспільство, спроможне розвиватись, впливати та гнучко змінюватись відповідно до вимог часу.

01024, Київ, а/с І24
info@osf.kiev.ua
www.deputat.org.ua

Автори *Мирослава Гонгадзе, Сергій Куделя*
Редактори *Оксана Грязнова, Леся Шевченко*
Коректор *Інна Борик*
Верстка *Олександра Борисова*

© 2004, Фундація "Відкрите суспільство"
При передруку посилання на видання обов'язкове

Зміст

Вступ	4
Модель політичного процесу	8
Етап I: Підґрунтя протесту (1994 р. – 2000 р.)	I5
Етап II: Протестний рух і політична еліта: динаміка тактичної взаємодії (19 грудня 2000 р. – 28 лютого 2001 р.)	46
Етап III: Демобілізація протесту (1 березня – 26 квітня 2001 р.)	88
Заключна частина: Спадщина протесту	I07
Додатки	II2

ВСТУП

"Приймальня Президента була шокующе порожньою. Ця порожнеча вразила мене ще декількома хвилинами раніше — у гардеробі Адміністрації не знайшлося нікого, хто б узяв моє мокре від снігу пальто. Секретар мовчазно жестом запросив мене зайти. За важкими дверима президентського кабінету все ніби було звичним — шкіряний диван, великий килим, широкий стіл із родинними фотографіями. Але відчуття порожнечі лише посилювалося. Я ж пам'ятаю цей кабінет ще декілька місяців тому! Видавалося, що краю немає усім цим двірським радникам та прохачам, які наввипередки прагнули довести "папі" свою відданість. Президент вирішував усе. Він був і суддею, і катом. Його телефони не замовкали. Він був господарем як цього кабінету, так і цілої країни. Сьогодні ж з-за президентського стола на мене розгублено дивилася розчавлена, пригноблена і деморалізована людина. Він виглядав, як самотній вовк. Зграя залишила його, відчувши, що вождя опинився загнаним за червоні прапорці.

— Заходь, сідай. Дивись — усі відвернулись! — видихнув він.

За вікном лютувала зима 2001. Перспектива втрати влади стала для Президента реальною. Держава ж стояла на межі нової ери — України без Кучми".

Приблизно такими залишилися враження від Президента в особи, яка була поруч із Леонідом Кучмою з самого початку його сходження на вершину української політики. Ще минулого року Президент впевнено підкорив цю вершину вдруге. Здавалося, що ніщо вже не зможе перешкодити йому опанувати її назавжди. Він знищив системну опозицію, приборкав парламент, підпорядкував суди та оточив себе слухняними підданими. Однак навіть цього йому виявилось замало — він хотів, щоб його не лише боялися, але й любили. Йому набридло бачити на робочому столі "бруд", який хтось

продовжував лити на нього зі сторінок газет і який ще й до того ж "шурується" в Інтернет. Він мав стати для цієї нації епічним державотворцем, переможцем "червоної загрози", гарантом громадського миру та спокою. А до нього — суцільна зневага та презирство. Саме у цей момент Президент або переоцінив себе, або недооцінив тих, хто був навколо нього. І він точно забув про вічну силу, яка залишалася над ним.

Наше дослідження — це розповідь про те, як діє суспільство, коли воно залишається сам на сам із всесильною та безконтрольною владою. Ми намагаємося уникнути емоційних оцінок тієї чи іншої сторони, віддаючи перевагу безсторонньому аналізу їхніх слів та дій. Зрозуміти, а не засудити — таке завдання ми поставили перед собою у цьому дослідженні. Його предмет — громадський рух протесту, що виник в Україні у грудні 2000 року і припинив активну фазу свого існування у березні 2001 року. Ми розглядаємо його як феномен новітньої української історії, оскільки вперше в історії держави її громадяни вийшли на вулиці не заради інтересів тієї чи іншої політичної сили, а через моральне обурення і з метою відновлення порушеної справедливості.

За тезою цього дослідження, громадський протестний рух в Україні виник як наслідок посилення авторитаризму Президента, формування в державі кримінально-олігархічної моделі управління державою та відсутності серед політичної еліти впливової демократичної опозиції, здатної цьому протидіяти. Каталізатором для початку протестних виступів стало оприлюднення у Верховній Раді 28 листопада 2000 року доказів безпосередньої причетності Президента та керівників силових відомств до вбивства незалежного журналіста Георгія Гонгадзе. Таємні записи розмов Президента, зміст яких відразу ж набув суспільного розголосу, викрили не лише аморальне обличчя Глави держави, але й безпрецедентне зловживання ним своїми владними повноваженнями для переслідування та покарання політичних опонентів. Вони ста-

---

ли промовистим свідченням абсолютної безправності кожного громадянина перед безконтрольною владою. А за відсутності в Україні впливової опозиції у суспільства залишався єдиний спосіб захисту своїх інтересів — відкритий громадський протест.

Протестні настрої переважали в суспільстві й у наступні роки після завершення періоду вуличного протистояння. Майже 80% громадян традиційно висловлювали невдоволення діяльністю Кучми на посаді Президента упродовж його другого терміну. В травні 2004 року, через три роки після політичної кризи, за даними Центру імені Олександра Разумкова, більше половини українців ставляться із недовірою до влади і вважають, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямку. Але тоді наприкінці 2000 року таке невдоволення владою перейшло у відкритий протест. У цьому дослідженні ми аналізуємо, чому це сталося саме тоді і саме так.

У дослідженні ми використовуємо теоретичні нароби багатьох західних політологів, які вивчали протестні рухи у країнах Латинської Америки, США, Югославії та інших державах. Хоча протестні виступи у кожній країні мали свої особливості, науковці відслідковують і спільні для них риси, а також визначають фактори, що впливають на хід та результат акцій. Для аналізу українського протестного руху 2000–2001 років ми застосовуємо теоретичну модель, яка розглядає хід акції у контексті взаємодії протестуючих із владою та іншими представниками політичної еліти. У дослідженні ми використовуємо власні інтерв'ю із організаторами та учасниками протестів, політичними діячами та політконсультантами, а також вітчизняну пресу того періоду, політичні заяви, програмні документи тощо. До документальних першоджерел ми відносимо й розмови у президентському кабінеті, записані майором державної охорони Миколою Мельниченком, достовірність яких була підтверджена експертом ФБР Брюсом Кенігом. Використання стенограм цих розмов у

останні роки набуло поширення серед американських дослідників пострадянських політичних режимів і визнається у західному науковому середовищі. Заключна частина нашої роботи присвячена наслідкам протестного руху в Україні та його впливу на внутрішньополітичний процес.

Свій внесок у підготовку цієї роботи зробили усі, хто допоміг нам максимально достовірно відтворити події того періоду та безсторонньо їх дослідити. Особливу подяку ми хочемо висловити Володимирі Чемерису, Юрію Луценку, Михайлу Свистовичу, Володимирі Малинковичу, Олесю Донію, Олександрю Морозу, В'ячеславу Піховшеку, Михайлу Погребинському, Володимирю Полохалу, Тарасу Чорноволу, Андрію Шкілю. Ми також вдячні Асоціації з дослідження національностей (Association for the Study of Nationalities), яка надала нам можливість представити та обговорити перший варіант цієї роботи під час конференції у Нью-Йорку 2003 року. Ми зберігаємо за собою усю відповідальність за викладений тут аналіз та будь-які помилки, яких ми могли у ньому допуститися. А висновки роботи ми залишаємо вже на розсуд історії.

Модель політичного процесу

Протестний рух, за поширеним у політології визначенням, — це "колективна дія, спрямована проти політичних еліт, інституцій, органів влади чи інших груп, що організована для досягнення спільних для її учасників цілей".¹ Пояснюючи феномен протестних рухів, дослідники зосереджуються на двох центральних запитаннях:

— Що мобілізує слабких, не наділених владою осіб на протест заради досягнення колективних цілей?

— Що визначає здатність протесту досягнути встановлені цілі?

Американський політолог Сідні Терроу розробив модель політичного процесу (political process model), яка використовує концепцію політичних можливостей для пояснення походження протестного руху і траєкторії його розвитку. Нові політичні можливості "сприяють зменшенню ризиків, пов'язаних із колективними діями, виявленню потенційних союзників протесту та вказують на вразливість владної еліти".² За гіпотезою Терроу, політичні можливості виникають внаслідок змін у політичному середовищі держави. Такі зміни роблять протест як спосіб впливу більш ефективним у свідомості громадян, а отже, і спонукають їх до нього. Терроу розділяє політичні можливості на структурні та ситуативні.

Структурні політичні можливості (structural opportunities) виникають на підставі довготривалих соціальних, політичних та економічних змін у державі, які впливають на стратегії політичних гравців. Деякі процеси, як наприклад: військові конфлікти, довготривале безробіття, економічна криза чи суттєві демографічні зміни — є особливо руйнівними для політичного статус-

¹ Sidney Tarrow, *Democracy and Disorder; Protest and Politics in Italy, 1965-1975* (Oxford: Oxford University Press 1989), с. 14.

² Sidney Tarrow, *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press 1998), с. 77.

кво. Інші — послаблення чи посилення органів державної влади або зміна політичної системи — мають менший мобілізаційний ефект. Однак у поєднанні із ситуативними можливостями вони можуть створити достатній потенціал для початку протестних дій. На відміну від структурних, ситуативні можливості виникають раптово і тривають короткий проміжок часу.³

Типологія ситуативних можливостей (*transitory opportunities*)

Виділяють чотири типи ситуативних можливостей, що можуть скласти передумови початку протестного руху.⁴ Перший тип дослідники пов'язують із лібералізацією політичного режиму чи наданням позаелітним групам права впливати на процес прийняття рішень. Посилення значення позаелітних груп спонукає, у свою чергу, до громадських акцій із вимогами подальшого розширення такого впливу. Прикладом цього може бути процес лібералізації у Радянському Союзі наприкінці 1980-х років, коли процес відродження національної самобутності у республіках СРСР поступово привів до виникнення рухів за національну незалежність.

Виникнення другого типу можливостей пов'язане зі змінами на елітному рівні, коли розпадаються існуючі політичні союзи чи формуються нові політичні коаліції. Утворення коаліції опозиційних партій в Югославії наприкінці 1990-х років сприяло суспільній мобілізації проти Президента Слободана Мілошевича та організації довготривалих акцій протесту.

Третій тип ситуативних можливостей виникає внаслідок появи впливових і авторитетних політичних союзників протесту. Вони підтримують вимоги протестного руху, легітимізують його в очах

³ Bert Klendermans, *The Social Psychology of Protest* (Cambridge: Blackwell Publishers 1997), с. 171.

⁴ Sidney Tarrow, *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Mass Politics in Modern State* (Cambridge: Cambridge University Press 1994), с. 86-89.

суспільства та допомагають протестуючим уникнути репресій з боку правоохоронних органів. Протестні акції у Грузії восени 2003 року набули масовості та сили завдяки беззастережній підтримці одного з лідерів політичної опозиції Михайла Саакашвілі. Його активна участь в акціях протесту, ймовірно, унеможливила і використання сили проти демонстрантів.

Четвертий тип можливостей виникає внаслідок розколу у владній еліті. Такий розкол стає очевидним через відмінності у реакції представників влади на вимоги учасників протесту. Одним з прикладів розколу владної еліти стала конфронтація між Президентом Росії Борисом Єльциним та Головою Верховної Ради РФ Русланом Хасбулатовим упродовж 1993 року. Протестні виступи у Москві восени 1993 року з вимогою відставки Єльцина стали можливими саме завдяки гострому протистоянню всередині правлячої російської еліти.

Важливість ситуативних можливостей для ходу протестних дій вказує на динамічний характер протестного руху. Адже його розвиток зумовлений не лише появою нових можливостей, але й здатністю учасників протесту помітити їх та вчасно ними скористатися. Різниця у наявних ситуативних можливостях пояснює також і відмінності траєкторії розвитку протестних дій у структурно схожих державах, наприклад, Грузії та Україні.

Фактори суспільної мобілізації

Проте сама наявність структурних та ситуативних можливостей недостатня для суспільної мобілізації до колективних дій. Вони мають бути помічені та сприйняті значною кількістю людей. За твердженням американського соціолога Вільяма Гемсона, сприйняття можливостей для протесту залежить від "ціннісної системи громадян, яка своєю орієнтацією на дію спонукає та

легітимізує акції суспільних рухів".⁵ Він виділяє три фактори, які допомагають широким колам людей помітити й використати політичні можливості для колективних дій. Першим фактором є почуття порушеної справедливості, яке виникає внаслідок шокувального публічного нехтування нормами людської етики і моралі чи обмеження громадянських прав (фактор справедливості). Акції протесту чорношкірих у США в 1950-х роках розпочалися після ув'язнення чорної жінки за те, що вона зайняла переднє місце в автобусі, де дозволялося сидати лише білим.

Другим фактором є відчуття ототожнення зі спільнотою, що об'єднана схожими емоціями, спрямованими проти конкретної особи чи системи загалом (фактор ідентичності). Цей фактор сприяє чіткому розмежуванню між "нами" та "ними", наприклад, суспільством та владою. Для чорношкірих Америки розмежування було особливо відчутним, оскільки відбувалося за расовою ознакою.

І третій фактор, який переконує громадян взяти участь у протесті, — це наявність осіб, здатних продемонструвати вразливість політичної системи для протесту та переконати людей у ефективності колективних дій (фактор агентів). Лідером так званого "бойкоту автобусів", яким американські чорношкірі розпочали боротьбу за свої права, став молодий священник Мартін Лютер Кінг. У подальшому саме церкви стали осередками руху за громадянські права, а священники виступили серед його найактивніших лідерів.

Отже, поступове формування структурних можливостей (або передумов) та раптова поява ситуативних можуть призвести до зміни суспільних уявлень про цінність, легітимність та нагальність колективної дії. Однак до участі у колективних діях громадян спонукають ступінь емоційного насичення протесту, відчуття спільності із протестуючими та упевненість у ефективності протестних дій.

⁵ William Gamson, *Talking Politics* (Cambridge: Cambridge University Press 1992), с. 7.

Динаміка розвитку протесту

Згідно з моделлю політичного процесу, траєкторія розвитку протестного руху визначається характером взаємодії учасників протесту із іншими політичними акторами (влада, політична еліта, громадськість). Реакції останніх на протест у значній мірі впливають на його подальший хід і можуть сприяти подальшій мобілізації чи навпаки демобілізації суспільства. Науковці називають такий зв'язок між учасниками руху та зовнішніми акторами процесом "тактичної взаємодії".⁶ За висновками дослідника руху за громадянські права у США Дугласа МакАдама, "опоненти протестуючих можуть знайти ефективну протидію протестному руху, якщо його учасники вдаються до однієї і тієї самої тактики". Тому хід протестної акції залежить від уміння її учасників удаватися до нових форм протесту (тактична інновація) та здатності опонентів ефективно їх нейтралізувати (тактична адаптація). Таким чином вони утворюють процес тактичної взаємодії, яка вимагає від протестуючих та їхніх опонентів "випереджати один одного у стилі шахових комбінацій". Період від початку до завершення тактичної взаємодії називають "циклом протесту".⁷ Цикл протесту має такі характеристики:

1. Підвищений рівень конфліктності.
2. Географічне розширення колективних дій та залучення до них нових груп і учасників.
3. Застосування нових форм протесту.
4. Поява нових символів та ідеології.
5. Підвищена інтенсивність інформаційного обігу між протестуючими та владою.

⁶ Doug McAdam, "Tactical Innovation and the Pace of Insurgency," *American Sociological Review*, 48, 1982, с. 735.

⁷ Tarrow, *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Mass Politics in Modern State*, с. 143.

Піком протестного циклу називають момент, коли суспільна мобілізація досягає максимуму, після якого протест переходить у демобілізаційну фазу протесту. Вона веде до завершення протестного циклу.

Дослідник протестних виступів у Східній Європі Гжегож Екерт вважає, що демобілізація пов'язана зі звуженням політичного простору для ведення протесту.⁸ Демобілізацію супроводжує відбудова інституційного ладу та відновлення певного типу взаємовідносин між державною владою та суспільством. Зазвичай кінець протесту стає наслідком спонтанних політичних рішень та хаотичної тактики дій усіх учасників протестного циклу. Але, незважаючи на імпровізаційний характер демобілізації, рішення та дії політичних гравців у цей період можуть мати вирішальний вплив на подальшу трансформацію держави вже після завершення протестного руху. Досліджуючи політичні кризи у Східній Європі після Другої світової війни (Угорщина 1956 р., Чехословаччина 1968 р. та Польща 1980–89 рр.), Екерт зазначив, що "в усіх державах рішення, які супроводжували демобілізацію протесту, призвели до зміни політичних інститутів та відносин між ними, до зміни зв'язків між політичною елітою та суспільством і до трансформації практики та дискурсу політики".⁹

Модель політичного процесу дозволяє дослідникам здійснити комплексний аналіз протестної акції — від структурних передумов її зародження до системних наслідків протесту для держави та суспільства. Водночас центральним у рамках аналізу стає вибір стратегії дій усіх сторін політичного конфлікту. Рішення найбільш впливових гравців на політичній арені та їхній вибір способу поведінки під час кризи визначають тривалість

⁸ Grzegorz Ekiert, *The State Against Society. Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*, с. (Princeton University Press 1996), с. 28.

⁹ Там само, с. 20.

протесту і його результат. Однак непередбачений характер будь-якого кризового середовища ускладнює для політичних гравців пошук оптимальних стратегій. Тому під час прийняття рішень в умовах кризи особливого значення набувають характеристики докризового статус-кво, за повернення в яке змагається одна сторона і зміни якого вимагає інша. Отже, аналіз розвитку політичної кризи в Україні 2000–2001 років ми розпочинаємо оглядом сформованої у державі владної системи, яка і стала об'єктом протесту. Період її формування охоплює перший термін президентства Леоніда Кучми (1994–99 рр.), упродовж якого були закладені структурні передумови протестних дій. Натомість ситуативні можливості для виникнення протесту з'явилися лише через рік після переобрання Кучми на другий президентський строк.

Етап I: Підґрунтя протесту (1994 р. — 2000 р.)

Формування структурних передумов

Структурні передумови протестних дій в Україні виникли внаслідок двох взаємопов'язаних політичних процесів: посилення авторитаризму державної влади та послаблення і фрагментації сил опозиції.

На початку 2000 року, після переобрання Кучми на другий термін та формування підконтрольної Президенту більшості у парламенті, ці процеси досягнули піку. Вони призвели до фактичного зриву переходу України від комунізму до демократії та утвердження у державі стійкої напівавторитарної форми правління. Така форма правління, яку дослідники ще називають гібридним авторитаризмом, або "керованою", чи "делегативною" демократією, стала характерною і для більшості інших колишніх радянських республік (а вперше виникла як тип у країнах Латинської Америки).¹⁰ Її головною ознакою є використання демократичної процедури виборів для легітимації правління однієї особи, влада якої не обмежена інститутами так званого горизонтального контролю (наприклад, законодавча чи судова гілки влади). В результаті за фасадом демократичності влада приховує авторитаризм у методах управління державою.

Авторитарна сутність правління Леоніда Кучми знайшла відображення у системі формальних інститутів та неформальних норм, запроваджених упродовж його перебування при владі. На інституційному рівні джерелами авторитаризму Кучми стали підпорядкування Президенту керівників обласних адміністрацій, здобуття

¹⁰ Див. Paul Kubicek, "Delegative Democracy in Russia and Ukraine," *Communist and Post-Communist Studies*, 27:4, December 1994, с. 443-461; Ilya Prizel, "Ukraine between proto-democracy and "soft authoritarianism," in Karen Dawisha, Bruce Parrott eds., *Democratic Changes and Authoritarian Regimes in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (Cambridge University Press, 1997).

Президентом права законодавчої ініціативи у вигляді президентських указів та постійний тиск на парламент з метою отримання Президентом контролю над законодавчою владою.

Формальні інститути авторитаризму

У серпні 1994 року, через місяць після перемоги на президентських виборах, Кучма видав указ (№ 430.94 "Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях"), згідно з яким голови органів місцевого самоврядування та виконавчі комітети місцевих рад були визнані підзвітними та підпорядкованими Президенту в частині делегованих повноважень. Це стало продовженням процесу побудови "вертикальної структури виконавчої влади", який розпочався в Україні ще на початку дев'яностих. Наступного року, погрожуючи парламенту проведенням референдуму з питань довіри до законодавчої гілки влади, Кучмі вдалось отримати повноваження призначати голів обласних державних адміністрацій (стаття 46 Закону "Про владу"). Президент також призначав або затверджував усіх керівників органів виконавчої влади, починаючи від членів Кабінету Міністрів і закінчуючи головами районних державних адміністрацій. У липні 1995 року, використовуючи свої нові повноваження, Кучма призначив голів обласних рад головами відповідних державних адміністрацій. Нова Конституція, прийнята у червні 1996 року, закріпила ці повноваження за Президентом (Конституція України, пункт 10 частини I статті 106).

У структурі виконавчої влади голови обласних державних адміністрацій уособлювали так званий "адміністративний ресурс", який Кучма використовував для забезпечення переобрання на другий термін. Відразу після прийняття нової Конституції України у червні 1996 року Кучма звільнив трьох "політично ненадійних" голів облдержадміністрацій — Володимира Щербаня (До-

нецька область), Леоніда Косаківського (місто Київ) та Василя Сінька (Київська область). Використання Президентом свого контролю над місцевими державними адміністраціями заради боротьби за владу стало особливо помітним після парламентських виборів у березні 1998 року. Тоді він звільнив (чи "задовольнив прохання про звільнення") п'ятнадцять з двадцяти семи голів облдержадміністрацій, яким не вдалося мобілізувати достатньо голосів на підтримку пропрезидентської Народно-демократичної партії (НДП).¹¹ Ще дев'ять з п'ятнадцяти новопризначених голів були усунені Кучмою напередодні першого туру президентських виборів 1999 року. Між першим та другим турами виборів Президент також звільнив своїх представників у Вінницькій, Полтавській та Кіровоградській областях, в яких він набрав найменший процент голосів (відповідно 17,11%; 19,57%; 22,97%).¹² Водночас голови Запорізької та Миколаївської облдержадміністрацій були звільнені вже після другого туру (в обох областях Кучма зазнав поразки від Симоненка).

Окрім контролю за місцевими органами влади, упродовж першого президентського терміну Кучма міг приймати одноосібні рішення з питань економічної політики, видаючи президентські укази. Нова Конституція також закріпила за ним право призначати та звільняти голів Антимонопольного комітету і Фонду держмайна (стаття 106 Конституції України), що надавало Президенту контроль за процесом приватизації та розподілом монопольних рент. Широкі повноваження Кучми в економічній сфері, які були надані йому парламентом для проведення необхідних реформ, сприяли насправді створенню кланово-олігархічної системи в Україні.

¹¹ Kimitaka Matsuzato, "All Kuchma's Men: The Reshuffling of Kuchma's Governors and the Presidential Election of 1999," *Post-Soviet Geography and Economics*, September 2001, Vol. 42, №6, с. 425

¹² Центральна виборча комісія України. Вибори Президента 1999, <http://195.230.157.53/pls/vpI/webproc0>

Тіньова приватизація надала керівникам державних підприємств можливість привласнювати частину прибутків та використовувати державні ресурси для самозбагачення. Як підтверджують записи Миколи Мельниченка, викрадення державних коштів відбувалося з відома вищого керівництва держави. Під час розмови із Президентом Кучмою влітку 2000 року Голова Державної податкової адміністрації Микола Азаров згадує про "мільйони", викрадені головою правління Національної акціонерної компанії "Нафтогаз України" Ігорем Бакаєм. Проте у звіті Президенту Азаров розповідає лише про те, як він допомагає Бакаю уникнути відповідальності за скоєні фінансові злочини: "Я ему показал все эти схемы — уничтожь, так сказать, все эти бумаги, которые свидетельствуют прямо или косвенно о всех твоих делах. Ты делал тупо и глупо. И я показал, что он делал тупо и глупо. Ну, сейчас уже это дело прошло. Он говорит мне: отзовите всех — у нас же там налоговый пост. Отзовите всех. Я отозвал..."¹³

Формуванню олігархічних кланів також сприяла політика державних субсидій окремим підприємствам, надання приватним компаніям монопольних привілеїв та підтримка системи бартерного обміну як форми взаєморозрахунків. Таке зрощення великого бізнесу та політичної влади призвело, за висловлюванням відомого економічного експерта Андерса Аслунда, до небезпечного симбіозу, в якому "політики потребують підтримки найбільших бізнесменів для перемоги на виборах, але самі олігархи можуть втратити своє положення, якщо вони виступатимуть проти певних політичних лідерів".¹⁴ Отже, олігархічні групи 1999 року були зацікавлені у збереженні режиму авторитарного правління Кучми, оскільки воно уберігало їхні здобутки та гарантувало політику максимального сприяння і у майбутньому.

¹³ Микола Мельниченко. "Кто есть кто. На диване президента Кучмы", <http://www.comprobat.ru/main/kuchma/knigabakaj.htm>

¹⁴ Anders Aslund, "Why Has Ukraine Failed to Achieve Economic Growth?" in Anders Aslund et al, *Economic Reform in Ukraine: The Unfinished Agenda* (M. E. Sharpe 2000), с. 269.

Сам Кучма вважав недостатніми ті повноваження, які він отримав за новою Конституцією. Останні два роки першого терміну свого президентства він провів у постійному протистоянні з Верховною Радою. Тому перемогу на президентських виборах Кучма вирішив використати для перерозподілу влади на свою користь через внесення низки конституційних змін. Вони включали, зокрема, право Президента на розпуск Верховної Ради, якщо упродовж одного місяця вищий законодавчий орган не зможе сформувати постійно діючу більшість, чи якщо упродовж трьох місяців він не зможе затвердити Державний бюджет України. Серед інших поправок Кучма запропонував позбавити народних обранців імунітету, який передбачав можливість затримання чи арешту народного депутата лише після згоди двох третин парламенту. Він також виступив за створення двопалатного парламенту, що мало забезпечити кращу керуваність Президентом вищого законодавчого органу.

Згідно з висновком Венеціанської Комісії Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо цих конституційних ініціатив Президента, "прийняття пропозицій, запропонованих на референдумі, порушує баланс сил між Президентом та парламентом"¹⁵. Із закликом відмовитися від проведення референдуму до Президента звернулися і депутати ПАРЄ. У випадку ж неконституційної імплементації його результатів ПАРЄ порекомендувала Раді Європи призупинити членство України у цій організації.¹⁶ Однак, незважаючи на застереження міжнародних організацій, референдум все ж був проведений. Майже одноголосне схвалення змін до Конституції було позначене, за висновками спостерігачів, серйозними порушеннями демократичних норм, але їхня імплементація вимагала підтримки двох третин депутатського корпусу. Вже у липні більше полови-

¹⁵ "Constitutional Referendum in Ukraine", Venice Commission, 31 березня, 2000
[http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF\(2000\)011-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF(2000)011-e.asp)

¹⁶ "Reform of the institutions in Ukraine," Recommendation I45I (2000), Parliamentary Assembly Council of Europe, <http://assembly.coe.int/Main>

ни депутатів Верховної Ради, включно із фракціями правоцентристів, підтримали надання Кучмі додаткових повноважень. Остаточне затвердження змін Конституції, яке мало відбутися восени, завершило б процес юридичного оформлення авторитарної політичної системи в Україні.

Неформальні норми авторитаризму

Кучма забезпечував власне політичне виживання через поєднання широких формальних повноважень зі створеною ним неформальною мережею підтримки, що складалась з представників владної номенклатури (високопосадовці центральної і регіональної влади) та олігархічного бізнесу. Владна номенклатура забезпечувала адміністративні ресурси для проведення виборчих кампаній. Це передусім передбачало використання бюджетних коштів для мобілізації підтримки на користь Президента на місцях та контроль за підрахунком голосів для забезпечення необхідного результату. Окрім голів місцевих держадміністрацій, про яких згадувалося, до номенклатурного кола підтримки належали і представники силових відомств, таких як: Податкова адміністрація, Служба безпеки, Міністерство внутрішніх справ та Генеральна прокуратура України. Силовики забезпечували Кучмі необхідні інструменти для залякування і тиску на підприємців, політиків та журналістів через податкові інспекції та кримінальні переслідування.

Численні приклади використання силових органів у політичних цілях містяться у записах розмов Президента Кучми, які були здійснені майором державної охорони Миколою Мельниченком, достовірність яких підтверджена експертом ФБР Брюсом Кенігом. В одному з них Кучма віддає наказ Голові Державної податкової адміністрації Миколі Азарову та Міністру внутрішніх справ Юрію Кравченку попередити усіх працівників податкової служби на

місцях та голів колгоспів, що вони втратять роботу, якщо Кучма програє вибори у їхніх регіонах.¹⁷

КУЧМА: Ты должен собрать всех своих, бл..., налоговиков, по районам — ну, хотя бы областным. И предупредить: кто в районе проиграет выборы, тот после выборов работать не будет. Ни одного не оставим. Ты ведь должен сесть с каждым председателем (колхоза — Ред.), и сказать: "Или ты, бл..., в тюрьме будешь сидеть, или ты должен дать голоса". Так или нет?

АЗАРОВ: Я понимаю, все будет.

Кучма використовував репресивний потенціал цих чотирьох державних інституцій не лише для мобілізації підтримки під час виборчих кампаній, але й для нейтралізації політичних опонентів навіть після перемоги на виборах. Як свідчать записи Мельниченка, 8 лютого 2000 року Президент наказав Голові СБУ Леоніду Деркачу організувати напад на народного депутата України Олександра Єльяшкевича.¹⁸

КУЧМА: *(очень громко, в состоянии крайнего возбуждения):* Ото, бля, еще жиденыш, блядь! *(Ельяшкевич продолжает выступать, а Кучма и Деркач мгновенно начинают говорить тихо)*

КУЧМА: Он допросится.

ДЕРКАЧ: Ебнуть его!

КУЧМА: Ебнуть! Пусть! Пусть еврейка возьмут жиды!

ДЕРКАЧ: Возьмут и сделают. Что ему в конце концов. Прибьют и скажут: "Мудак! *(Незадолго до нападения, в сессионном зале Верховной Рады Суркис заявил Ельяшкевичу в присутствии свидетелей, что тот "доиграется и получит трубой по голове" — Ред.)*.

¹⁷ Микола Мельниченко. "Кто есть кто. На диване президента Кучмы", <http://www.compromat.ru/main/kuchma/knigakuchma.htm>

¹⁸ Там само, <http://www.compromat.ru/main/kuchma/knigaderkach.htm>

КУЧМА: Пусть жида жиды жиды! Ну, я соглашаюсь. (Называется фамилия человека, которому поручается непосредственно организовать нападение — Ред.)

ДЕРКАЧ: Поспешим!

У такий спосіб Кучма намагався залякати опозиційного депутата від спроб протидіяти авторитарним крокам Президента. Через день після наказу на Єльяшкевича був здійснений напад, внаслідок якого він потрапив до лікарні з важкими ушкодженнями голови. Інші записи вказують на причетність Юрія Кравченка до викрадення помічника опозиційного депутата Сергія Головатого Олексія Подольського та вимоги Кучми приборкати низку відомих незалежних журналістів, серед яких Юлія Мостова ("Дзеркало тижня"), Тетяна Коробова ("Грані"), Олег Ляшко ("Свобода") та Олег Єльцов ("Україна кримінальна").¹⁹

Леонід Деркач, Юрій Кравченко, а також Глава Адміністрації Президента Володимир Литвин обговорювали з Кучмою способи вгамування ще одного з послідовних критиків Президента в журналістському середовищі — Георгія Гонгадзе.²⁰ Він зник 16 вересня 2000 року. Правоохоронні органи, включно з Генеральною прокуратурою України, практично саботували розслідування його вбивства, забезпечуючи прикриття для вищих державних службовців, які підозрювалися у здійсненні цього злочину.

Інша частина групи підтримки Кучми, що утворила неформальну основу для його автократичної влади, складалася з олігархів. Олігархами називають осіб, які заробили свої капітали через привілейований доступ до державної власності під час приватизації, чи використовуючи економічні пільги у формі субсидій та

¹⁹ Стенограми розмов на сторінці інтернет-видання "Українська правда", <http://www2.pravda.com.ua/archive/?OI2I-3-new>

²⁰ Там само.

монопольних рент. До основних джерел доходів українських олігархів у 1990-х роках належали: 1) торгівля енергоносіями; 2) видобуток, переробка та експортування мінеральних ресурсів (чорні та кольорові метали); 3) контроль над розподілом енергії.

Олігархи відіграли визначальну роль у забезпеченні перемоги Кучми на президентських виборах 1999 року. На базі трьох олігархічних угруповань були створені передвиборчі штаби, які займалися фінансуванням кампанії, її медіа-підтримкою та організаційною підтримкою кишеньковими партіями і фракціями у Верховній Раді. Головним менеджером кампанії був Олександр Волков, який, за оцінками експертів, заробив свій капітал на торгівлі нафтою та газом.²¹ Він був лідером парламентської фракції "Відродження регіонів", до якої входила здебільшого регіональна бізнес-еліта. Фінансові ресурси для кампанії Кучми розподілялися через фонд "Соціальний захист", який належав Волкову. Його медіа-ресурси включали київський телевізійний канал "Травіс" та загальнонаціональну щоденну газету "Сьогодні". На підтримку Кучми виступила і очолювана Волковим партія "Демократичний союз", яка на той час мала близько 700 обласних, міських та районних відділень і налічувала близько 13 тисяч членів. Згодом на партію Волкова була також покладена відповідальність за організацію так званої народної ініціативи з проведення загальнонаціонального референдуму 2000 року. За її організаційної підтримки було зібрано близько 3 мільйонів підписів на користь проведення референдуму.

Другий передвиборчий штаб був організований на основі фінансово-індустріальної групи Віктора Медведчука та Григорія Суркіса. Їм належало принаймні вісім обленерго, які сплачува-

²¹ Николай Вавилов. "Президент Украины вступил в схватку с олигархами". Независимая газета, № 231, 6 декабря, 2000.

ли лише 6-7% повної ціни отриманої електроенергії.²² За допомогою офшорних компаній на той час вони приватизували два металургійні підприємства у Запоріжжі та Дніпропетровську і стали власниками київського футбольного клубу "Динамо".²³ Їхня медіа-імперія включала два національні телевізійні канали "Інтер" та "І+І", а також декілька газет. Організаційна підтримка забезпечувалася партією СДПУ(о), очолюваною Медведчуком, що мала одну з найбільш розгалужених партійних мереж в Україні.

Третя група була організована зятем Кучми Віктором Пінчуком, якого деякі експерти називають "сталевим королем України".²⁴ На той час він контролював п'ять основних металургійних підприємств в Україні, а також три найбільші підприємства з виробництва труб. Консорціум "Інтерпайп", очолюваний Пінчуком, також займався розподілом енергії та газу в чотирьох східноукраїнських областях, які належать до найбільш індустріалізованих у державі. Окрім цього, до його бізнес-холдінгу входила провідна компанія мобільного зв'язку "Київстар GSM". Численні медіа-ресурси Пінчука включали приватний телевізійний канал "ICTV", найбільш тиражну щоденну газету "Факти", а також тижневик "Столичные новости". Віктор Пінчук розпочав і власний партійний проєкт, заснувавши 1998 року партію "Трудова Україна".

Фінансування кампанії Кучми здійснювалося і окремими представниками державних компаній, які заробляли свої тіньові капітали завдяки президентському заступництву. В одній з записаних Миколою Мельниченком розмов Волков і Кучма вимагають від Ігоря Бакая додаткових фінансів напередодні першого туру виборів:²⁵

²² Aslund, "Why Has Ukraine Failed to Achieve Economic Growth?", с. 319-320.

²³ Вавилов. "Президент Украины вступил в схватку с олигархами".

²⁴ Aslund, с. 321.

²⁵ Микола Мельниченко. "Кто есть кто. На диване президента Кучмы", <http://www.compromat.ru/main/kuchma/knigabakaj.htm>

ВОЛКОВ: Сейчас нужно минимум 25 миллионов... Вчера нужно было.

БАКАЙ: (Волкову): Во вторник я тебе отдам 25 миллионов. До вторника — 25 наличными.

КУЧМА: До этого нужно в первом туре выиграть. Будь готовым двадцать на второй круг.

БАКАЙ: Я отдам свои. Но я хочу, чтоб вы все просто знали, что все деньги, которые просто это, все мои...

Саме представники олігархічного бізнесу та силових структур надали Президенту Кучмі вирішальну підтримку в критичний період політичної кризи на початку 2001 року.

Криза демократичних сил

Одночасно із посиленням в Україні авторитаризму упродовж другої половини дев'яностих років відбувалося послаблення демократичних політичних сил та поступова маргіналізація тих політичних партій, які до них належали.

Політичною партією, за визначенням італійського політолога Джованні Сарторі, може вважатися "будь-яка політична група, що бере участь у виборах та здатна делегувати своїх кандидатів на виборні посади".²⁶ Однак, як зазначає провідний дослідник проблем демократії Леррі Даймонд, партії сприяють демократизації держави лише, якщо вони демонструють як нормативну, так і біхевіоральну (поведінкову) вірність принципам демократії. Нормативна вірність вимагає від політичної партії "визнання легітимності демократії,²⁷ конституційних правил та інституцій держави у всіх її статутних та програмних документах". На

²⁶ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (New York: Cambridge University Press, 1976), с. 64.

²⁷ Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (The Johns Hopkins University Press, 1999), с. 69.

біхевіоральному рівні партії повинні досягати свої цілі лише у встановлених правових та інституційних межах. Разом з тим партії повинні чинити опір будь-яким порушенням демократичних норм у діях влади та розглядати такий опір як свій довгостроковий інтерес. Ми використовуємо концепцію біхевіоральної вірності демократії для розрізнення між демократичними та іншими партіями на політичній арені.

Демократична партія являє собою політичне угруповання, яке не лише проголошує вірність демократичним принципам у своїх програмних документах та практичній діяльності, але й публічно захищає їх у випадках порушень іншими політичними гравцями. Таким чином вона виступає інструментом горизонтального контролю за діями правлячої еліти. Така партія представляє інтереси демократично налаштованих громадян та надає їм можливість брати участь у політичному процесі. Та за умови існування режиму, який нехтує принципами демократії, партія не може делегувати своїх членів у владні структури і одночасно залишатися демократичною. Адже таким способом вона бере на себе відповідальність і за ті авторитарні кроки, до яких вдається владний режим.

На початку дев'яностих років в Україні єдиною впливовою політичною силою, здатною відстоювати демократичні цінності, був Народний рух України (НРУ). Однак ця партія обрала стратегію співпраці з владою, незважаючи на усі її авторитарні прояви. Це призвело до поступової втрати нею свого колишнього впливу та довіри частини виборців, а також стало одним із чинників кризи демократичних сил наприкінці дев'яностих років.

Рух був організований восени 1989 року як сила, що виступає за суверенітет України та відродження її національних традицій і символів. Він поєднував як реформованих комуністів, так і колишніх дисидентів. Проголошуючи відданість демократії та захи-

---

сту прав людини, першочерговою ціллю для лідерів Руху залишалася ідея українського національного відродження. Водночас під час виборів до Верховної Ради у березні 1990 року кандидати від Руху позиціонували себе як представники демократичної опозиції. Це забезпечило їм майже третину місць у Верховній Раді і дозволило створити фракцію "Народна рада", яка стала противагою комуністичній більшості.²⁸ Уже восени 1990 року учасники другого з'їзду Руху визначили своєю програмною метою здобуття Україною незалежності. А під час перших президентських виборів у грудні 1991 року В'ячеслав Чорновіл, який балотувався за підтримки Великої Ради Руху, отримав 23,3% голосів виборців.

Згодом партія по відношенню до влади позиціонувала себе як конструктивна опозиція. Це означало, що Рух, підтримуючи Президента Леоніда Кравчука, залишав за собою право критикувати певні його рішення. Партія також підтримувала кандидатуру Леоніда Кравчука у другому турі президентських виборів 1994 року і оголосила про перехід в опозицію після перемоги Леоніда Кучми. Проте вже через три місяці лідер Руху В'ячеслав Чорновіл розпочав консультації із новообраним Президентом, наголошуючи на спільності у багатьох їхніх поглядах. Упродовж першого президентського терміну Кучми Рух, через постійну співпрацю із владою, поступово втратив ознаки опозиційної політичної сили. Інші новостворені правоцентристські партії також використовували стратегію Руху і надавали перевагу співпраці із владним режимом.

Відмова правоцентристів перейти в опозицію до режиму Кучми була частково пов'язана із особливостями націонал-демократичної ідеології, яку вони сповідували. Українські націонал-демократи першочерговим завданням вважали розбудову держави, а не

²⁸ Alexander Motyl and Bohdan Krawchenko, "Ukraine: from empire to statehood," in *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*, Ian Bremmer and Ray Taras eds. (Cambridge: Cambridge University Press 1997), с. 249.

розвиток її демократичних інститутів. Тому Рух виправдовував компроміси із правлячою елітою необхідністю утримати незалежність держави. А делегуючи своїх представників у виконавчу владу, націонал-демократи вважали, що сприяють зміцненню української державності. Але така стратегія перешкодила партії стати послідовно демократичною силою в українській політиці. Це особливо відбилось на її суспільній підтримці у час, коли авторитаризм влади почав посилюватися. На парламентських виборах 1998 року Рух отримав лише 9,4% голосів за партійними списками, а його кандидати перемогли у 14 одномандатних округах.²⁹ Вже через рік, під час президентських виборів у жовтні 1999 року, два рухівські кандидати — Геннадій Удовенко (НРУ) та Юрій Костенко (УНР) — отримали разом трохи більше 4% голосів.

Після переобрання Президента Кучми депутати-рухівці та інші правоцентристи (депутати фракцій "Реформи-Конгрес" і "Батьківщина") у Верховній Раді об'єдналися із представниками пропрезидентських фракцій, утворивши нову парламентську більшість.

Формальне утворення альянсу між націонал-демократами та пропрезидентськими силами відбулося у лютому 2000 року, після призначення Віктора Ющенка Головою уряду. Решта демократично-орієнтованих депутатів уже не являли собою організовану силу, яка б могла здійснювати серйозний опір посиленню авторитаризму влади. Тому ініційовані Кучмою зміни до Конституції, спрямовані на посилення його владних повноважень, у липні 2000 року були підтримані 251 народним депутатом, до числа яких увійшли майже всі депутати від фракцій націонал-демократів. Таким чином вони стали співучасниками порушення фундаментального демократичного принципу горизонтального контролю, який ба-

²⁹ Центральна виборча комісія,

<http://I95.230.I57.53/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=I&rejim=0>

зується на рівновазі і незалежності усіх гілок влади. Отже, декларуючи відданість демократичним принципам, більшість націонал-демократів виявилась не готовою їх захищати. Серед найбільш активних противників прийняття президентського законопроекту були лише представники лівих фракцій (Олександр Мороз) та окремі позафракційні депутати (Сергій Головатий, Анатолій Матвієнко, Олександр Євдокимович). Однак їхніх зусиль на той час уже було недостатньо. Голосування щодо змін до Конституції засвідчило, що організована демократична опозиція Президенту Кучмі була майже ліквідована.

Отже, протестний рух в Україні у грудні 2000 року виник на тлі двох процесів — посилення авторитаризму влади та кризи демократичної опозиції. Згідно з висновками американських політологів, вірогідність протестної мобілізації вища за умови поміркованих авторитарних режимів, ніж у повністю відкритих чи повністю закритих системах. Наприкінці 2000 року політична система в Україні залишалася напівавторитарною, що залишало простір для автономних політичних дій. Водночас через відсутність організованої демократичної опозиції суспільство було позбавлене інституційних способів протидії антидемократичним крокам влади та впливу на процес прийняття рішень. Отже, публічний протест як неформальний спосіб впливу залишався єдиним шляхом для тих громадян, які хотіли, щоб вищі державні посадовці несли відповідальність за свої дії.

Виникнення ситуативних можливостей для протесту

Структурні передумови, окреслені вище, були важливими, але не достатніми для виникнення громадського протесту в Україні наприкінці 2000 року. Адже політична система багатьох пострадянських держав мала авторитарні риси за часткової чи повної відсутності демократичної опозиції. Все ж, на відміну від Ук-

раїни, в них не виник такий протестний рух, який був би здатний ефективно протидіяти владі. Особливим у випадку України було поєднання двох видів ситуативних можливостей, які посилили мобілізаційний потенціал суспільства.

Розкол владної еліти

Як зазначають провідні дослідники перехідних суспільств О'Доннел і Шміттер, перехід від авторитаризму до демократії часто розпочинається з розколу правлячої еліти на прихильників пом'якшення та зміцнення авторитаризму (*soft-liners and hard-liners*), яких ми називаємо тут реформістами та ретроgrадами.³⁰ Останні вважають, що продовження авторитарного правління є можливим і бажаним у той час, коли реформісти виступають за певну лібералізацію режиму у відповідь на суспільні вимоги. Розкол в еліті вважається також однією з передумов початку протесту. Пов'язуючи себе з реформістами, учасники протестного руху розраховують, що частина їхніх вимог знайде розуміння та підтримку всередині правлячої еліти.

Перспектива розколу в українській правлячій еліті виникла з призначенням Віктора Ющенка Прем'єр-міністром та появою в уряді Юлії Тимошенко на посаді віце-прем'єр-міністра. Перебуваючи на посаді Голови Національного банку України, Ющенко ніколи не належав до кола близьких союзників Кучми. На посаді Глави уряду він намагався дистанціюватися від політичного процесу, концентруючись на проведенні економічних реформ. Однак, незважаючи на таку демонстративну відсутність політичних амбіцій в Ющенка, Кучма ревниво слідкував за зростанням рейтингу суспільної довіри до нього, яка у другій половині 2000 року вже значно пе-

³⁰ Guillermo O'Donnell and Philippe Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1986), с. 15-17.

ревищувала довіру до Президента.³¹ Окрім того, економічна політика уряду Ющенка, як наприклад: обмеження бартеру, реформа енергетики та спроби зробити більш прозорим процес приватизації — вдарили по бізнес-інтересах олігархів з оточення Кучми. Врешті-решт один з найближчих союзників Ющенка в уряді — Юлія Тимошенко — була об'єктом особливої ненависті з боку Президента.³² Внаслідок цих факторів взаємовідносини між Головою уряду та Головою держави залишалися прохолодними упродовж 2000 року, а тертя між ними підсилювалося. Наявність на чільній державній посаді популярної у суспільстві особи, не пов'язаної зобов'язаннями та зв'язками з існуючими бізнес-кланами, створило потенціал для розколу всередині владної еліти.

Розбіжності між представниками правлячої еліти були все ж недостатніми для того, щоб учасники протесту сподівалися на ефективність своєї акції. Адже потенційні реформісти всередині влади не були зацікавлені у демократизації режиму доти, доки їх задовольняло існуюче статус-кво. Дотримуючись стратегії націонал-демократів, Ющенко ухилявся від відкритого опору авторитарній політиці в Україні. До того ж прямою конфронтацією із Президентом він ризикував втратити прем'єрське крісло. Отже, для початку протестної акції необхідна була поява у колах політичної еліти відкритого та впливового союзника протестуючих.

Політичний союзник

Дослідники виділяють декілька шляхів, якими впливові союзники можуть сприяти розвитку протестного руху. Вони включають: підтримку та обґрунтування вимог протестуючих, забезпечення

³¹ За матеріалами Центру соціологічних і політичних досліджень та технологій "Соціополіс", у липні 2000 року рейтинг довіри Віктора Ющенка склав 18,3%, а Леоніда Кучми — 7,0%; <http://www.spr.org.ua/>

³² JV Koshiw, Beheaded. The Killing of a Journalist (Artemia Press 2003), с. 186.

протестної акції фінансовими та матеріальними ресурсами, а також надання певних гарантій безпеки учасникам протесту. Як зазначають дослідники, наявність впливових союзників "особливо важлива у недемократичних системах, в яких такі рухи мають доступ лише до обмеженої кількості внутрішніх ресурсів".³³ Отже, в Україні за умови відсутності демократичної опозиції та нерішучості реформістів у владі поява впливового союзника була критично важливим фактором у виникненні хвилі громадського протесту. Таким союзником для протестної акції в Україні восени 2000 року став лідер СПУ Олександр Мороз.

28 листопада 2000 року лідер Соціалістичної партії України та колишній Голова Верховної Ради Олександр Мороз виступив із публічною заявою у парламенті, в якій він звинуватив Президента Кучму в замовленні вбивства журналіста Георгія Гонгадзе. Мороз також назвав імена інших високих державних посадовців, причетних, за його словами, до організації викрадення журналіста: Глава Адміністрації Президента Володимир Литвин, Голова СБУ Леонід Деркач та Міністр внутрішніх справ Юрій Кравченко. На підтвердження свого звинувачення Мороз продемонстрував записи, зроблені працівником державної охорони Миколою Мельниченком у кабінеті Президента. Автентичність записів, на які він посилався, вже тоді була підтверджена іноземною експертизою. На підставі достовірності цих доказів він закликав народних депутатів України розпочати процедуру імпичменту Президента Кучми. Однак більшість його колег-депутатів звинуватили Мороза в організації провокації та спробі нагадати про себе після поразки на президентських виборах. Офіційну заяву депутатів, яка містила ці звинувачення, підписали лідери усіх пропрезидентських фракцій, а також два лідери Руху — Геннадій Удовенко та Юрій Костенко.³⁴ Через 17 днів безрезультатного протистояння у

³³ William Gamson, с. 64-67.

³⁴ Koshiw, с. 140.

парламенті на київському майдані Незалежності з'явилися перші намети протестуючих.

Заява Мороза у Верховній Раді стала своєрідним каталізатором початку протесту. На першому етапі Соціалістична партія надала також ресурсну базу для його організаторів. Активісти партії приєдналися до протестуючих у столиці та займалися громадською мобілізацією у регіонах. СПУ взяла на себе, за деякими оцінками, майже 90% видатків на організацію першого етапу протестних акцій у грудні 2000 року.³⁵ Але соціалісти намагалися не афішувати свій внесок в організацію акцій протесту для того, щоб вона не виглядала вузькопартійним заходом. Мороз навіть звернувся до організаторів із проханням обмежити кількість червоних прапорів СПУ у наметовому містечку.³⁶

Фракція СПУ у Верховній Раді та деякі інші опозиційні депутати також домоглися обговорення вимог протестуючих у вищому законодавчому органі держави. І вже через декілька днів після початку протесту його провідники отримали можливість виступити перед народними депутатами у стінах парламенту, що сприяло ширшому розголосу про протестну акцію та підвищило її суспільну вагу. Окрім того, саме народні депутати, солідарні з учасниками протесту, допомогли їм встановити та підтримувати наметове містечко у центрі Києва. Їх присутність зменшувала загрозу репресивних дій з боку правоохоронних органів.

Загалом значення Мороза для початку протестного руху полягає у тому, що він вперше публічно заявив про причетність вищого державного керівництва до вбивства журналіста, піднявши цю проблему на загальнонаціональний рівень. Це створило ґрунт для подальшої суспільної мобілізації проти перших осіб держави.

³⁵ Інтерв'ю Сергія Куделі із Володимиром Чемерисом. Київ, Україна, 19 грудня, 2002 року.

³⁶ Там само.

Психологічний контекст протесту

Як вже зазначалося, структурні й ситуативні передумови розширюють можливості для протесту та сприяють його розвитку. Їх наявність робить протестні дії ефективним і часто останнім способом впливу громадян на політичний процес. Однак вони не пояснюють той емоційний стан, який штовхає громадян на протестні дії. Бажання виступити із протестом виникає внаслідок появи комплексу емоцій, які роблять протестну акцію морально необхідною для її учасників. Коли такі емоції охоплюють широке коло людей, вони створюють психологічний контекст колективних дій. Протестні емоції пов'язують із "яскравим виявленням несправедливості у соціальних умовах життя чи перетворенням на аморальне того, що раніше викликало невдоволення, але все ж толерувалося".³⁷

Дві події осені 2000 року стали ключовими у формуванні в українського суспільства психологічного контексту протесту. Першою подією було вбивство незалежного журналіста Георгія Гонгадзе, а другою — оприлюднення слідом за вбивством свідчень, що вказували на причетність до цього злочину вищих державних посадовців.

Георгій Гонгадзе був провідним телерадіожурналістом, який з 1997 року — часу появи на телебаченні його авторської програми — аналітичного тижневика "Вікна плюс" — займав позицію різкого критика політики Президента Кучми та його оточення. Під час президентських виборів 1999 року Гонгадзе став одним з найгостріших опонентів Кучми у журналістському середовищі. У цей час, як ведучий вечірнього ток-шоу на радіо "Континент", він відкрито агітував за двох політичних конкурентів Кучми — Євге-

³⁷ David Snow and Robert Benford, "Master Frames and Cycles of Protest," in Aldon Morris and Carol McClurg Mueller, eds., *Frontiers in Social Movement Theory* (New Haven: Yale University Press), с. 133-55.

на Марчука та Олександра Мороза. Після того як Кучма вийшов у другий раунд виборів із кандидатом від Комуністичної партії Петром Симоненком, Гонгадзе закликав своїх слухачів проголосувати проти обох кандидатів.

У грудні того ж року Гонгадзе відвідав США з петицією до Державного департаменту та Конгресу США, підписану 64 українськими журналістами. У ній наводилися приклади державного переслідування регіональних та загальнонаціональних ЗМІ, факти порушень під час виборів, а також містилися звинувачення на адресу Кучми у руйнуванні незалежного телебачення та преси. Петиція завершувалася попередженням урядів західних держав про те, що у випадку їхньої пасивності "теперішня ситуація призведе до встановлення авторитарного режиму в Україні".³⁸ У той самий час, коли Гонгадзе у Вашингтоні розповідав про порушення Президентом Кучмою демократичних норм, український Президент також відвідував американську столицю для участі у засіданні міждержавної комісії Кучма-Гор.

У квітні 2000 року Гонгадзе розпочав новий інтернет-проект "Українська правда", який повинен був стати відкритим джерелом інформації з критичним аналізом української політики та її дійових осіб. Хоча кількість користувачів Інтернетом в Україні залишалася обмеженою, ця нова інтернет-газета відразу привернула увагу не лише політичних кіл, але й, як свідчать записи Мельниченка, зацікавила працівників Служби безпеки України. Тому зникнення Гонгадзе 16 вересня 2000 року спричинило миттєву хвилю протесту серед журналістів із вимогою знайти їхнього колегу. Розслідування його зникнення широко висвітлювалося у загальнонаціональній пресі та на телебаченні, що забезпечило значний суспільний розголос обставин цього злочину. Другого листопада у лісах Таращанського району, що під Києвом, було знай-

³⁸ Koshiv, с. 54.

дене обезголовлене тіло, і вже на підставі попередньої експертизи стало зрозуміло, що це тіло Георгія Гонгадзе. Особливо вражаючою була жорстокість, з якою вчинили злочин проти журналіста. Через 26 днів після знайдення тіла Олександр Мороз оприлюднив записи, на яких Президент України та його оточення обговорюють шляхи усунення Гонгадзе.³⁹

КУЧМА — Я хотів попросити вас про от таку форму. Ну, використайте, щоб я не забув. Гонгадзе цей.

КРАВЧЕНКО — А я, ми працюємо по ньому. Значить ...

КУЧМА — Я ж кажу, вивезіть його, викиньте. Оддайте чеченцям. (нерозбірливо), а тоді викуп.

КРАВЧЕНКО — Ми продумаємо. Ми сделаем так, щоб.

КУЧМА — Значить вивезти його, роздягнуть, бля, без штанів оставить, хай сидить. Я б зробив просто, бля...

КРАВЧЕНКО — Сьогодні мені доповідали. Ми там делаем трошки, трошки треба вивчити, ми зробимо. В мене зараз команда боевая, орли такіє, що делают все, что хочеш. Значіт вот такая ситуація. (Продовження розмови у додатку).

Вбивство Гонгадзе та свідчення про причетність до нього вищих керівників держави сформували два елементи психологічного контексту протестних дій: відчуття різкої несправедливості та утворення спільної ідентичності протестуючих. Почуття несправедливості було пов'язане із моральним обуренням суспільства, що дізналося про злочин проти беззахисної особи, скоєний всесильними можновладцями. Цей злочин викликав те, що один з дослідників назвав "справедливим гнівом, який заповнює тіло вогнем, а душу перетворює на залізо".⁴⁰ Водночас вбивство незручного Президенту журналіста стало переконливим підтвердженням

³⁹ Стенограми усіх розмов розміщені на сторінці інтернет-видання "Українська правда", <http://www2.pravda.com.ua/archive/?OI2I-3-new>

⁴⁰ Gamson, с. 15.

беззахисності кожного громадянина перед безжальною авторитарною владою. Відчуття обурення, яке поділялося однаково усіма суспільними верствами, утворило спільну для усіх громадян ідентичність. Вона формувалася на протиставленні "нас" (громадян) та "них" (влади). Безправними відчули себе не лише журналісти, переслідувані за свою професійну діяльність, але й усі громадяни, свобода яких знову виявилася обмеженою. Чітко визначеним був і об'єкт суспільного обурення. Відповідальність конкретних осіб з вищого керівництва за цей злочин підсилило у суспільній свідомості відчуженість від влади, а тому й відчуття громадської солідарності.

Фактор першопрохідників

Західні дослідники протестних рухів зазначають, що будь-який протест починається із появи групи осіб, які першими помічають нові політичні можливості для протесту та здатні знайти ресурси для його реалізації. У теоретичній літературі їх називають першопрохідниками (early risers).⁴¹ Вони виявляють вразливість влади, демонструють іншим наявні політичні можливості для протесту та власними діями підтверджують ефективність протестних дій. Першопрохідники також особливо сильно переживають те невдоволення, яке згодом поширюється у цілому суспільстві.

В Україні першопрохідником була група близько з п'ятисот осіб, яка вийшла із демонстрацією та встановила перші шість наметів на майдані Незалежності у Києві 15 грудня. До цієї групи належали здебільшого громадські активісти, які вже мали досвід в організації протестних акцій на початку дев'яностих років. Серед них також були активісти різних політичних партій, що представляли увесь ідеологічний спектр — від представників

⁴¹ Tarrow, Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Mass Politics in Modern State, с. 77.

комсомолу та СПУ до "Собору", УРП, ПРП та УНА. На думку одного з організаторів протесту, таке розмаїття партійної репрезентації свідчило, що участь партійних активістів у протесті була демонстрацією не позиції партій, а їхньої особистої громадянської позиції.⁴² Громадський характер протесту знайшов відображення і у діях групи активістів, що представляли київську організацію НРУ, очолювану Євгеном Жовтяком. Вони взяли участь у протестах, незважаючи на бажання центрального керівництва партії дистанціюватись від акції. Дії тих, хто розпочав протестну акцію, мали мобілізуючий вплив на решту невдоволених громадян, які не володіли необхідним досвідом політичної боротьби та організаційними ресурсами.

Протестна акція на майдані Незалежності привернула значну громадську увагу з самого її початку. Форма протесту — цілодобовий протест у наметах в центрі столиці — стала помітним символом громадського опору. Для подолання інформаційної блокади учасники протесту вільно роздавали листівки із розшифровкою розмов у кабінеті Президента, а також транслювали їх через встановлені на майдані гучномовці. Успіх суспільної мобілізації став помітним вже через чотири дні після початку протесту. Тоді в організованій за декілька днів демонстрації взяли участь уже близько 5 тисяч людей. Охоплене "справедливим гнівом" суспільство відчуло, що, за умови слабкості політичної опозиції, єдиним можливим способом зупинити свавілля авторитарної влади став громадський опір. Так розпочався протестний цикл.

⁴² Інтерв'ю з Володимиром Чемерисом.

Георгій Гонгадзе бере участь в акції "Хвиля Свободи", яка була ініційована журналістами газети "Експрес" у квітні 2000 року. Це була перша протестна акція українських журналістів на захист свободи слова.

Друзі та колеги Георгія Гонгадзе пройшли центральною вулицею м. Києва Хрещатиком 23 вересня 2000 року, через сім днів після зникнення журналіста. Вони зібрали підписи з вимогою до правоохоронних органів знайти редактора інтернет-видання "Українська правда" Георгія Гонгадзе.

Фото Олександра Синиці/УНІАН

Народний депутат України Олександр Мороз після оприлюднення ним записів розмов, зроблених у кабінеті Президента України. Згідно з його заявою, зміст розмов свідчить про причетність Президента Кучми та інших державних посадовців до зникнення та вбивства Георгія Гонгадзе.

Фото Олександра Симиці/УНІАН

Народні депутати переглядають відеокасету зі свідченнями офіцера Служби безпеки України Миколи Мельниченка в залі засідань Верховної Ради в Києві у вівторок, 12 грудня 2000 року. Відеозапис був зроблений депутатами Віктором Шижкіним, Сергієм Головатим і Олександром Жиром в одній із країн Шенгенської зони в четвер, 7 грудня 2000 року, за дорученням Тимчасової парламентської слідчої комісії з розслідування обставин зникнення журналіста Георгія Гонгадзе.

15 грудня 2000 року – перший день акції "Україна без Кучми".

Фото Дмитра Гавриша/УНІАН

19 грудня 2000 року - більше 10 тисяч осіб прийшли до Адміністрації Президента із запитанням "Кучма, де Гонгадзе?" та вимогою відставки Президента України і силових міністрів.

Фото Дмитра Гавриша/УНІАН

Співкоординатор акції "Україна без Кучми" Юрій Луценко у наметовому містечку на майдані Незалежності.

Етап II: Протестний рух і політична еліта: динаміка тактичної взаємодії

(19 грудня 2000 р. – 28 лютого 2001 р.)

Протестний цикл розпочинається у той момент, коли влада починає сприймати протестуючих як впливову силу, якій необхідно протидіяти. У перші дні існування наметового містечка на майдані Незалежності перспективи акції залишалися незрозумілими як для спостерігачів з боку влади, так і для самих її організаторів. Хоча учасники протесту обіцяли зробити акцію безстроковою, її тривалість залежала не стільки від бажання протестуючих, скільки від кількості сторонніх громадян, готових приєднатися до протесту. Тому, як вважає один з організаторів протесту Володимир Чемерис, день першої масової демонстрації у центрі Києва став тим моментом, коли протестуючі повірили у можливість їхньої перемоги.

З початком протестного циклу головною метою можновладців є винайдення такої реакції на протест, яка б сприяла його нейтралізації. На противагу цьому учасники протесту повинні віднаходити нові форми опору для збереження початкової переваги у протистоянні із владою. Ці процеси американський дослідник МакАдам називає відповідно "тактичною адаптацією" (з боку влади) та "тактичною інновацією" (з боку протестуючих), що разом складають процес "тактичної взаємодії".⁴³ Динаміка такої тактичної взаємодії характеризує весь протестний цикл аж до початку його демобілізаційної фази.

Масова підтримка акції, виявлена у демонстрації 19 грудня, надала протестуючим тактичну перевагу над владою. Вона змусила можновладців сприйняти намети на майдані Незалежності не як

⁴³ McAdam, "Tactical Innovation and the Pace of Insurgency," с. 736.

позицію поодиноких маргіналів, а як прояв нових опозиційних настроїв у суспільстві. Це також позбавило владу можливості використати силу для приборкання протестуючих, оскільки ризик спровокувати нову хвилю протесту вже був надто великим. Отже, у грудні 2000 року українська владна верхівка виявилася розгубленою і безпомічною у протидії протесту.

Проте для досягнення своїх цілей протестуючі повинні постійно утримувати перевагу у протистоянні із владою. Лише таким чином вони можуть змусити можновладців до поступок. Для зміцнення успіху протестуючі повинні передусім знаходити нових впливових союзників серед політичної еліти. Учасники протесту на майдані Незалежності розглядали як потенційних союзників націонал-демократичні фракції у парламенті та представників реформістського крила владної еліти, насамперед Прем'єр-міністра Віктора Ющенка.⁴⁴ Здобуття від них публічної підтримки різко змінило б розподіл сил на користь протестуючих. Вихід націонал-демократів з провладної коаліції міг призвести до формування у Верховній Раді нової антипрезидентської більшості. Водночас прояв Ющенком солідарності хоча б із частиною вимог протестуючих, таких як відставка підзвітних йому силових міністрів, свідчила б про реальний розкол у владній еліті. Однак реакція цих та інших політичних акторів на акцію протесту не відповідала сподіванням самих протестуючих.

Пояснюючи розбіжності у реакції на протестний рух, ми використовуємо концептуальний підхід, який розрізняє політичних акторів з їхньою участю у процесі прийняття державних рішень. До "інсайдерів" належать представники владного апарату, які приймають рішення або впливають на них. Це особи, які займають високі державні посади, а також їхнє безпосереднє оточення. До

⁴⁴ В інтерв'ю Володимир Чемерис також зазначив, що вважав імовірним союзником і фракцію СДПУ(о) у Верховній Раді.

"аутсайдерів" належать ті політики, які позбавлені доступу до процесу прийняття рішень.⁴⁵ Вони зазвичай стають опонентами влади і найменш зацікавлені у збереженні існуючого статус-кво.

В Україні, окрім чільних посадовців Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів, "інсайдерами" можна було вважати ті політичні партії та фракції, які утворили провладну більшість у парламенті. До "аутсайдерів", окрім партій та незалежних депутатів, які були в меншості у Верховній Раді, належали дрібні опозиційні партії та організації, що не були представлені у парламенті, як УНА чи УРП. Однак визначення аутсайдерів серед українських політичних акторів ускладнюється поширеною в Україні практикою неформальних політичних відносин із владою. Інформація про такі зв'язки виникала навіть щодо найжорсткіших опонентів Президента, таких як лідер ПСПУ Наталія Вітренко чи лідер КПУ Петро Симоненко. Підтримка тіньових відносин робить деяких позавладних політичних гравців частково зацікавленими у збереженні статус-кво, оскільки він забезпечує їх низкою не-офіційних привілеїв.

Різниця у ставленні провідних політичних акторів до акції протесту проявилася вже за декілька днів до її початку. Тоді її організатори зустрілися із представниками як лівих, так і правих політичних партій для обговорення можливості підтримки ними запланованої акції.⁴⁶ За словами одного з учасників зустрічі, представники партії "Батьківщина", лідер якої — Юлія Тимошенко — займала тоді посаду віце-прем'єр-міністра, виступили проти початку протестної акції. Вони були занепокоєні тим, що акція може стати приводом для посилення владою репресій та введенням диктатури. На противагу їм представники позавладної УРП стверджували, що диктатура буде введена тоді, коли така акція не

⁴⁵ William Gamson, *The Strategy of Social Protest* (Wadsworth 1990), с. 140.

⁴⁶ Інтерв'ю Сергія Куделі з Михайлом Свистовичем. Київ, Україна, 15 грудня, 2002 року.

відбудеться. Комуністи, у свою чергу, виступили проти проведення акції протесту, побоюючись, що вона допоможе тодішньому Прем'єр-міністру Ющенку стати Президентом. Акція була підтримана насамперед тими політичними силами, для яких головною загрозою було збереження існуючого статус-кво, а отже, головною метою — його зміна. Водночас проти неї виступили ті сили, які вважали, що дестабілізація статус-кво створює більше ризиків, ніж переваг для їхнього власного політичного положення.

Оцінка політичною елітою загроз чи можливостей, які виникають у зв'язку із протестними діями, залежить передовсім від способів протесту та його цілей.⁴⁷ Оскільки, як вже зазначалося, усі існуючі інституційні можливості для протесту в Україні були вичерпані, єдиний шлях висловлення протестних настроїв був через здійснення позаінституційних кроків. Вони поєднували цілодобовий протест у наметах у центрі Києва, проведення демонстрацій та організацію пікетів органів державної влади (Адміністрації Президента та Міністерства). Радикалізм головної вимоги протестного руху був висловлений у його стислому гаслі — "Україна без Кучми!". Серед інших гасел, які з'явилися у так званій "Зоні без Кучми" на головному київському майдані, були: "Кучма — геть з України!", "Ви вбили Гонгадзе!", "Кучму — до тюрми", "Потебенко — брехун" та "Кравченко — кат України". Окрім відставки Президента учасники протесту вимагали відставки інших державних посадовців, звинувачених у причетності до вбивства Гонгадзе, — Міністра внутрішніх справ, Голови СБУ та Генерального прокурора. Це, на їхню думку, було передумовою виконання головної вимоги — незалежного розслідування вбивства Георгія Гонгадзе. Ширшою ціллю протесту, про яку заявили організатори, було посилення владних повноважень парламенту та перетворення України на парламентську республіку. За словами Чемериса, вони з самого початку наголошували на то-

⁴⁷ McAdam, Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970, с. 57.

му, що зміна прізвищ людей при владі не достатня, а потрібна зміна самої системи влади. Такі далекосяжні цілі, радикальні вимоги і тактика прямої конфронтації із владою об'єднали правлячу еліту в несприйнятті протесту. В той же час протестуючі знайшли підтримку насамперед серед тих представників еліти, для яких найбільшим ризиком була консервація існуючого у державі режиму. Характерно, що із розвитком протестного руху змінювалася не лише його оцінка представниками політичної еліти, але й їхня особиста готовність безпосередньо брати участь у протестних діях. Для того щоб відстежити і пояснити динаміку взаємодії представників політичної еліти із протестуючими, ми розрізняємо три стадії розвитку протестного руху: зародження, реакція та ескалація.

Стадія перша: Зародження протесту (грудень 2000 року)

Перші тижні протесту характеризувалися невизначеністю та непевністю основних політичних гравців щодо їхніх стратегій та інтересів за кризових умов. Протестуючі були готові до застосування проти них репресій, а влада, навпаки, побоювалася, що будь-які силові дії з її боку можуть лише посилити протест. Інші ж політичні актори зайняли вибіжувальну позицію, оцінюючи відносний силовий потенціал обох сторін та ймовірну політичну користь від протесту.

Рішення про перетворення акції протесту на цілодобову було ухвалене спонтанно у перший день її проведення.⁴⁸ Воно було викликане занепокоєнням організаторів через те, що їм можуть не дозволити встановити намети наступного дня. Тому протестуючі вирішили залишатися на майдані всю ніч. Характерно, що части-

⁴⁸ Інтерв'ю з Михайлом Свистовичем.

на учасників протесту не погодилася із таким рішенням. Група демонстрантів, що представляла організацію "Молода Україна", очолювану ветераном студентських страйків Олесем Донієм, піддала сумніву ефективність наметового протесту та покинула майдан Незалежності.⁴⁹ Ті ж, хто залишився, не мали чіткого уявлення про подальший хід протесту. Організаційний комітет акції проводив щоденні наради для визначення стратегії дій на наступні 24 години. До його складу входили здебільшого громадські активісти, як наприклад: голова інституту "Республіка" Володимир Чемерис чи економіст Михайло Свистович. Єдиним партійним активістом серед організаторів акції був Юрій Луценко, який на той час працював помічником лідера СПУ. Але ніхто з провідних партійних лідерів чи політиків не брав участі в організації та керівництві акцією на момент її початку. Чемерис і Луценко стали співголовами протестного руху "Україна без Кучми" (далі УБК), а Свистович — його прес-секретарем.

Упродовж першого дня протесту правоохоронці залишалися пасивними спостерігачами акції. Враховуючи присутність серед протестуючих декількох народних депутатів та високу суспільну нестабільність, викликану політичною кризою, вони навряд чи хотіли вдаватися до якихось дій без вказівки вищого керівництва. Водночас для послабленої і дезорієнтованої влади ризики, пов'язані із використанням сили, здавалися занадто високими. Тому її відповіддю стала спроба нейтралізувати протест за допомогою його дзеркальної імітації.

На другий день акції на центральній площі Києва з'явилися намети під гаслами: "Молодь за Президента", "Вимагаємо розпуску парламенту", "Імплементацию референдуму в життя". Ті, хто їх встановив, навіть не приховували, що є працівниками міліції.⁵⁰

⁴⁹ Інтерв'ю Сергія Куделі з Олесем Донієм. Київ, Україна, 17 грудня, 2002 року.

⁵⁰ "Кучма-Мороз: противостояние нарастает". Корреспондент.net, 17 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/10019>

За словами Чемериса, у розмові з організаторами протесту заступник міського мера попередив їх, що усі намети акції "Україна без Кучми" будуть незабаром оточені пропрезидентськими палатками. Того ж дня в інтерв'ю Першому національному каналу Президент Кучма назвав оприлюднення записів Мельниченка акцією, спрямованою не проти нього особисто, а "проти України та її народу".⁵¹ Однак пропрезидентське наметове містечко проіснувало лише три дні. Замість залякування протестуючих воно лише мобілізувало підтримку на їхню користь, перетворившись на ідеальний об'єкт висловлення невдоволення. Тому вже 19 грудня, тобто у день проведення першої масової демонстрації у Києві, намети на підтримку Президента зникли з майдану.

Підготовка демонстрації на центральних вулицях столиці тривала лише два дні. Ідея її проведення виникла із відчуттям організаторами зростаючої суспільної підтримки акції.⁵² Таку громадську мобілізацію вони вирішили використати для здобуття додаткових переваг у протистоянні із владою. Хоча демонстрація проходила у робочий день, у ній взяли участь до 10 тисяч осіб, і вона стала найбільшою демонстрацією у столиці за декілька попередніх років. Її учасники пройшли до Адміністрації Президента та Верховної Ради, вимагаючи відставки Президента Кучми та силових міністрів. Того ж дня контракція вже на підтримку Кучми зібрала біля Адміністрації Президента лише близько 500 молодих людей, і деякі з них не приховували, що за участь у мітингу отримали по 10 гривень.⁵³

Ефективність демонстрації стала зрозумілою наступного дня, коли Кучма погодився зустрітися із організаторами протесту для

⁵¹ Там само.

⁵² Інтерв'ю з Володимиром Чемерисом.

⁵³ "Защитники власти создали альтернативный комитет". Корреспондент.net, 20 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/10131>

обговорення їхніх вимог. Під час зустрічі він відразу ж відкинув можливість своєї відставки. В той же час Кучма погодився розглянути питання звільнення силових міністрів після отримання відповідного подання Прем'єр-міністра.⁵⁴ Він також запевнив Чемериса і Луценка, що надав наказ провести незалежну експертизу всіх доказів у справі Гонгадзе із залученням міжнародних експертів. Незважаючи на відсутність практичних домовленостей після зустрічі, готовність Кучми вести переговори із протестуючими вже була серйозною поступкою з його боку. Один з учасників зустрічі, Юрій Луценко, навіть заявив, що з Президентом вдалося досягнути компромісу щодо проведення незалежного розслідування справи Гонгадзе, а тому протестну акцію можна буде призупинити.⁵⁵ Отже, своєю зустріччю із представниками акції Кучмі вдалося тимчасово стримати зростання та радикалізацію протесту. Однак цим кроком Президент одночасно визнав протестний рух впливовою політичною силою.

Визнання протестуючих на елітному рівні було також яскраво продемонстроване того ж дня (20 грудня) виступом Володимира Чемериса у Верховній Раді та зустріччю організаторів протесту із Головою уряду Віктором Ющенком. Отже, за п'ять днів протесту його представникам вдалося безпосередньо заявити про свої вимоги усім вищим посадовим особам держави (включно із Головою Верховної Ради Іваном Плющем), мобілізувати багатотисячні демонстрації на вулицях столиці та збільшити кількість наметів на майдані Незалежності до тридцяти. Та організатори протесту не змогли використати ті значні переваги, які вони набули у перший тиждень акції. Уже двадцять другого грудня організаційний комітет акції, посилавчись на наближення зимових свят, прийняв рішення розібрати намети. Такий крок був також обумовлений

⁵⁴ "Кучма готов на отставку силовиков". Корреспондент.net, 20 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/I0I52>

⁵⁵ Там само.

рiшенням Старокиївського районного суду, який, у вiдповiдь на подання мера Києва Омельченка, заборонив встановлювати намети в центрі Києва у святковий перiод. Суддя мотивував це рiшення статтею Конституції, що гарантує право громадян на вiдпочинок.⁵⁶ Органiзатори протесту все ж залишили на майдані Незалежності один намет імені Георгія Гонгадзе і пообіцяли вiдновити акцію вже не лише у Києві, але і в інших містах після завершення свят. Однак своїм рiшенням призупинити акцію протесту її організатори надали владі можливість оговтатися вiд початкового шоку та мобілізувати додаткові ресурси на свій захист.

На першому етапі протестної акції усі інші провідні політичні актори зайняли вичікувальну позицію. Формально дистанціюючись вiд протестів, як націонал-демократи, так і пропрезидентські політики вiдслідковували їх розвиток. Лiдер НРУ Геннадій Удовенко та лiдер ПРП Віктор Пинзеник особисто вiдвідали наметове мiстечко, але на той момент їхня підтримка обмежилася ліками та вітамiнами для виснажених протестуючих.⁵⁷ Серед наметів на майдані були також помічені й наближені до Кучми олігархи — Олександр Волков та Віктор Пiнчук. Лише після проведення першої масової демонстрації у Києві, яка засвiдчила реальну суспільну підтримку ідеї вiдставки Кучми, декілька пропрезидентських партій, зокрема НДП, "Демократичний союз", "Трудова Україна" та СДПУ(о), утворили так званий Громадський комітет захисту Конституції. Він був покликаний продемонструвати єдність впливових політичних сил у підтримці Президента та забезпечити суспільну демобілізацію.

Водночас деякі політичні сили намагалися використати початок протестних дій для послаблення своїх політичних конкурентів.

⁵⁶ "Украина без Кучмы" приобретет новогодние формы". Корреспондент.net, 22 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/I0282>

⁵⁷ Інтерв'ю з Михайлом Свистовичем.

Лідери СДПУ(о) підтримали вимогу відставки силових міністрів, розраховуючи на призначення на їхнє місце своїх партійних висуванців. Тому фракція соціал-демократів у парламенті голосувала разом із опозиційною меншістю за відставку Кравченка і Деркача. Секретар Ради національної безпеки і оборони України і колишній кандидат у Президенти Євген Марчук на противагу вирішив використати протестну акцію для дискредитації Глави уряду. Він нагадав, що у випадку відставки Президента, якої вимагали протестуючі, його обов'язки, за Конституцією, повинен був виконувати чинний Прем'єр-міністр. Це надало підстави Марчуку під час телевізійного інтерв'ю вказати на ймовірну зацікавленість Віктора Ющенка у розвитку акцій протесту. За словами голови РНБО, уряд повинен бути зацікавлений у політичній кризі ще й тому, що вона відвертає увагу людей від проблем в енергетичній галузі.⁵⁸ Отже, окрім Ющенка, він натякав на ймовірну причетність до організації кризи чи підтримки протестуючих і Юлії Тимошенко, яка тоді займала посаду віце-прем'єра з питань паливно-енергетичного комплексу.

Прем'єр-міністр розглядав акцію протесту з моменту її початку швидше як загрозу своєму положенню у владній ієрархії, а не як шанс отримати підвищення. Під час зустрічі із організаторами протесту 20 грудня Ющенко ухилився від підтримки їхньої вимоги про звільнення силових міністрів. Він лише пообіцяв обговорити це питання на урядовій нараді.⁵⁹ Особи з оточення Прем'єр-міністра у неофіційних розмовах з протестуючими пояснювали, що відставка силовиків може стати приводом для Президента відправити у відставку і цілий уряд.⁶⁰ Отже, інстинкт політичного самозбереження утримав Ющенка від кроків, спрямо-

⁵⁸ УНІАН, 17 грудня 2000 року.

⁵⁹ "Ющенко призвал силовиков самим решить свою судьбу". Корреспондент.net, 22 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/I0274>

⁶⁰ Інтерв'ю з Володимиром Чемерисом.

ваних на виконання навіть тих вимог учасників протесту, які були вже підтримані на початку грудня більшістю депутатів парламенту. У заяві від 22 грудня він обмежився загальним закликом до усіх державних службовців, які своїми діями дискредитували владу, "ухвалити власне морально-етичне рішення, яке їм диктує обов'язок перед Президентом і українським народом".⁶¹ У своїх перших публічних коментарях Ющенко акцентував увагу на негативних наслідках, які матиме українська економіка у разі поглиблення кризи. Однак близький до Ющенка віце-прем'єр-міністр з питань культури Микола Жулинський був значно відвертішим і у розмові з організаторами протесту попередив, що продовження протестних дій може призвести до втрати Україною незалежності.

Наприкінці 2000 року владна еліта в Україні була змушена зайняти оборонну позицію і шукати шляхи нейтралізації тієї загрози, яку становив для неї громадський протест. Для цього їй треба було знайти адекватні способи демобілізації суспільства, які до кінця року визначити не вдалося. Хоча протестна акція була призупинена саме через компромісні кроки влади, вони свідчили радше про її слабкість. Тому протестний потенціал суспільства залишався високим. Протестуючі, призупиняючи акцію на період зимових свят, втрачали час та ініціативу. Їхнім головним завданням було збереження того надзвичайного рівня впливу, який вони здобули лише за тиждень протесту. Цього можна було досягнути лише через появу нових союзників у політичній еліті та розширення суспільної мобілізації. Таким чином, новий 2001 рік ставив перед обома сторонами конфлікту завдання, виконання яких для кожної з них було чи то боротьбою за владу, чи то — боротьбою за справедливість.

⁶¹ "Ющенко призвал силовиков самим решить свою судьбу". Корреспондент.net, 22 грудня 2000, <http://www.korrespondent.net/main/I0274>

Стадія друга: Реакція на протест (січень 2001 року)

Цей період був позначений поширенням акції протесту в інші регіони України. Завдяки організаційним ресурсам декількох політичних партій (серед яких були СПУ, "Собор", УНА тощо) наметові містечка та інші форми протесту почали з'являтися у більшості обласних центрів держави. Влада ж була змушена використовувати вже своїх представників на місцях для стримання протесту. Водночас вона також продовжувала протидіяти УБК через організацію альтернативних акцій, спрямованих на демонстрацію публічної підтримки Президенту. Для цього використовувалися організаційні та інші ресурси пропрезидентських партій. Коли політичні актори визначали свої інтереси та обирали сторони у конфронтації між суспільством та владою, оформився розкол політичної еліти у парламенті та уряді.

Обрана організаторами форма наметового протесту та створення так званих "територій вільних від Кучми" була легкою для імітування в інших містах. Адже її організація не вимагала значних матеріальних ресурсів. Наметові містечка стали центром тяжіння для усіх невдоволених владою. Єдиним обмеженням наметової форми протесту були зимові погодні умови. Однак готовність протестувачів стоїчно переносити будь-які труднощі задля досягнення кінцевої мети — відставки Президента — надавали додаткового емоційного заряду акції.

Перші наметові містечка поза межами Києва з'явилися ще у грудні 2000 року в Черкасах, Чернівцях та Львові. На початок січня кількість міст, в яких розгортались протестні акції, помітно збільшилася. До протестів, зокрема, долучилися такі міста: Харків, Дніпропетровськ, Чернігів, Запоріжжя, Суми, Кіровоград, Житомир, Рівне, Тернопіль, Івано-Франківськ, Ужгород. Кількість учасників протесту в цих містах, однак, не пе-

---

ревищувала декількох десятків активістів, більшість з яких належала до правих та лівих опозиційних партій. Незважаючи на таку нечисленність, ці акції стали важливим джерелом інформації про висунені звинувачення на адресу вищого державного керівництва. Таким чином, вони надавали місцевій громадськості інтерпретацію останніх політичних подій альтернативну офіційній та сприяли суспільній мобілізації на протест.

Окрім встановлення наметів, протестуючі у регіонах також проводили демонстрації та мітинги. Найбільш масовою стала демонстрація у Черкасах 10 січня, в якій взяло участь близько 10 тисяч людей. Успішність мобілізації громадськості у цьому місті була пов'язана передусім із активністю його опозиційно налаштованого мера Володимира Олійника. Це вказувало на важливість позиції місцевої влади для впливу на хід протесту.

Іншим способом поширення протесту стало залучення до протестних дій нових громадських груп зі схожими вимогами.⁶² Яскравим прикладом цього стало утворення у Львові громадського комітету "За правду!". Спочатку це була регіональна акція, ініційована місцевими журналістами, громадськими та студентськими активістами, спрямована здебільшого на мобілізацію молоді у Західній Україні. На противагу УБК їхньою центральною вимогою було проведення незалежного розслідування вбивства Гонгадзе та відставка силових міністрів. Однак комітет "За правду!" не підтримав більш радикальну вимогу УБК — відставку Президента Кучми. У своїх протестних діях комітет "За правду!" обмежився написанням відкритих листів та звернень, збором підписів на підтримку своїх вимог, а також пікетуванням урядових будинків. Першою акцією комітету стало оприлюднення "Листа Свободи" (23 січня), підписаного місцевими журналістами та громадськими активістами. У листі, вказуючи на загрозу демократії

⁶² Tarrow, с. 145.

в Україні, вони звернулися до громадян із закликом: "Якщо ти небайдужий, приєднуйся до акцій громадянської дії. Організуй співробітників, друзів, сусідів. Прояви свою солідарність. Почепи на своєму робочому місці, на рукаві, на сумці, на склі авто... гасло "Правди!".⁶³

Комітет "За правду!" розглядався як альтернатива УБК у Західній Україні, оскільки тут багато хто асоціював протестну акцію у Києві із лівими політичними силами.⁶⁴ До складу комітету увійшли також декілька відомих у регіоні політичних фігур, здатних мобілізувати суспільну підтримку, таких як Тарас Чорновіл і Тарас Стецьків. Цим комітет також відрізнявся від УБК, до якого не належали політичні фігури, відомі широкому загалу. Дві згадані протестуючі групи не були конкурентами, а доповнювали одна одну та активно співпрацювали в організації подальших протестних акцій. Це стало особливо помітно під час проведення першого офіційного з'їзду "За правду!" на початку березня, коли організатор УБК Володимир Чемерис увійшов до складу комітету.

Друга стадія протестного циклу була також позначена більшою готовністю владної еліти використовувати репресивні методи для послаблення суспільної мобілізації. Одним з форм таких репресій стало використання місцевих судів для заборони встановлення наметів у публічних місцях, які нібито порушували "громадський порядок". Судові рішення зазвичай виконувалися загонами МВС, які демонтували намети та розганяли протестуючих. У такий спосіб наметові містечка були ліквідовані у Рівному та Харкові (12 січня), Дніпропетровську, Сумах та Запоріжжі (15 січня), Житомирі (24 січня). Суд також дозволив правоохоронцям заарештовувати тих, хто намагатиметься відновити намети, як це сталося у Рівному (23 січня). Декілька ак-

⁶³ Лист про свободу. ПОСТУП.- № 10 (668), 18-24 січня 2001 року.

⁶⁴ Інтерв'ю Сергія Куделі з Тарасом Чорноволом. Вашингтон, США, 21 березня 2003 року.

тивістів у Харкові, опротестовуючи судові рішення, оголосили публічне голодування (17 січня), однак вже незабаром були госпіталізовані. Іншим прикладом репресивних заходів з боку влади стало виключення трьох студентів з вищого навчального закладу в місті Рівному наприкінці січня.

Упродовж січня пропрезидентські партії ("Трудова Україна", СДПУ(о), НДП, "Демократичний союз") проводили масові демонстрації у різних містах України на підтримку Президента. Такі акції відбулись 10 січня у Харкові, Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Херсоні та декількох інших містах. За різними оцінками, демонстрації на підтримку Президента налічували декілька тисяч осіб.⁶⁵ Для консолідації політичних сил навколо Президента наприкінці січня у Києві була проведена нарада партій, що 1999 року входили до передвиборчого блоку "Наш вибір — Леонід Кучма" (СДПУ(о), НДП, ПППУ, РХП, "Демократичний союз", Ліберальна партія та інші). Вони заявили про відновлення роботи блоку у зв'язку із загостренням політичної ситуації у державі та активізацією сил, які "не сприймають цивілізований рух держави до благополуччя та демократії".⁶⁶

Для попередження можливого розколу у владній еліті Президент Кучма звільнив Юлію Тимошенко, найбільш критичного щодо нього члена уряду, з посади віце-прем'єр-міністра. Хоча чутки про ймовірну відставку Тимошенко ширилися ще до початку політичної кризи, у січні відставка видавалася вже невідворотною. Наміри Президента остаточно стали зрозумілими, коли 9 січня Генеральний прокурор Михайло Потебенко відкрив проти Тимошенко дві кримінальні справи. У передчутті відставки Тимошенко почала вдаватися до особливо відвертих заяв, які не приховували її готовності перейти в опозицію.

⁶⁵ Дмитро Чобіт. Час підлої влади.— Київ, 2001, с. 129.

⁶⁶ "Наш вибор — Леонид Кучма" исправит смуту". Корреспондент.net, 23 січня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/II536>

Наприклад, дії Мельниченка вона назвала "героїчним вчинком, який незабаром стане традицією".⁶⁷ А в інтерв'ю тижневику "Дзеркало тижня" вона назвала оприлюднені записи розмов у кабінеті Президента такими, що "схожі із реальністю".⁶⁸ Адже, за її словами, згадані у них методи застосовувалися і щодо неї в останні декілька років. Вона також закликала правоцентристські сили у парламенті виступити проти встановлення диктатури в Україні. Рішення про звільнення Тимошенко було ухвалене Кучмою 19 січня — через тиждень після публікації її інтерв'ю. Таким рішенням він позбавив протестуючих потенційного союзника у владі та виконав давню вимогу прихильних до нього олігархів, які найбільше постраждали від реформи енергетичного сектора.

Водночас відставка Тимошенко не стала беззаперечною перемогою влади, оскільки в її особі протестний рух отримав нового впливового союзника. Вже наступного дня після втрати посади в уряді вона оголосила про свій перехід в опозицію "до чинного режиму", незалежно від того, чи залишиться вона на свободі, чи опиниться у в'язниці.⁶⁹ До того ж фракція очолюваної нею партії "Батьківщина" у Верховній Раді оголосила про вихід з парламентської більшості. Це посилює опозиційні сили у вищому законодавчому органі й сприяло остаточному розпаду пропрезидентської більшості. Хоча саме існування такої більшості вже ставалося під сумнів і раніше. Ще 18 вересня, наприклад, Верховна Рада ухвалила пропорційний закон про вибори, проти якого послідовно виступав Президент.

Окрім фракції "Батьківщина", опозиція у парламенті поповнилася частиною депутатів з фракції "Реформи-Конгрес" та обох Рухів. Вимога протестуючих щодо відставки Генерального проку-

⁶⁷ "Тимошенко назвала действия Мельниченко подвигом". Корреспондент.net, 12 січня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/11018>

⁶⁸ Блія Мостова. "Я країни іншої не знаю". Дзеркало тижня.— № 2, 2001.

⁶⁹ "Праздник на улице олигархов". Зеркало недели.— № 3 (327) , 20 - 26 січня 2001.

рора надала правоцентристським партіям привід для саботажу імплементації результатів референдуму. Вони заявили, що підтримать законопроект Президента про внесення змін до Конституції лише після звільнення Михайла Потебенька. Отже, коли 18 січня "імплементаційний" закон (попередньо ухвалений влітку 251 депутатом) був винесений на остаточне затвердження Верховною Радою, за нього проголосували лише 163 з 391 зареєстрованого депутата.⁷⁰ Такий результат звів нанівець усі зусилля Кучми з розширення своїх владних повноважень і водночас став свідченням значного послаблення його впливу за умови глибокої політичної кризи. Провал імплементації результатів референдуму був також першою суттєвою перемогою опозиційних сил в Україні за останні роки. Але ця перемога ще не була спричинена солідарними діями опозиції, а швидше — дезорієнтованістю Президента, який вів бойові дії відразу на декількох фронтах. Коли під загрозою виявилися існуючі повноваження, питання їх розширення для Кучми вже не видавалося настільки нагальним.

Хоча акція УБК допомогла правоцентристам провалити імплементацію референдуму, вона була для них і потенційною загрозою. Радикалізм протестуючих, із їхніми вимогами про відставку Президента, був важкий для сприйняття тими політичними силами, що звикли до "конструктивної опозиції". Окрім того, вони побоювалися, що продовження протестів може призвести до відставки близького для них уряду. Такий ризик підштовхнув правоцентристські партії до нових спроб об'єднатися. Одночасно із відновленням блоку партій на підтримку Кучми у Києві був проведений форум з участю одинадцяти націонал-демократичних партій та двадцяти громадських організацій, які утворили коаліцію "Українська правиця" (22 січня). До неї, серед інших, увійшли партії "Батьківщина" та Український Народний Рух (Костенко).

⁷⁰ "Имплементация итогов всеукраинского референдума отменяется". Корреспондент.net, 18 січня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/II343>

Інші провідні націонал-демократичні партії, як НРУ, ПРП та КУН, що підписали попередню угоду про об'єднання, утрималися від участі у коаліції. Вони хотіли провести процес об'єднання на основі свого власного блоку. Правоцентристські партії також провели низку мітингів у окремих регіонах України. Але в організації мітингів вони уникали безпосередньої співпраці із активістами УБК та ухилялися від різкої критики Кучми. Їх головною метою було надання політичної підтримки Прем'єр-міністру.

На противагу націонал-демократам пропрезидентські олігархічні партії хотіли використати протестну мобілізацію для подальшого загострення відносин Кучми із Ющенком, що надавало можливість отримати нові урядові посади. Сергій Тігіпко, один з лідерів партії "Трудова Україна", заявив 26 січня, що у випадку незгоди Ющенка утворити коаліційний уряд його партія ініціює голосування про недовіру уряду. Він пояснив, що утворення коаліційного уряду попередить поглиблення політичної кризи в Україні. Таким чином, відповідальність за розвиток кризи була непрямо покладена на чинний уряд, і передусім Ющенка. Оскільки саме олігархічні партії забезпечували політичну підтримку Кучмі, вони відчували можливість диктувати Президенту свої умови гри.

Тиск з боку олігархів та відставка Тимошенко послабили позиції і Глави уряду та змусили його обрати оборонну тактику. За день до голосування у парламенті законопроект про внесення конституційних змін Ющенко закликав народних депутатів підтримати імплементацію референдуму. Хоча через свою нездатність переконати деяких, навіть найближчих союзників у середовищі націонал-демократів, підтримати цей законопроект, він виглядав безпомічним в очах Президента. Водночас млява реакція Ющенка на ініційовану Кучмою відставку Тимошенко робила його безсилим і у сприйнятті багатьох опозиціонерів.

Нерішучість дій Ющенка у період загострення політичної кризи та невиразність його реакції на неї свідчать, що скандал навколо Президента сприймався ним як особиста загроза. Він уже не знав, що може запропонувати Президенту, і ще не знав, що за цих умов може зробити для опонентів Президента. Схожу думку висловив представник Президента у Верховній Раді Роман Безсмертний, який заявив, що "касетний скандал" був організований для усунення Прем'єр-міністра. Тому, коли протестна акція у Києві була відновлена (30 січня), Ющенко вирішив залишитися на протилежній стороні наметових барикад. Наступного дня, після появи нових наметів УБК, Ющенко у телевізійному інтерв'ю попередив, що "скандал наносить шкоди репутації України та перешкоджає її політичному та економічному розвитку". Як у той час іронічно зауважила політичний оглядач Юлія Мостова, "Прем'єр-міністр і надалі вірить, що Україна Кучми і Україна Ющенка можуть співіснувати разом у тих самих кордонах".⁷¹

Отже, під час другої стадії протесту владі вдалося нейтралізувати вибухи протестної активності у регіонах, використовуючи судові рішення для припинення акцій протесту. З іншого боку, протестуючі не змогли виробити нові форми протесту, адекватні діям влади. Хоча пропрезидентська більшість у Верховній Раді у січні де-факто припинила існування, відставка Тимошенко попередила ймовірний розкол у владній еліті. Через небажання Ющенка підтримати навіть частину вимог протестуючих, лише нові масові акції протесту в столиці могли допомогти організаторам УБК домогтися досягнення своїх цілей. В організації акцій вони тепер могли розраховувати на підтримку групи нових союзників серед політичної еліти, які упродовж січня визначилися зі своєю стратегією дій та пішли на протистояння із владою. Таким чином, до початку лютого були створені передумови для фінальної ескалації конфлікту.

⁷¹ Юлія Мостова. "Україна - 2001: кінець перебудови?". Дзеркало тижня.- № 4 (328), 27 січня - 2 лютого 2001.

Стадія третя: Ескалація протесту (лютий 2001 року)

Перші намети у новому році з'явилися на майдані Незалежності 22 січня під гаслом "Україна з Кучмою!". У такий спосіб влада реагувала на чутки про рішення організаторів УБК відновити того дня свій протест. Однак активісти УБК так і не з'явилися на майдані. Тому шість наметів на підтримку Кучми швидко прибрали.

Як виявилось, організатори пропрезидентської акції помилились на цілий тиждень. Чотири намети, які символізували відновлення акції протесту УБК, з'явилися на центральній площі Києва в останній день січня. Для їхньої нейтралізації влада вдалася вже до більш ефективної тактики, ніж організація альтернативного наметового містечка. Навколо майдану Незалежності розпочалося встановлення огорожі, що обґрунтовувалося місцевою владою рішенням провести реконструкцію площі. Внаслідок цього намети УБК опинилися безпосередньо у зоні ремонтних робіт. Тоді організатори акції вирішили перенести намети на центральну вулицю Києва — Хрещатик. Уже 1 лютого уздовж нього з'явилося сім наметів. Так розпочалася остання стадія конфронтації між суспільством та владою, коли ескалація конфлікту досягнула апогея.

Для мобілізації суспільної підтримки протесту його організатори поєднували безперервну наметову акцію із проведенням масових демонстрацій. Владна еліта на противагу вдавалася до швидких та доволі скоординованих кроків у відповідь на кожний масовий виступ протестуючих. У своїх кроках вона спиралася на юридичні норми та намагалася демонструвати сконсолідованість. Інші політичні актори здебільшого використовували стратегії, вироблені за попередні два місяці протестів.

Проведення першої масової демонстрації після відновлення наметів УБК було призначене на 6 лютого, коли розпочиналася чергова сесія Верховної Ради. З метою підтримки столичної демонстрації колонами на Київ вирушили протестуючі з інших міст (Івано-Франківська, Черкас, Житомира та ін.). Такі піші марші з різних регіонів України на підтримку УБК символізували загальнонаціональний характер протесту.

За день до проведення демонстрації більше двох сотень партій взяли участь у пропрезидентських зборах "Єдність заради України". Один з його учасників, мер Києва Олександр Омельченко, заявив, що "політична криза існує лише у парламенті, і він повинен бути розігнаний, якщо вона продовжиться". Із початком сьомої сесії Верховної Ради уздовж Хрещатика стояли вже двадцять наметів, а в демонстрації взяли участь до восьми тисяч осіб. Вона завершилася публічним спаленням опудала Кучми на центральній вулиці столиці. На відміну від попередніх акцій, у цій демонстрації взяли участь провідні політики з правих та лівих партій, серед яких були лідер "Собору" Матвієнко, лідер парламентської фракції "Батьківщина" Турчинов, лідер СПУ Мороз та лідер КПУ Симоненко (це була остання акція УБК, у якій брали участь комуністи). У той час, коли демонстранти пікетували будинки парламенту та Адміністрації Президента, група так званих анархістів та бригада "Тризуб" здійснили напад на наметове містечко. За деякими свідченнями, цей провокаційний напад, використаний провладними ЗМІ для демонстрації агресивності протестуючих, був організований українськими спецслужбами.⁷²

Хоча напад не завдав серйозної шкоди наметам, факт насильницьких дій був використаний для дискредитації протестного руху. У провладних ЗМІ учасники акції були зображені як небезпечний конгломерат радикалів, що вдаються до безчинств на ву-

⁷² Koshiw, с. 181.

линях столиці. Намагаючись підкреслити безперспективність акції, представник Президента у парламенті Роман Безсмертний наголосив, що жодні демонстрації не змусять Президента піти у відставку: "Думка про те, що ще кілька мітингів, і Л. Кучма напише заяву про звільнення з посади — марна. В 1993 році він написав таку заяву про звільнення з посади Прем'єр-міністра, бо розумів, що буде іти на президентські вибори. Заяв подібного характеру більше не буде, і треба, щоб це розуміли всі, хто сьогодні веде інформаційну війну".⁷³

У своєму коментарі через три дні після згаданої демонстрації Кучма порівняв її із "пивним путчем" у Мюнхені 1923 року, проводячи паралелі між початком протестної акції в Україні та виникненням нацизму в Німеччині.⁷⁴

У той же час він удався і до іншої історичної паралелі, стверджуючи, що в Україні з'явилися "нові Леніни", які ведуть за собою "стадо під різними прапорами". Кучма застеріг, що така ситуація призведе до погіршення економічного стану держави. Наприкінці свого виступу Президент зробив несподіваний висновок: "Зараз перемагають ті, хто проти зміцнення держави". Фактично він вперше визнав, що протестуючі отримали перевагу над владою.

Схожу оцінку зробив тоді й відомий в Україні спеціаліст із "публік рілейшнз" професор Георгій Почепцов, якого навряд чи можна запідозрити у симпатіях до акції протесту. Він зауважив, що внаслідок загострення політичної кризи "влада взагалі втратила здатність на якесь реагування". За його словами,

⁷³ Роман Безсмертний. "Все, що зараз відбувається, закінчиться позитивно". День.- № 27, 10 лютого 2001, <http://www.day.kiev.ua/2001/27/nomer.htm>

⁷⁴ "Кучма назвав народ України "стадом"". Корреспондент.net , 9 лютого 2000, <http://www.korrespondent.net/main/13589>

"влада відійшла в тінь, але настільки далеко, що стала невпізаною. Влада виявилася якщо не німою, то такою, що дуже довго мовчить".⁷⁵

Одночасно із послабленням Президента посилилися і вимоги до нього з боку тих політичних сил, які забезпечували його захист. Голова СДПУ(о) Віктор Медведчук висловив переконання у тому, що "назрів момент" сформувати новий коаліційний уряд "без революціонерів та реакціонерів", який в ідеалі мав би бути соціал-демократичним. Він знову закликав до відставки силових міністрів і звинуватив Юценка у декларативності заяв про співпрацю із Верховною Радою. Виступ Медведчука відбувся 9 лютого, тобто того ж дня, коли Президент визнав переможною акцію протестуючих. А вже наступного дня, після засідання РНБОУ, Кучма ухвалив рішення про відставку першого силовика — Голови СБУ Леоніда Деркача. Єдиний, хто під час засідання Ради ухилився від висловлення власної позиції щодо долі Деркача, був Віктор Ющенко.⁷⁶ Отже, до протистояння між владою елітою та суспільством з одного боку додався особистісний конфлікт між Головою уряду та тодішнім віце-спікером. Парадоксально, що результатом останнього у наступні тижні кризи став не розкол у владі, а її консолідація.

Друга публічна акція протестуючих відбулась уже 11 лютого, лише через п'ять днів після першої. Вона була проведена у формі живого ланцюга, в якому люди зі свічками у руках вшановували пам'ять журналістів та політиків, загиблих за період президентства Кучми. На Хрещатику на той час було встановлено вже близько тридцяти наметів, а у цій акції взяли участь, за різними підрахунками, від п'яти до десяти тисяч осіб.

⁷⁵ Георгій Почепцов. "Тріумф влади чи опозиції?". День.- № 27, 10 лютого 2001.

⁷⁶ Микола Несенюк. "Перший пішов...". День.- № 28, 13 лютого 2001.

У день проведення акції Президент Кучма відбув до Дніпропетровська, куди була перенесена дводенна зустріч із Президентом Росії Володимиром Путіним. Ця зустріч відбулася тоді, коли уряди західних держав та міжнародні організації посилили критику дій українського Президента. Єдиний державний лідер, який наважився надати демонстративну політичну підтримку Кучмі, став саме російський Президент. На думку багатьох спостерігачів, Кремль не був зацікавлений у відставці Кучми, оскільки його найбільш імовірним наступником міг стати прозахідний Прем'єр-міністр Ющенко.⁷⁷

Отже, для Кучми присутність Юценка на чолі уряду стала своєрідною гарантією підтримки з боку Росії у період найгострішої політичної кризи його правління. Водночас Ющенко виконував роль буфера Президента у відносинах із США та іншими західними державами, які уникали гострої критики влади, представлені прем'єром-реформатором. Однак збереження Юценка на посаді Глави уряду суперечило інтересам пропрезидентських політичних сил, які кулуарно домагалися відставки Прем'єр-міністра. Віктор Медведчук в інтерв'ю для російської газети "Сегодня" прямо закликав Юценка визначитися і виступити на боці опозиційних сил, які його "підтримують та вбачають у ньому майбутнього лідера України".⁷⁸

Виштовхуючи Юценка у радикально опозиційну нішу, Медведчук хотів виштовхнути його, як і Тимошенко, за межі владної еліти. Тому Глава уряду почав сприймати акції протесту вже не лише як загрозу для власного положення у владі, а як політичну пастку. Отже, реакція Юценка на заклик Медведчука була протилежною.

⁷⁷ "Кучма - наш (п)резидент". Корреспондент.net, 12 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I3678>

⁷⁸ "Медведчук призвал Юценко возглавить оппозицию". Корреспондент.net, 13 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I3726>

Відразу після повернення Кучми до Києва Президент, Глава уряду та Голова Верховної Ради оприлюднили заяву, яка отримала назву "Лист трьох". Приводом для заяви, за словами її авторів, став початок "безпрецедентної політичної кампанії зі всіма ознаками психологічної війни", позначений "спробами пробудити вуличну стихію". "Лист трьох" порівняв протестний рух із українським "націонал-соціалізмом", який "провокує атмосферу істерії та психозу для ...здобуття влади будь-якою ціною". У ньому також містилися звинувачення на адресу протестуючих у поширенні "анархії та беззаконня" і попередження, що влада готова використати силу для припинення цього. Через три роки один з авторів листа, Іван Плюц, пояснив таку заяву необхідністю "розрядити напруженість у взаєминах між Президентом і урядом, між Кабінетом міністрів і парламентом".⁷⁹ За його словами, він з "великими труднощами уявляв собі, що таке "Україна без Кучми". І ще з більшими труднощами міг уявити, чим це може закінчитися. Ситуація виглядала небезпечно, вона загрожувала вибухом, і ніхто не знав, кого накриє цей вибух". Водночас як Прем'єр-міністр, так і спікер вважали, що першим, кого міг "накрити" такий вибух, був не Президент Кучма, як того вимагали протестуючі, а уряд Ющенка. Як наголосив Плюц, свій підпис під антипротестною відозвою він поставив тому, що "вважав найважливішим у той момент завданням збереження економічної стабільності й уряду Ющенка як гаранта цієї стабільності".

У розрахунках президентського оточення "Лист трьох" був покликаний продемонструвати консолідацію влади та її рішучість протистояти мобілізованому проти неї суспільству. Він повинен був покласти кінець розмовам про можливість розколу у владній еліті та чітко позиціонувати Ющенка як твердого прихильника дискредитованого Президента. На зміну невизначеності попередніх

⁷⁹ Сергій Рахманін. "Іван Плюц: "Леонід Данилович завжди думав про третій термін". Дзеркало тижня.- № 3, 24 - 30 січня 2004.

заяв Прем'єр-міністра, яка давала багатьом протестуючим підстави сподіватися, що він — на їхній стороні, прийшла несподівана жорсткість у висловлюваннях та категоричність в оцінках. Обвинувачуючи інших політиків, які підтримали акції протесту, в "спаленні усіх мостів" із владою, Ющенко сам удався до такого ж спалення, але у відносинах із протестуючим суспільством. Тому не дивно, що реакцією на "Лист трьох", за висловлюванням оглядача тижневика "Дзеркало тижня", стали "глибокий шок по один бік барикад і дрібна зловтіха — по інший".⁸⁰

Підпис Юценка під "Листом трьох" сприйняли ще більш критично, тому що у день оприлюднення заяви була заарештована колишня віце-прем'єр Юлія Тимошенко. Група опозиційних політиків, до якої належали Левко Лук'яненко, Тарас Стецьків, Анатолій Матвієнко, звинуватила Юценка у порушенні "людських та Божих законів", оскільки він "важко і безпідставно вдарив" жінку, яка "була його найвідданішим помічником у здійсненні реформ".⁸¹ Лідер СПУ Олександр Мороз назвав заяву "примітивною провокацією за змістом, за рівнем підготовки та за висновками, які там містяться".⁸² За його словами, поява підпису Юценка під листом викликає "подив та розчарування".

Якщо для учасників протесту "Лист трьох" розвіяв очікування щодо їх підтримки Главою уряду, то для націонал-демократів він став сигналом необхідності максимально дистанціюватися від протестуючих. Наступного дня після оприлюднення заяви лідер УНР Юрій Костенко назвав "великою помилкою" участь деяких членів

⁸⁰ Сергій Рахманін. "Витязь на роздоріжжі". Дзеркало тижня.— № 7 (331), 17 - 23 лютого 2001.

⁸¹ "Форум нацспасення обвиняет Юценко". Корреспондент.net, 14 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/13824>

⁸² Там само.

Його партії в акції "Україна без Кучми".⁸³ Він також наголосив, що головним завданням його партії є недопущення відставки Віктора Ющенка з посади Прем'єр-міністра, а усі вимоги до Президента обмежуватимуться відставкою Міністра внутрішніх справ Кравченка та Генерального прокурора Потебенюка. Показова поміркованість лідера одного з Рухів особливо контрастувала із його попереднім рішенням утворити спільне об'єднання із партією "Батьківщина", голова якої була щойно заарештована.

Демонстрація єдності влади дозволила Кучмі вже через три дні після оприлюднення "Листа трьох" заперечити наявність будь-якої політичної кризи. Адже, за його словами, "Президент, уряд і парламент працюють разом і мають спільні погляди на ситуацію".⁸⁴ Звертаючись до студентів Київського національного університету, він наголосив, що влада "використає лише правові механізми для попередження подальшої ескалації неправових дій". Після заяви Кучми Старокиївський районний суд 22 лютого ухвалив чергове рішення про незаконність перебування на Хрещатику наметового містечка, назвавши намети "малими архітектурними формами".

Черговим свідченням посилення позицій влади стало голосування у парламенті щодо недовіри Генеральному прокурору. Цього вимагали не лише учасники акції протесту та опозиційні політики, а навіть два профільні комітети Верховної Ради. За період політичної кризи Потебенюко перетворився на одіозну фігуру передусім через низку суперечливих заяв щодо розслідування зникнення і вбивства Гонгадзе. Напередодні голосування він відмовився надати звіт депутатам Верховної Ради стосовно своєї діяльності. Однак, незважаючи на таке зневажливе ігнорування парламентарів та заклики матері Гонгадзе, яка у той

⁸³ Микола Несенюк. "Правиця" уточнює орієнтацію. Кожна - свою". День.- № 29, 14 лютого 2001.

⁸⁴ "Кучма не видит политического кризиса". Корреспондент.net, 19 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I4076>

день емоційно викривала заангажованість Генпрокурора у стінах Верховної Ради, лише близько ста депутатів наважилися підтримати висловлення недовіри Потєбеньку. Водночас Глава уряду вкотре продемонстрував небажання йти на конфронтацію із Президентом, заявивши напередодні голосування, що "прокуратура сьогодні демонструє бажання прозоро працювати у розслідуванні справи Гонгадзе".⁸⁵

Відповіддю протестуючих на помітну консолідацію влади стала організація третьої за три тижні демонстрації під назвою "Трибунал над Кучмою". Вона була призначена на 25 лютого. За день до її проведення на Хрещатику знаходилися вже 55 наметів. У демонстрації взяли участь від 30 до 50 тисяч людей — це була найчисельніша акція за весь період протестних дій. У заключній театралізованій частині акції її учасники одногolosно визнали Кучму винним у злочинах проти своїх громадян, а опудало президента принесли у клітці до будинку Верховного Суду України. Схожі трибунали були проведені у більш ніж двадцяти містах України, а участь у них взяли майже сорок тисяч громадян.

Масовість цієї акції була сприйнята її організаторами як свідчення того, що вуличні демонстрації, за прикладом Сербії, можуть стати достатніми для повалення влади.⁸⁶ Проте владна еліта послідовно відмовлялась навіть від діалогу із протестуючими, яких вона намагалася зобразити як соціальних "маргіналів". Через три дні після проведення акції, 28 лютого, Старокиївський районний суд доручив правоохоронцям виконати його попередні ухвали про ліквідацію наметового містечка. Зранку 1 березня близько чотирьохсот міліціонерів у супроводі представників суду ліквідували намети. Хоча більше ніж сто протес-

⁸⁵ "Кучма не видит политического кризиса". Корреспондент.net, 19 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I4210>

⁸⁶ Інтерв'ю з Володимиром Чемерисом.

тухчих знаходилися на той час у наметах, лише частина з них вирішила чинити опір. Під час ліквідації наметів було заарештовано сорок чотири особи, але усіх їх пізніше швидко звільнили із вимогою заплатити штраф. Лише близько п'ятдесяти людей зібрались того ж дня на Хрещатику, щоб висловити свою незгоду із діями правоохоронців.

Як визнав один з організаторів протесту, наприкінці лютого лідери УБК уже навіть почали розраховувати, що влада вдасться до силових дій для ліквідації наметів.⁸⁷ За його словами, серед жителів містечка поширювалось почуття втоми та розчарування. Владній еліті вдалося довести свою спроможність утриматися, а сподівання на швидке її повалення не виправдалось. Тоді й стало очевидно, що така форма протесту, як використання наметів, себе вичерпала. Спроба відновити намети перед будинком Київського державного університету в перші дні березня була швидко приборкана міліцією.

Упродовж третього етапу протесту коло союзників протестуючих серед політичної еліти значно розширилося. Поодинокі опозиційні політики вирішили об'єднатися у новій організації — Форумі національного порядку (ФНП), який був утворений 9 лютого 2001 року. Для політиків у ФНП протест надавав можливість подолати роздрібненість опозиції та створити об'єднаний фронт для протидії владі. До координаційної ради ФНП увійшли: Мороз (СПУ), Тимошенко ("Батьківщина"), Матвієнко ("Собор"), Філенко (ПРП), Головатий, Турчинов, Хмара та ін. До складу ради входили також представники організаційних комітетів двох протестних сил: Чемерис і Луценко від УБК та Чорновіл і Стецьків від комітету "За правду". Цілі Форуму співпадали з цілями УБК, однак його учасники сподівались, що участь у ФНП відомих політиків додасть цим вимогам більшої політичної ваги. Першою ініціативою ФНП стала

⁸⁷ Інтерв'ю з Юрієм Луценком. Вашингтон, США, 23 березня 2003 року.

пропозиція до Верховної Ради скоротити повноваження Президента та перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку, в якій "парламент формував би уряд та контролював силові структури".⁸⁸ Учасники Форуму були також готові до проведення переговорів з владою елітою щодо запропонованих змін. Проте, як зазначив Матвієнко, переговори із Кучмою можна буде вести лише "у площині його відставки", яку учасники Форуму вважали єдиним шляхом виходу з політичної кризи.⁸⁹

Головною перешкодою ефективній діяльності ФНП стала його політична строкатість. Участь у ньому політиків із різними політичними інтересами та ідеологічними переконаннями призвела до відсутності чіткої стратегії спільних дій. Сповідуючи ідею об'єднання опозиції, майже кожен із її представників намагався використати ФНП як спосіб популяризації себе чи власної партії.⁹⁰ Хоча багато учасників ФНП були політиками із значним політичним досвідом, їхнього об'єднання виявилось недостатньо для розширення впливу опозиції. Свідченням політичної слабкості ФНП стала невдала спроба висловити недовіру Генеральному прокурору у Верховній Раді наприкінці лютого. У провалі голосування Форум звинуватив тоді "альянс олігархів і комуністів".⁹¹ Однак неспроможність опозиціонерів мобілізувати голоси навіть проти одіозної постаті Генпрокурора зробила голосливими їхні обіцянки про "невідворотний" імпичмент Президенту. Оцінюючи ефективність дій ФНП у лютому, оглядач тижневика "Дзеркало тижня" зауважив, що "єдиним вдалим маневром загалом боротьби з режимом слід вважати лише організацію

⁸⁸ "Форум нацспасення пропонує парламенту ослабити президента". Корреспондент.net, 13 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/13746>

⁸⁹ "Форум нацспасення готов говорити з Кучмою". Корреспондент.net, 20 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/14143>

⁹⁰ Інтерв'ю з Михайлом Свистовичем.

⁹¹ "Форум нацспасення: комуністи об'єдналися з олігархами". Корреспондент.net, 23 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/14321>

наметового містечка".⁹² Водночас навіть це було насправді результатом дій активістів УБК, адже ФНП був створений лише через півтора тижня після відновлення наметів на Хрещатику.

Лідери націонал-демократичних партій (УНР, НРУ, ПРП), які були традиційними союзниками Ющенка, відмовились приєднатись до ФНП через радикальність його вимоги щодо відставки Президента Кучми. Однак деякі члени цих партій — Євген Жовтяк (УНР), Тарас Стецьків (ПРП) — все ж увійшли до складу Форуму. Частина регіональних осередків цих партій також приєдналася до місцевих акцій протесту УБК. Центральна Рада ПРП, наприклад, надала право місцевим організаціям самим визначати форму своєї участі у протестах. Все ж, як тоді пояснив лідер УНР Юрій Костенко, "збереження Ющенка на посаді Прем'єр-міністра повинно бути головним пріоритетом правих партій". Загроза відставки Ющенка привертала набагато більше уваги правих, ніж можливість відставки Кучми. І їхнє занепокоєння тим більше посилювалися, чим більш настійливими ставали вимоги представників пропрезидентських партій утворити коаліційний уряд за участі їхніх представників. Поворотною стала заява віце-спікера Медведчука, зроблена 26 лютого, тобто наступного дня після проведення акції "Трибунал над Кучмою". Він прямо пообіцяв домогтись відставки уряду Ющенка у квітні, якщо до цього часу коаліційний уряд не буде створений. Саму акцію віце-спікер назвав шабашем, який "ображає почуття нормальних громадян".⁹³

Про відставку уряду почали говорити й інші лідери так званих "олігархічних" партій, наприклад, Олександр Волков ("Демократичний союз") та Сергій Тігіпко ("Трудова Україна").⁹⁴

⁹² Сергій Рахманін "Відкрита гра". Дзеркало тижня.— № 9 (333), 3 - 8 березня 2001 року.

⁹³ Ростислав Іщенко "Провокація протесту". День.— № 38, 27 лютого 2001.

⁹⁴ "Наступление олигархов на Ющенко". Корреспондент.net, 28 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I4556>

Вимога створення коаліційного уряду сприймалася Ющенком як спроба опонентів нейтралізувати його вплив на процес прийняття урядових рішень. Тому, як пояснив один з його прихильників у парламенті, лідер ПРП Віктор Пинзеник, вимоги Медведчука є тим компромісом, який для Юценка "не вартий збереження посади".⁹⁵ За умови відсутності достатньої кількості союзників у Верховній Раді єдиною особою, в якій Ющенко міг тоді шукати захист, був Президент Кучма. Наприкінці лютого в інтерв'ю австрійській телекомпанії ORF Прем'єр-міністр назвав сценарій відставки Кучми та переходу до нього президентських повноважень "нереалістичним".⁹⁶ За його словами, ініціювати реалізацію такого сценарію для уряду було б "політично невиправдано та морально і етично принизливо". Вже через день після заяви Медведчука Ющенко охарактеризував її як "добрий пролог для дестабілізації ситуації" у державі та "демонстрацію псевдосили".⁹⁷ Він заявив, що звернеться до Президента з проханням провести спільну тристоронню зустріч у форматі "Президент — Глава уряду — віце-спікер" для обговорення ситуації у державі. У той же час Ющенко наголосив, що не погодиться на жодні ультиматуми якоїсь з політичних сил. Таким чином, на перший план політичного життя держави вийшов конфлікт між Головою уряду та новою ситуативною парламентською більшістю, яку складали комуністи і пропрезидентські партії. А Президент Кучма у цьому конфлікті вже обіймав роль "нейтрального" арбітра. Так для опозиції боротьба проти Кучми почала поступово переходити у площину боротьби за Юценка. Одночасно розпочалася і демобілізація протестного руху, деморалізованого консолідацією влади попередніх тижнів.

⁹⁵ Там само

⁹⁶ "Ющенко считает нереальной отставку Кучмы". Корреспондент.net, 27 лютого 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I4472>

⁹⁷ "Ющенко vs Медведчук - рассудит Кучма". Корреспондент.net, 28 лютого 2001 <http://www.korrespondent.net/main/I4597>

Завершення протестного циклу в Україні відбулося так само швидко і несподівано, як і його початок. Моральних переваг, які протестуючі мали у протистоянні із Президентом, виявилось недостатньо, щоб змусити його не лише відступити, але й капітулювати. Лідерам протестного руху не вдалося знайти таких аргументів для представників реформістського крила владної еліти, які б перетворили їх з пасивних спостерігачів на активних союзників. А тридцятитисячні демонстрації у багатомільйонному місті все ж не були тим свідченням суспільної єдності й сили, проти яких вже не знайшлося б аргументів у пропрезидентських сил. За три місяці після оприлюднення Олександром Морозом записів Мельниченка на місце попереднього шоку та розгубленості Президента перед загрозою втратити владу прийшла відчайдушність у боротьбі за її збереження. Тому кожен новий весняний день 2001 року вже послаблював протестну мобілізованість суспільства, позбавляючи його надій на можливість швидких змін.

Учасники акції протесту "Україна без Кучми" починають хід від наметового містечка на майдані Незалежності до Адміністрації Президента України у вівторок, 19 грудня 2000 року.

Фото Дмитра Гавриша/УНІАН

6 лютого 2001 року учасники пішого маршу від Житомира до Києва йдуть центральними вулицями столиці із розгорнутим українським прапором. Цього дня відбулася перша масова демонстрація після відновлення наметового містечка на Хрещатику.

Фото Олександра Синиці/УНІАН

Учасники акції протесту "Україна без Кучми" спалюють опудало "пахана" в центрі Києва у вівторок, 6 лютого 2001 року.

Фото Дмитра Гавриша/УНІАН

Учасник акції протесту "Україна без Кучми" тримає запалену свічку перед портретом зниклого журналіста Георгія Гонгадзе. У цей день, 11 лютого 2001 року, у центрі Києва відбувся мітинг пам'яті журналістів та політиків, загиблих за період президентства Кучми.

Фото Олександра Синиці/УНІАН

На центральному майдані м. Тернопіль зібрались люди з запаленими свічками в пам'ять зниклого журналіста Георгія Гонгадзе.

Учасники акції "Україна без Кучми" пікетують будинок Верховної Ради України в середу, 21 лютого 2001 року. Пікетники вимагають відставки Президента України Леоніда Кучми, Генерального прокурора Михайла Потебенька, звільнення лідера партії "Батьківщина" Юлії Тимошенко.

Фото Олександра Синиці/УНІАН

25 лютого 2001 року на майдані Незалежності проведена акція "Трибунал над Кучмою". Акція стала однією з найчисельніших за період протестних дій, зібравши до 50 тисяч осіб.

Фото Дмитра Гавриша/УНІАН

На Театральному майдані під час акції "Україна без Кучми" в м. Тернопіль поруч стояли намети Соціалістичної та Української народної партій. В акції брали участь представники ПРП, СПУ, УНР, КУН, УКРП, "Собор" та інших організацій. Акція тривала цілодобово, і учасники акції не залишали намети навіть попри тридцятиградусний мороз.

Співкоординатори акції "Україна без Кучми" Володимир Чемерис та Михайло Свистович

Етап III: Демобілізація протесту (I березня – 26 квітня 2001 р.)

Демобілізація протестного руху, за визначенням одного з дослідників Чарльза Тіллі, передбачає "втрату, знецінення чи розпорощення ресурсів, які використовують протестуючі".⁹⁸ У процесі демобілізації силовий потенціал протестуючих та влади змінюється на користь останніх настільки, що організатори протестного руху вже не здатні наполягати на виконанні своїх попередніх вимог. Водночас початок демобілізаційного процесу часто залишається непомітним для протестуючих. Вони усвідомлюють його лише тоді, коли кількість учасників протестів значно зменшується. Ознакою початку демобілізації в Україні стала сутичка між протестуючими та міліцією, що відбулася під час демонстрації 9 березня 2001 року.

Після ліквідації наметового містечка УБК міліцією I березня організатори протесту відмовилися поновлювати намети у парковій зоні, де це дозволив робити суд. Відчуваючи вичерпаність наметової форми протесту, вони вирішили зосередитися на підготовці наступної демонстрації, запланованої на річницю народження Тараса Шевченка. Вранці 9 березня протестуючі намагалися перешкодити Президенту Кучмі та іншим посадовцям покласти квіти до пам'ятника поету. Але парк був оточений кордоном міліції, який відмежував демонстрантів від пам'ятника. Під час спроби групи депутатів прорватися до пам'ятника міліціонери травмували керівника Київського осередку СПУ Катерину Семенюк. Офіційній делегації все ж вдалося безперешкодно виконати запланований ритуал, а протестуючим дозволили наблизитися до пам'ятника лише після від'їзду офіційних осіб.

⁹⁸ Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (New York: Freedom House 1978), с. 217.

У мітингу напроти Київського університету імені Тараса Шевченка взяли участь не лише представники ФНП, але й лідери правих партій (Удовенко, Костенко, Пинзеник), які брали участь і у ранковому покладанні квітів разом із Президентом Кучмою. Однак, на відміну від учасників ФНП, "праві" уникали у своїх виступах антипрезидентської риторики і обмежувалися закликами на підтримку уряду Юценка. Провівши мітинг біля пам'ятника Шевченкові, організатори демонстрації вирішили спрямувати колону протестуючих до будинку МВС. Один з учасників маршу так описав свої враження: "Такої демонстрації в Києві ще не було. Коли голова колони завершила на Європейську площу, хвіст ще не випростався з бульвару Шевченка. І також, на мій погляд, уперше на політичній демонстрації почувалася енергія натовпу. Було легко і зручно іти разом, скандуючи "Кучму геть!", "Україні волю!", "Українці! Годі спати, треба Кучму виганяти".⁹⁹

Зупинившись біля будинку МВС, демонстранти, яких налічувалось близько 15 тисяч осіб, закидали його яйцями та зламали огорожу. Після цього колона почала рухатися до будинку Адміністрації Президента. На підступах до Банкової шлях демонстрантам був перекритий військами внутрішніх сил та міліцією, що були озброєні щитами та дубинками. За словами одного з організаторів демонстрацій Юрія Луценка, натовп протестуючих був розлючений використанням сили проти депутатів біля пам'ятника Шевченкові й вимагав помсти.¹⁰⁰ Коли протестуючі побачили чергову перешкоду на своєму шляху у вигляді озброєних міліцейських загонів, частина з них вирішила подолати цю перешкоду силою. У результаті в напрямку міліції почало летіти каміння, металева огорожа та пляшки із запалювальною сумішшю. У відповідь міліція використала проти демонстрантів слезозогінний газ. Це призвело до пер-

⁹⁹ "9-ге березня події з 11.00 до 17.00", Майдан, 11 березня 2001, <http://maidan.org.ua/n/arch/984301383>

¹⁰⁰ Інтерв'ю з Юрієм Луценком.

шого і найбільш жорсткого зіткнення між протестуючими та внутрішніми військами за три місяці протестних акцій. Таким його тоді побачив один з учасників демонстрації: "З-за спин спецназівців у демонстрантів летіли шашки з "черьомухой", які ніякого ефекту не мали, бо їх зразу ж шпурляли назад, більшу загрозу несли бетонні уламки, хоча вони летіли по досить високій траєкторії, і люди встигали відскочити. Але декількох людей все ж таки зачепило. Я бачив діда, якому розбило такою каменюкою лоба... Врешті-решт спецназ скінчив свої спроби вести якісь активні дії проти натовпу і, поставивши черепашкою щити, стояв під градом каміння, накрившись щитами з усіх боків".¹⁰¹

За твердженням організаторів демонстрації, сутичка була спровокована оперативниками у цивільному, які першими кинули каміння у бік спецназу. Влада звинуватила в організації зіткнення бойовиків УНА-УНСО. Головним, однак, стало те, що агресія самих протестуючих була яскраво підтверджена кадрами українських та іноземних телекомпаній. Того ж дня правоохоронці, вперше за час протестів, вдалися до масових арештів. Більше 100 учасників установчих зборів громадського комітету "За правду!", що відбувалися 9 березня у Києві, були затримані міліцією. Також були заарештовані й активісти УНА-УНСО на чолі із лідером організації Андрієм Шкілем. У спеціальній заяві, поширеній того ж дня, представники ФНП звинуватили силові органи у "тероризмі та екстремізмі", здійснені "за наказом Президента Кучми".¹⁰²

Хоча організатори акції продовжували й надалі відкидати свою причетність до організації бійки та звинувачували у ній владу,

¹⁰¹ "9-те березня події з 11.00 до 17.00". Майдан, 11 березня 2001, <http://maidan.org.ua/n/arch/984301383>

¹⁰² "Заява Форуму національного порятунку". Майдан-інформ, 10 березня 2001, <http://maidan.org.ua/n/arch/984179169>

після застосування сили протестна активність суспільства різко впала. Це стало помітно вже 11 березня, коли у пікетуванні Міністерства внутрішніх справ з вимогою звільнення заарештованих протестуючих взяли участь близько 100 студентів.¹⁰³ Водночас на демонстрацію біля МВС, організовану УБК 14 березня, вийшло вже не більше ніж 1,5 тисячі осіб. Таке падіння громадської активності американські дослідники пояснюють втратою легітимності протестуючих у суспільному сприйнятті через застосування ними сили.

Як визнав Юрій Луценко, вже наступного ранку після зіткнень 9 березня він зрозумів, що цей день став кінцем УБК. Згодом він пояснив: "Ми завжди відчували, що наша сила у невикористанні сили. Після подій 9 березня ми вже не могли цього стверджувати".¹⁰⁴

Незважаючи на відчуття занепаду протестного руху, його ініціатори все ж продовжували публічно демонструвати впевненість у його успіху. Через тиждень після бійки співкоординатор УБК Юрій Луценко обіцяв до початку квітня зібрати "потужну демонстрацію" опозиції з участю 100 тисяч осіб.¹⁰⁵ Схожу заяву від імені комітету "За правду!" зробив і Владислав Каськів, за словами якого комітет "проводитиме акції протесту доти, доки в Україні не відбудуться демократичні перетворення".¹⁰⁶ Однак найбільша демонстрація, яку ще вдалося організувати координаторам протестної акції, налічувала лише 5 тисяч

¹⁰³ "Студенты требуют освободить задержанных". Корреспондент.net, 11 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/15203>

¹⁰⁴ Інтерв'ю з Юрієм Луценком.

¹⁰⁵ "Юрій Луценко: "Між 23 березня і 5 квітня у Києві пройде "потужна демонстрація" опозиції". УНІАН, 16 березня 2001.

¹⁰⁶ "Комітет "ЗА ПРАВДУ" проведе акції протесту 24, 30 березня та у день звіту уряду у Верховній Раді". УНІАН, 16 березня 2001.

осіб. Вона відбулася 24 березня у формі скорботного ходу центральними вулицями столиці, який був організований у пам'ять про "знищених тоталітарним кучмівським режимом".¹⁰⁷ Іншим наслідком силового зіткнення протестуючих і правоохоронців 9 березня стало різке зростання закликів до переговорів між владою та опозицією з боку усіх представників політичної еліти. Пропрезидентські партії СДПУ(о), "Демократичний союз" та "зелені" виступили із заявами, в яких переклали на ФНП відповідальність за силове протистояння, але й визнали необхідність діалогу "між усіма політичними силами".¹⁰⁸ Водночас Глава уряду в зауважливій формі звинуватив у провокуванні бійки своїх опонентів у парламенті, готових "використовувати конфліктні ситуації для здобуття влади".¹⁰⁹ Але й Ющенко закликав усіх сісти за стіл переговорів, обіцяючи надати "усі ресурси виконавчої влади для консолідації політичних сил". Уже 14 березня лідер НДП Валерій Пустовойтенко заявив, що отримав доручення від Президента розпочати переговори із опозицією, і він уже проводить "попередній діалог" із представниками УБК та комітетом "За правду!".¹¹⁰ Він також наголосив, що влада готова до поступок "для стабілізації політичної ситуації у державі". Свідченням готовності влади відмовитися від конфронтаційних дій стало звільнення того ж дня більшості затриманих 9 березня студентів та закриття порушених проти них адміністративних справ. Про готовність до діалогу заявив уже наступного дня і Президент Кучма після зустрічі з Президентом Польщі Александром Квасневським. На спільній прес-конференції він висловив готовність вести діалог із опозицією за

¹⁰⁷ "Опозиція розпочала мітинг-похід Пам'яті і Перестороги із вшанування пам'яті жертв режиму Кучми". УНІАН, 24 березня 2001.

¹⁰⁸ "Три партії приймають к діалогу с властью". Корреспондент.net, 13 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I5305>

¹⁰⁹ "Ющенко: события 9 марта - намерение захватить власть". Корреспондент.net, 13 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I5337>

¹¹⁰ "Кучма поручил оппозицию Пустовойтенко". Корреспондент.net, 14 березня, 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I5365>

умов, якщо вона "дотримується законів та Конституції України" і не вимагає зміни "стратегічного курсу України на інтеграцію в Європу".^{III}

У відповідь на заклики до переговорів один з організаторів УБК Луценко визначив передумовою їхнього проведення відставку Міністра внутрішніх справ Кравченка.^{III2} Водночас він заявив, що головною темою переговорів мають бути строки відставки Кучми та перетворення України на парламентсько-президентську республіку. Тобто саме ті умови, які Кучма вже назвав неприйнятними. Вже через три дні постійний представник Президента у парламенті Роман Безсмертний заявив, що Президент ухвалив рішення про відставку Кравченка. Офіційне підтвердження цього надійшло 26 березня, а вже наступного дня із в'язниці була звільнена Юлія Тимошенко. Однак такі кроки були викликані не стільки готовністю влади йти на поступки опозиції, як це було інтерпретовано ФНП, скільки бажанням позбавити опозиційних лідерів приводів для нової мобілізації суспільства. Упродовж наступних декількох днів Кучма двічі заявив, що відмовляється вести переговори із "лідерами істеричних вуличних виступів".^{III3} Як він заявив під час прес-конференції у Донецьку, "як я можу сісти за стіл переговорів із тими, хто вимагає моєї відставки, вивівши на вулиці 3 тисячі людей?".^{III4} Свою позицію щодо можливості переговорів змінив наприкінці березня і секретар РНБО Євген Марчук, який ініціював попередні "консультації" із представниками ФНП. Він заявив, що заплановані переговори унемож-

^{III1} "Кучма выдвигает требования к оппозиции". Корреспондент.net, 15 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I5505>

^{III2} "Условия переговоров оппозиции с Кучмой". Корреспондент.net, 16 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I5570>

^{III3} "Оппозиция "истериков" Кучме не собеседник". Корреспондент.net, 27 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I6186>

^{III4} "Кучма не будет вести переговоры с оппозицией о своей отставке". Корреспондент.net, 28 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I6341>

ливлені "попередніми умовами у вигляді ультиматумів, які висуває ФНП, спробами шантажувати владу новими публічними акціями".¹¹⁵ Саме усвідомлення владою падіння протестної активності внаслідок подій 9 березня дозволило їй зайняти жорстку позицію у відносинах із опозиційними лідерами. Хоча опозиція продовжувала висувати свої вимоги можновладцям, із початком демобілізації протесту вона втратила здатність не лише домагатися їхнього виконання, але й навіть зважати на них.

Разом із послабленням руху за відставку Президента Кучми упродовж березня посилювалися спроби Комуністичної та пропрезидентських фракцій у парламенті висловити недовіру уряду Ющенка. Внаслідок цього увага політичних еліт зосередилася на боротьбі за посади в уряді. У відповідь націонал-демократичні партії з ініціативи ПРП розпочали публічну кампанію збору підписів на підтримку чинного Глави уряду, до якої також приєдналися члени ФНП. У заяві, яка, можливо, стала "смертним вироком" для Ющенка, представники Форуму назвали збереження його на посаді Прем'єр-міністра "передумовою для майбутніх позитивних змін в Україні та демократизації суспільства". Хоча відставка Кучми і залишалася пріоритетом для опозиційних сил, її досягнення видавалось уже менш нагальним, ніж попередження відставки Ющенка. Збереження за Ющенком посади Глави уряду стало лейтмотивом усіх мітингів та демонстрацій, організованих опозицією у квітні, які все ж залишалися нечисленими. В той же час загроза відставки Ющенка змусила опозицію змінити об'єкт своєї критики з особи Кучми на олігархів та комуністів у парламенті. Напередодні голосування у парламенті щодо довіри уряду Ющенко підтримав введення мораторію на політичні акції, у тому числі акції антипрезидентської опозиції, яка виступала на його захист.¹¹⁶ Хоча,

¹¹⁵ "Марчук: переговори можуть не состояться из-за оппозиции". Корреспондент.net, 30 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I6448>

¹¹⁶ "Оппозиция выражает поддержку Ющенко". Корреспондент.net, 26 березня 2001, <http://www.korrespondent.net/main/I6154>

оскільки протестні акції вже втратили свою силу, Кучма не потребував у особі Ющенка гаранта стабільності своєї влади, яким він був у лютому. Отже, 26 квітня 2001 року, коли 283 депутати парламенту проголосували за недовіру уряду Ющенка, зник останній фактор, що спонукав акції протесту — потенціал розколу між ретроgrадами і реформістами у правлячій еліті. Таким чином, фаза демобілізації протесту в Україні завершилася.

Занепад протестного руху в Україні періоду 2000—2001 років був викликаний низкою внутрішніх (тобто пов'язаних із діями протестуючих) та зовнішніх (тобто пов'язаних із діями інших політичних акторів) факторів. Серед внутрішніх факторів ми виділяємо три головні.

Перший — опанування протесту політичною елітою, другий — відсутність тактичної інновації у протестних акціях і третій — використання сили у протестних акціях. Як уже зазначалося, підтримка суспільної мобілізації та розвиток протестного руху вимагають організаційної структури та ресурсної бази. Це, у свою чергу, вимагає пошуку зовнішньої підтримки у випадку, якщо протестний рух не може повністю забезпечувати свої потреби. Однак надмірна залежність від зовнішніх джерел підтримки іноді призводить до того, що зовнішні "спонсори" починають впливати на стратегію та цілі протесту.¹¹⁷ У випадку ж, коли спонсорами виступають політичні гравці із власними інтересами та цілями, протестний рух ризикує стати заручником чужої політичної гри, як це сталося в Україні.

З початком протестної акції УБК її організатори використовували ресурси Соціалістичної партії, але лідери СПУ не втручались у процес планування протесту. Активне політичне втручання у хід протесту розпочалось зі створенням Форуму

¹¹⁷ McAdam, с. 55.

національного порятунку, до складу якого увійшли професійні політики різних, інколи протилежних поглядів. Із приєднанням ФНП до протестів УБК почало втрачати образ громадського руху та перетворюватись у суспільній свідомості на політичну силу, що проводить боротьбу за владу.

Іншою передумовою перемоги протестного руху в тактичній взаємодії з владою є постійна інновація протестних форм. Протест втрачає ефективність тоді, коли владі вдається пристосуватися до способу його ведення. Якщо ж альтернативної форми протесту не винайдено, він поступово втрачає суспільну підтримку. В Україні така форма протесту, як використання наметів, вичерпала себе вже у другій половині лютого. Влада знайшла адекватну реакцію наметовому протесту як у столиці, так і у регіонах. Хоча організаторам протесту вдавалося підтримувати суспільну мобілізацію упродовж зимових демонстрацій, їм не вдалося запровадити нові протестні форми після ліквідації наметового містечка на початку березня. Наслідком цього і стало силове зіткнення 9 березня.

Серед зовнішніх факторів, які обумовили занепад протесту, можна виділити такі: 1) використання суду для заборони протесту; 2) демонстрація єдності правлячої еліти; 3) поява нових політичних загроз.

Для уповільнення розвитку протестного руху чи його демобілізації владі необхідно знайти ефективну тактичну відповідь існуючим формам протесту. Для української влади поява наметового містечка у центрі столиці стала несподіваною. Тому перша відповідь можновладців — встановлення альтернативних наметів під протилежними гаслами — лише підсилила громадське невдоволення. Більш ефективним стало використання судових рішень для ліквідації наметів. Рішення суду, яке забороняло встановлення наметів у центрі міста, мало ознаки легітимності, а тому не

викликало серйозного опору з боку протестуючих. Окрім того, воно символізувало готовність влади діяти у рамках закону.

Одним з поштовхів до демократизації авторитарного режиму "зверху" стає розкол владної еліти на реформістів та ретроградів. Як підтверджує низка досліджень, протестуючі мають кращі можливості для досягнення своїх цілей, якщо їм протистоїть розколота влада.

Потенціал для розколу влади в Україні не був реалізований, оскільки протестуючим не вдалось переконати ймовірних союзників у владі, таких як Прем'єр-міністр Віктор Ющенко, у політичній доцільності підтримки протестного руху. Занепокоєння Ющенка тим, що протест може зашкодити його політичній кар'єрі, дозволило Кучмі заручитися формальною підтримкою Глави уряду в критичний момент політичної кризи в Україні.

Одним зі способів приборкання протестного руху є позбавлення його учасників впливових політичних союзників. Цього можна досягнути, змінюючи політичний контекст протестних акцій. В Україні політичний контекст почав змінюватися взимку 2001 року після висунення олігархічними фракціями у парламенті вимог щодо створення коаліційного уряду. Перша пряма погроза відставки на адресу Прем'єр-міністра була висловлена віце-спікером Віктором Медведчуком наприкінці лютого. Саме тоді націонал-демократи та представники інших правоцентристських партій стали особливо занепокоєні посиленням впливу Медведчука на процес прийняття рішень. Вже у березні більшість правоцентристів, зокрема частина учасників ФНП, вважали, що подальші протестні акції лише сприятимуть дестабілізації уряду і зроблять Ющенка більш вразливим до нападів олігархів та гніву Кучми. За таких умов протестні дії стали тягарем навіть для тих представників політичної еліти, які могли б їх підтримати.

Учасники акції опозиції з прапорами і транспарантами рухаються центром Києва в п'ятницю, 9 березня 2001 року.

Фото Олександра Синиці/УНІАН

Керівники держави, відмежовані від демонстрантів кордонами міліції, покладають квіти до пам'ятника Тарасу Шевченкові 9 березня 2001 року.

Співробітники міліції зіштовхують прихильницю опозиції, яка намагалася прорвати їхній кордон, зі стіни, що оточує будівлю Національного університету імені Тараса Шевченка, 9 березня 2001 року.

Фото Віктора Побединського/УНІАН

Арешти активістів УНА-УНСО після зіткнень демонстрантів із військами внутрішніх сил та міліцією, 9 березня 2001 року.

Фото Віктора Побединського/УНІАН

Кульмінація подій 9 березня, силове протистояння учасників протесту та міліції біля стін Адміністрації Президента.

Учасники протесту намагаються прорватися через кордони міліції до Адміністрації Президента.

Міліція застосовує проти учасників протестної акції
сльозогінний газ.

Ющенко на трибуні Верховної Ради у день відставки його уряду.

Встановлення таблички "Вулиця Георгія Гонгадзе" на Банковій, 16 вересня 2004 року.

Заклучна частина: Спадщина протесту

Поштовхом до системних змін у багатьох державах упродовж новітньої історії ставали громадські рухи протесту, які були формою суспільної непокори політиці владної еліти чи її чільним представникам. Однак, на відміну від революцій, протестні акції зазвичай набували масовості поступово, а їхні наслідки давалися взнаки лише через роки. Змінюючи переважачі у суспільстві настрої та пріоритети, протестуючі змушували і політичну еліту реагувати на їхні вимоги. Так розвивався рух за громадянські права чорношкірих Америки, які були лише через десятиліття законодавчо оформлені з ініціативи президентів Кеннеді та Джонсона. Як лідер громадського руху, розпочинав свою боротьбу із британською окупацією Індії Махатма Ганді. Таким став громадський опір політиці апартеїду у Південній Африці. Ми хочемо вірити, що саме з громадського руху протесту 2000–2001 року розпочнеться перехід до демократії і в Україні.

Досвід масового протистояння владі, який підвищує у громадській свідомості цінність свободи, українське суспільство набуло лише через десять років після здобуття незалежності. Усі ці роки воно терпляче спостерігало за тим, як можновладці різних рівнів та переконань з однаковим запалом користувалися власною безкарністю для самозбагачення за рахунок мовчазних громадян. Під гаслами про необхідність сильної влади відбувалася її узурпація, а під закликами до переведення підприємств на ринкові рейки – їхнє фактичне привласнення. Коли ж все більш відчутними ставали поодинокі голоси незгодних бути статистами владного свавілля, проти них був спрямований весь репресивний потенціал режиму.

Громадська протестна акція "Україна без Кучми" стала реакцією суспільства не лише на чергове зникнення журналіста, але й на відверте нехтування владою суспільних інтересів упродовж

попередніх років. Оскільки переважна частина політичної еліти обрала угодницьку позицію щодо Президента та його оточення, у громадян залишився єдиний шлях самозахисту – пряме протистояння.

Хоча владі все ж вдалося нейтралізувати акцію протесту, чотири місяці безпрецедентних для України протестних дій стали поворотним моментом в історії держави. Їхнім першим і, можливо, головним наслідком стала делегітимація правлячої еліти в очах громадськості. Це не лише створило передумови для виникнення в Україні, вперше в її історії, правоцентристської опозиції, але й позбавило Президента Кучму легальних шляхів збереження при владі. Саме втрата довіри з боку абсолютної більшості населення держави після акцій протесту змусила Кучму відмовитися від участі у президентських виборах 2004 року, незважаючи на наявність у нього усіх формальних підстав для цього (таких як рішення Конституційного Суду про право Президента балотуватися втретє). Отже, відставка Президента Кучми, якої не вдалося домогтися учасникам акції УБК у 2001 році, стала, завдяки їхнім діям, реальністю вже через три роки.

Відповіддю на суспільне розчарування владою було утворення коаліції опозиційних сил як правого, так і лівого спрямування напередодні парламентських виборів 2002 року. Радикальне крило опозиції уособлювали колишні учасники ФНП – Блок Юлії Тимошенко та Соціалістична партія України, а більшість поміркованих увійшли до передвиборчого об'єднання Віктора Ющенка "Наша Україна". Усі вони позиціонували себе як альтернатива провладним політичним силам, об'єднаним у блоці "За єдину Україну!". Хоча опозиціонери і не утворили спільного виборчого блоку, разом вони здобули майже у чотири рази більше пропорційних голосів, ніж блок влади. Однак спроба цих політичних сил відновити протестний рух акцією "Повстань, Україно!", що розпочалася у день других роковин зникнення

Георгія Гонгадзе, була марною. На той час суспільство вже вичерпало свій потенціал активного протесту, а тому низку одноденних мітингів не вдалося перетворити на довготривалу та самодостатню акцію. Водночас активна участь в організації та проведенні акції політичних лідерів і партій позбавляла її ознак громадського руху, притаманних УБК. Отже, якщо мітинги початку 2001 року сприймалися як суспільний опір свавілля влади, то наприкінці 2002 року вони вже виглядали як спроби окремих політиків використати громадськість для її захоплення. З появою системної опозиції на елітному рівні громадяни втратили необхідність виходити на вулицю для захисту своїх прав. Епіцентр політичної конфронтації перемістився з Хрещатика на Печерські пагорби; її ж результат вже пов'язують не з кількістю протестуючих, а з підрахунком голосів на виборах.

Окрім змін у суспільному ставленні до владної верхівки та у структурі політичної еліти, акція УБК мала визначальний вплив і на хід так званої конституційної реформи. Рішучість, з якою Президент Кучма наполягав на розширенні президентських повноважень влітку 2000 року, не залишає сумнівів, що необхідні для цього конституційні зміни були б здійснені. Саме політична криза та послаблення Президента акціями протесту дозволили більшості депутатів Верховної Ради провалити імплементацію референдуму. Разом з тим упродовж акцій протесту їхні учасники висували своєю головною програмною вимогою перехід України до парламентської республіки. Тоді ця вимога викликала у Президента не менш гостру реакцію, ніж заклик щодо його відставки. На запитання про його ставлення до цієї ідеї він у квітні 2001 року відповів: "На сто і двісті відсотків негативно до цього ставлюся. Це буде просто поразка всієї України. Це загроза взагалі існуванню України як держави".¹¹⁸ Однак уже

¹¹⁸ Інтерв'ю Президента України Леоніда Кучми українській редакції "Радіо Свобода".
4 квітня 2001 року, <http://www.president.gov.ua/activity/zayavinterv/interview/27609442.html>

через півтора року в телезверненні до народу з нагоди Дня незалежності Кучма оголосив про свій намір ініціювати перетворення України на парламентсько-президентську республіку. З цього часу вимога зміни системи влади, з якою виступали протестуючі взимку 2001 року, набула статусу офіційної політики і самого Президента. А законопроект 4105 про внесення змін до Конституції, винесений на розгляд Верховної Ради наприкінці 2003 року і підтриманий пропрезидентськими фракціями, був майже аналогічним першому конституційному законопроекту Олександра Мороза, відхиленому влітку 2000 року.¹¹⁹ Бажання Президента Кучми розширити повноваження парламенту, безперечно, було навряд чи викликане його турботою про демократичний розвиток держави. Однак вибір Президентом саме такої політичної лінії наприкінці свого останнього терміну був безпосередньо пов'язаний із тим, що вона вже була програмною метою опозиції під час політичної кризи 2000–2001 років. Привласнюючи вимогу протестуючих та опозиціонерів, Кучма створював умови для компромісу різних політичних сил не лише щодо політичного майбутнього держави, але й щодо власного майбутнього після відходу з посади Президента. Таким парадоксальним чином цілі учасників протестного руху "Україна без Кучми" та самого Кучми співпали наприкінці його другого президентського терміну.

Протестний рух в Україні 2000–2001 років унеможливив третій президентський термін Кучми, сприяв формуванню нової правоцентристської опозиції та створив передумови для зміни політичної системи. Збереження Кучми на чолі держави навіть після викриття усіх його зловживань владою було не стільки ознакою слабкості протесту чи сили Президента, скільки наслідком відсутності у державі будь-яких важелів контролю за

¹¹⁹ Інтерв'ю Сергія Куделі із Олександром Морозом. Київ, Україна, 20 травня 2004 року.

правлячою верхівкою. За умови, коли Президент держави може здійснювати злочини проти власних громадян і робити це безкарно, сам інститут президентства перетворюється на загрозу добробуту та безпеці суспільства. Тому головною передумовою демократизації України стає створення чітких і прозорих механізмів контролю за особою чи групою осіб, наділених вищими владними повноваженнями у державі, а також визначення процедури їхнього відсторонення від влади. Водночас найбільш надійним запобіжником відтворення авторитарної моделі управління, характерної для більшості пострадянських республік, залишається максимальна децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування. Ті ж, хто візьме на себе політичну відповідальність за встановлення демократії в Україні, мають пам'ятати, що надання окремій групі осіб, винних у злочинах проти людського життя, імунітету від кримінального переслідування порушує базовий принцип демократичного суспільства – рівності усіх громадян перед законом. Такий крок створить небезпечний прецедент, який фактично надаватиме владній верхівці карт-бланш на злочинну діяльність і у майбутньому. Врешті-решт, такий крок – це прояв відвертого презирства до усіх тих, хто ціною власного життя змінив історію держави. Тому, якщо поштовхом до демократичних змін в Україні стала вулиця, а їхнім початком покликані бути вибори, ознакою їхньої невідворотності повинен стати судовий вирок тим, хто використовував владу, щоб руйнувати долі людей. Це, зрештою, і називають історичною справедливістю.

Додатки

1. Стенограма виступу народного депутата О. Мороза.
2. Микола Мельниченко «Хто є хто. На дивані президента Л. Кучми» Георгій Гонгадзе.
3. Експертиза записів по розслідуванню кримінальної справи щодо зникнення журналіста Г. Гонгадзе. (Оригінал)
4. Експертиза записів по розслідуванню кримінальної справи щодо зникнення журналіста Г. Гонгадзе. (Переклад)
5. Результати поіменного голосування по Проекту Закону про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою ІЗ.07.2000.
6. Результати поіменного голосування по Проекту Закону про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою ІВ.01.2001.
7. Виступ у Парламенті України Володимира Чемериса, співголови акції "Україна без Кучми".
8. Установча Декларація всеукраїнського громадського комітету опору "ЗА ПРАВДУ!"
9. Звернення Всеукраїнського громадського комітету опору "За правду!" до студентства, молоді та всіх порядних громадян України.
10. Маніфест ФОРУМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРЯТУНКУ.
11. Програма дій ФОРУМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРЯТУНКУ.
12. Звернення Президента України Леоніда Кучми, Голови Верховної Ради Івана Плюща та Прем'єр-міністра Віктора Ющенка до українського народу.
13. Рішення суду про ліквідацію наметового містечка.

ЗАСІДАННЯ ТРИДЦЯТЬ ШОСТЕ

Сесійний зал Верховної Ради України

28 листопада 2000 року 10.00 година

Веде засідання Голова Верховної Ради України ПЛЮЩ І.С.

...

ГОЛОВА. Слово надається Олександрю Олександровичу Морозу від фракції "Лівий центр", чи як там, чи соціалістична, за ним буде виступати Анатолій Кінах.

МОРОЗ О.О. Іване Степановичу, "Лівий центр", фракція блоку Соціалістичної селянської партії. Шановні депутати, безсторонній аналіз низки подій, їх коментування посадовими особами, спроби усунути парламент з політичної сцени, нейтралізувати представницькі органи на місцях, переслідування преси, наміри змінити Конституцію свідчать про тенденцію розвитку авторитаризму з усіма загрозливими наслідками. Прикладом такої тенденції є історія з журналістом Георгієм Гонгадзе. Професійно організоване зникнення, пасивні слідства при ігноруванні елементарно необхідних дій, непереконливість пояснень високих міліцейських посадовців наводять на думку про специфічну спланованість справи. Підозра щодо цього посилилась ще більше після знайдення тіла, в якому за багатьма ознаками, нібито, пізнається зниклий журналіст. Проте акценти в повідомленнях, натяки і плітки, що поширюються скоординовано, нагадують криваву провокацію в Кривому Розі, розслідування якої тягнеться вже другий рік. Пауза, що виникла після знайдення тіла, маніпуляції з речовими доказами, зволікання із завершенням судово-медичної експертизи, погрози фахівцям, що її розпочинали, є опосередкованим підтвердженням того, що зловмисники самі попали в розставлені ними тенета і, не знаючи, що робити далі, сподіваються, що увага суспільства до цього злочину згасне сама по собі. Згасне, як довколо вбивства Вадима Гетьмана, Євгена Щербаня, інших депутатів, підприємців, журналістів. Сповзанню суспільства в пільму криміналу і бандитизму треба покласти край. Саме тому, маючи достатні підстави, зобов'язаний заявити, що замовником зникнення журналіста Георгія Гонгадзе є Президент України Леонід Кучма, причому замовником, який систематично контролював хід свого доручення. В курсі підготовки і здійснення цього замовлення з самого початку був глава Адміністрації Президента Володимир Литвин. Безпосереднім розробником сценарію і організатором здійснен-

-----

ням операції є міністр внутрішніх справ України Юрій Кравченко. З усього цього можна зробити один невтішний висновок: на найвищих державних посадах в Україні цілком імовірно знаходяться кримінальні злочинці. Висновки з цього приводу має зробити Верховна Рада і суд. Знаю, що моє повідомлення не поліпшує іміджу країни і без того знівеченого владою. Проте у нас є можливість, відкидаючи наміри апологетів диктатури, самим очиститись від бруду, продемонструвати світу здатність захистити демократію і права людини не на словах, а на практиці підтвердити статус української правової держави. За півгодини я готовий провести прес-конференцію, а після цього зустрітись з членами відповідної тимчасової слідчої комісії. Прес-конференція буде в кімнаті І2 з цього приводу (не по цьому питанню дав дозвіл Віктор Медведчук). Я прошу дозволу фракції "Лівий центр" визнати моє повідомлення заявою фракції на захист демократії і прав людини. Дякую за увагу.

...

Хто є хто. На дивані президента Кучми.

ГЕОРГИЙ ГОНГАДЗЕ

<http://www.pravda.com.ua/archive/2002/december/I9/I.shtml>

Известный украинский журналист. 16 сентября 2000 года был похищен неизвестными, а спустя несколько недель его обезглавленное тело было обнаружено в лесу под Киевом. Гибель Георгия всколыхнула украинское общество и вызвала массовые акции протеста против президента Кучмы.

Убийство стало началом системного кризиса украинской власти, получившего название "кассетный скандал". Гонгадзе не был лидером оппозиции, он занимался политической журналистикой. В октябре 1999 года, во время участия в ток-шоу "Эпицентр", президента Кучму Леонида Даниловича вывели из равновесия вопросы Гонгадзе о причинах коррупции в украинской власти. Большой резонанс имела работа Георгия на радио "Континент" и в Интернет-издании "Украинская правда".

Десятки сотрудников силовых ведомств проводили незаконные операции против одного человека, и более всего поражает, что вся "вина" журналиста состояла исключительно в его газетных статьях!

Вместо поиска оружия, наркотиков, борьбы с теневыми капиталами, система работала против законопослушного гражданина, который просто высказывал свое мнение о существующей власти! Из записей понятно, что Гонгадзе стал жертвой настоящей мании преследования, которой, увы, подвержен престарелый правитель 48 миллионной европейской страны.

Материалы, достоверность которых доказана, свидетельствуют, - убить Георгия могли только по приказу высших государственных чиновников. Прокуратура заявила "о чисто криминальном характере преступления". Да какой бандит смог бы приблизиться незамеченным к журналисту, который находился под плотным наблюдением СБУ и МВД? Уже не говоря о том, чтобы незаметно похитить, вывезти за пределы Киева, профессионально убить, закопать, затем перезахоронить тело, обработать труп химическим составом для ускорения процессов разложения, - согласно данным экспертизы?

ОБОРЗЕЛИ

Обзоры прессы для Кучмы готовил его помощник, Литвин, ныне председатель Верховной Рады. От него Кучма получал статьи Георгия вместе с конкретными рекомендациями по устранению "проблемы". Судя по разговору, состоявшемуся где-то в мае 2000 года, незаконное воздействие на журналиста было в понимании собеседников абсолютно нормальным.

КУЧМА: Мне давай этого самого, по "Украинской правде", нужно решать, что с ним делать. Он просто "оборзел" уже. "Украинская правда" — тут просто конечно уже "оборзел". Подонок, грузин, грузин этот.

ЛИТВИН: Гонгадзе или как его?

КУЧМА: Гонгадзе. Ну кто-то же его финансирует?

ЛИТВИН: Ну, он активно сотрудничает и с Морозом, и с "Гранями" (оппозиционная газета — Ред.).

КУЧМА: В суд может дать, пусть юристы, да подать в суд. Этим же прокуратура занимается?

ЛИТВИН: Я думаю, Кравченко сказать, чтобы они другими методами подействовали.

КУЧМА: Депортировать его в Грузию и выкинуть там на хуй. Отвезти его в Грузию и кинуть. Чеченцы нужно чтобы украли, и выкуп.

АНТОЛОГИЯ СМЕРТИ

Кучма и его сторонники говорят, что первый обличительный фрагмент пленок, обнародованный 28 ноября 2000 года, где президент требует похитить Гонгадзе, не является доказательством. Дескать, не убить же просил. На самом деле, слова Кучмы отнюдь не были плодом минутного раздражения. Мы приводим шокирующие подробности специальных операций против журналиста, которые незаконно проводились СБУ и МВД в течение по крайней мере трех месяцев!

Записи свидетельствуют: работа Гонгадзе крайне раздражала не только Кучму, но и его подручных. В июне 2000 года в российской прессе, с которой имеет деловые контакты Андрей Деркач, сын главы СБУ, появилась статья, преподносящая "наследника" в качестве нового украинского "Путина". Этот материал вызвал массу язвительных комментариев в оппозиционных изданиях, в том числе — в "Украинской правде". 12 июня 2000 года по приказу Кучмы незаконную оперативную разработку Гонгадзе начинает СБУ.

ДЕРКАЧ: Леонид Данилович, почитайте буквально две минуты. Это кто организовал эту статью, что следующий украинский Путин – это Андрей Деркач. Ну, это вот Гонгадзе.

КУЧМА: Гонгадзе это? Так вы ж ему пиздец можете сделать?

ДЕРКАЧ: Да, так все, пиздец ему. Я его, блядь, задрочу. Гонгадзе ещё скотина. (Шелест бумаги – показывает Кучме статью). Я просто, чтобы вы просто знали, то, что он написал эту статью – то всё дурь и она никому не нужна, но вот что он делает (потрясает, как эти "государственные мужи" боятся вызвать малейшие сомнения у Кучмы, как они озабочены своим имиджем в глазах неуравновешенного человека – Ред.). Я его всё равно задрочу за вас и за себя. Вот написал вот такие вот стишки... не читайте, грязь это. (Кучма читает). Ну вот... газету интернетовскую мы её будем давить.

КУЧМА: Гонгадзе не, я не читаю. Разберись с ним как следует.

ДЕРКАЧ: Гонгадзе поставлю на место.

ЕСЛИ ДРУГ ОКАЗАЛСЯ ВДРУГ...

Гражданская позиция журналиста вызывала недовольство многих посетителей президентского кабинета. Такова мода. Ругали Гонгадзе в том числе и те люди, которые поддерживали с ним внешне приятельские отношения. Например, известный журналист Пиховшек часто приглашал Георгия в свою авторскую программу "Эпицентр". Оказывается, за улыбками, рукопожатиями, веселыми беседами стояла откровенная неприязнь.

ПИХОВШЕК: В одном "Эпицентре" кто-то – а, это был Гонгадзе, грузин – начал кричать против президента. Вот это наша мелкотравчатость такая.

Под воздействием "добрых" советчиков Кучма, и так серьезно страдающий от заговоров, подозрений и происков бесчисленных врагов, стал воспринимать статьи журналиста как еще одну "государственную измену". На незаконную слежку за Гонгадзе и "Украинской правдой" были направлены оперативные подразделения сразу трех силовых ведомств (!). Следующая беседа с Деркачом проходит уже в разгар незаконной операции против журналиста в июле. Очевидно, что Кучма лично контролирует это дело.

КУЧМА: Приветствую! Я только прочитал это, значит, "Украинская правда"...

ДЕРКАЧ: А? Да эта сука, этот. Ведем дело, сейчас по всем каналам его слушаем, все связи его близкие выявляем.

КУЧМА: Я слышал, что он с Морозом там тоже.

ДЕРКАЧ: Это он Евгению Кирилловичу (Марчук, секретарь Совета национальной безопасности и обороны – Ред.), на самом деле (два слова неразборчиво). (Шелест бумаг). Да мы сейчас отработываем оперативно, и потом подключим и КРУ (контрольно-ревизионное управление – Ред.), и налоговую вместе, и "растянем" (имеется в виду, окажут давление с помощью целого ряда государственных структур – Ред.).

КУЧМА: Хорошо, все оставь (имеется в виду бумаги – Ред.)

ВНЕ ЗАКОНА

<http://www.pravda.com.ua/archive/2002/december/20/I.shtml>

"Гонгадзефобия" Кучмы прогрессировала день ото дня. К охоте на журналиста Кучма подключил и министра внутренних дел. В начале июля Георгий обнаруживает за собой открытую слежку. Он обращается к неизвестным преследователям, которые не прячась называют себя сотрудниками милиции. На их машине служебные номера службы криминального поиска МВД. Гонгадзе помещает эти факты в обращении к генеральному прокурору Украины Потребенько. Однако министр Кравченко уже давно принял заказ к исполнению. 10 июля 2000 г. он отчитывается перед заказчиком.

КУЧМА: Чтобы я не забыл, этот самый же, грузин этот.

КРАВЧЕНКО: А я, мы работаем по нему. Значит...

КУЧМА: Я говорю: вывезти, выкинуть, отдать чеченцам, пусть выкуп.

КРАВЧЕНКО: Мы продумаем. Мы сделаем так, как положено.

КУЧМА: Или привезти туда, раздеть, без штанов оставить, пусть сидит.

КРАВЧЕНКО: Сегодня мне докладывали, мы там ему делаем установку. Изучаем, где он ходит, как ходит. Мы немножко так, немножко нужно изучить, а потом мы сделаем. У меня сейчас команда боевая, орлы такие, что сделают все, что хочешь. Данилыч, значит, вот такая ситуация. (В личном подчинении министра внутренних дел находились несколько специальных подразделений, которые были тщательно законспирированы. По неофициальным данным, Георгий был похищен и убит бойцами отряда "Сокол" – элитного штурмового отряда – Ред.).

Разговор 30 августа 2000 г. сразу начинается с доклада о результатах наружного наблюдения за журналистом.

КУЧМА: Гонгадзе там?

КРАВЧЕНКО: Послезавтра, послезавтра. Мы сегодня там вскрыли. Все, что вы поручали, – все работаем. Думаю, что через Гонгадзе (одно слово неразборчиво – Ред.) есть. И там будет решено, как оно получится, но мы все окончательно. Я там посмотрел еще его материалы, из Интернета повытягивали.

СЛЕПАЯ ФЕМИДА

Обращение в прокуратуру оказалось безрезультатным. Открытая слежка действительно исчезла, но на самом деле наблюдение не снималось. А проверять номера машины, которые прокуратура получила в заявлении Гонгадзе, никто не стал. Запись от 11 сентября 2000 года показывает почему.

КУЧМА: Я тебя приветствую. Чтобы я не забыл. Гонгадзе продолжает.

КРАВЧЕНКО: Да, я сейчас. Мы там прокололись. Значит, написал жалобу генеральному прокурору. Но я думаю...

КУЧМА: Кто?

КРАВЧЕНКО: Он. Немножко я тут прокололся. Но я теперь думаю, почему прокололся. Я грешу на замначальника по оперативной города Киева, Опанасенко. Ну, что Опанасенко... Ну, у меня тут группа – она закрыта, так? (Речь идет о законспирированном спецподразделении – Ред.). Опанасенко через своих начал "пробивать", что это за машины и написал Потобенко, значит, жалобу.

КУЧМА: Кто? Опанасенко?

КРАВЧЕНКО: Нет, нет – Гонгадзе. Ну, тут он указывает номера, которые уже уничтожены, значит, год тому назад. Я немножко тут тактику меняю, потому что я просто хочу поэтому, я хочу убрать этого Опанасенко. У меня закрались сомнения, когда мне доложили аж туда, в Киргизию, что Опанасенко интересуется номерами. Приезжаю, говорят, жалоба есть. Я его сделал, Леонид Данилович. Я сделал! Я просто, чтобы оно не то не получилось... Но он будет сделанный. Он тут пишет, что это "может быть расчет за мои дела" (фраза из обращения Георгия к генеральному прокурору – Ред.). Я Гонгадзе не выпускаю, потому что для меня этот вопрос уже тоже... В экипаже есть контакты. Я за ним сейчас бросил наружное наблюдение. Я хочу его контакты изучить.

КУЧМА: А у Гонгадзе есть там команда – тридцать там что ли, строчат эту грязь.

КРАВЧЕНКО: Нет, три человека. У меня есть они. У меня все они есть. Но я хочу с него начать. Ну, я еще посмотрю по реакции, как генеральный (прокурор — Ред.) отреагирует. Мандражируют, номера снимают, так что я не знаю.

КУЧМА: Ну, а чего генеральный должен на каждую блядь?..

КРАВЧЕНКО: Ну, это же заявление.

КУЧМА: Ну и что — заявление.

КРАВЧЕНКО: Ну, я посмотрю, как они будут реагировать.

КУЧМА: Почему каждая срань должна писать на генерального прокурора?

Воспитательную беседу с генеральным прокурором Потребенко Кучма не стал откладывать в долгий ящик. Прокуратура ответила Георгию, что его жизни никто не угрожает сразу после того, как президент пожаловался Потребенко.

КУЧМА: А-о-о! Видишь, на меня сейчас, блядь, пишут — просто ужас. Какая-то есть "Украинская правда", тут. Как куклы тут сидят.

ЗАМЕТАЯ СЛЕДЫ

Наиболее красноречивым подтверждением причастности властей к гибели Гонгадзе являются лживые и непоследовательные заявления и действия "правоохранительных органов" в ходе "расследования". Делалось все, лишь бы доказать непричастность президента к скандалу. Кучма цинично говорил, что "раскрытие убийства — дело чести" (!), что "привлечены лучшие специалисты".

Выражал соболезнования матери и жене Георгия, редактору "Украинской правды" Алене Притуле. Но у себя на диване он не притворялся. И соратники его поддерживали, сочувствуя столь неприятным обвинениям в убийстве человека. Деркач, прекрасно знавший, кто заказал журналиста, увидел в общественном резонансе очередной, на сей раз "американский заговор", возмущаясь вниманием зарубежной прессы и дипломатов к этой истории. Уже два года "американский заговор" тиражируется пропрезидентскими СМИ, но... Кучма по-прежнему ищет благосклонности у Вашингтона и пытается вернуть утраченное доверие.

ДЕРКАЧ: Тут американцы очень зашевелились. Подогревают эту обстановку. Гонгадзе (жена — Ред.) к корреспондентам привела этого иностранца — мы сейчас его устанавливаем, — и тот говорит: "Ну, раскручивайте, раскручивайте эту ситуацию". Вот. И пресс-атташе

посольства тоже позванивает в разные инстанции и раскручивает эту ситуацию (Гонгадзе был лично знаком с послом США в Украине Стивенном Пайфером и сотрудниками пресс-службы - Ред.).

КУЧМА: Ну, американцы всегда наиболее паскудно себя ведут. Конечно, сейчас постараются использовать для накручивания.

ДЕРКАЧ: Но вчера по телевизору, я когда посмотрел, как жена его (Гонгадзе - Ред.) по СТБ (телеканал - Ред.) говорила.

КУЧМА: Слушай, она как будто бы, знает, какие коники он...

ДЕРКАЧ: Да, она так говорит: "Ты если слышишь нас, так мы тебя ищем". То есть она не то чтобы всхлипывала со слезами, а так.

КУЧМА: Не видно, что удрученная. Хе-хе.

ДЕРКАЧ: Не видно. Да, теперь...

КУЧМА: Я тебе (имя неразборчиво) покажу, выглядела хуже, чем жена. (Смеется). (Этот диалог, происшедший в то время, когда тема исчезновения Георгия была главной новостью всех средств массовой информации, нуждается не в политической, а в клинической оценке - Ред.).

УБИЙСТВЕННЫЙ СМЕХ

Последним фактом, который доказывает, что президент Кучма был с самого начала прекрасно осведомлен о судьбе журналиста, является его высказывание в беседе с генеральным прокурором Потребенько, которая состоялась буквально примерно 18-19 сентября. В это время прокуратура говорила, что Гонгадзе скорее всего куда-то уехал и никого не предупредил. Затем сыщики летали по всем городам Украины, и даже за границу - в Грузию. Убийцу не нашли и не допросили. Ему докладывали.

ПОТРЕБЕНЬКО: Тут Гонгадзе пропал...

КУЧМА: В Чечне, чеченцы его выкрали (смеется).

BEK TEK

12115 Sangsters Court • Clifton, VA 20124-1947 • (703)631-7099 • Fax (703)206-4461

LABORATORY REPORT

February 8, 2002

To: Provisionary Commission of the Supreme Council of Ukraine on the
Investigation of the Criminal Case on the Disappearance of
Journalist Gongadze and Other Cases

Re: Authenticity Analysis of Toshiba DMR-SX1 Files and Recording Equipment

Laboratory Number: 0108300

Specimens received: August 30, 2001

- Q1   One FujiFilm 80-minute CD-R compact disc.
- Q2   One Toshiba Memory Recorder DMR-SX1, serial number 112622. On the back of the recorder is an external component pack, connected via two wires to the recorder through a hole in its back. Attached to the component pack are two AAA batteries; the batteries are wired together, but are no longer attached to the wires coming from the pack. There is also a removable black plastic Olympus M-16P, D3V20 SmartMedia card.

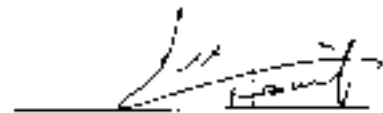

This document is a true and accurate copy of the February 8, 2002 Laboratory Report listing the authenticity findings and conclusions of BEK TEK, Clifton, Virginia, United States of America.

Dated this 23rd day of August, 2002.

Bruce E. Koenig

Subscribed and sworn to before me on this 23rd day of August, 2002

Notary Public for the State of Virginia
Residing at: 5736 Pickwick Rd.
Centreville, VA 20121
Commission Expires: March 31, 02

-
- Q3 One black plastic component case, with a protruding wired component, that measures approximately 8.9 cm x 5.6 cm x 1.7 cm. The outside of the case has a protruding, two-position slide switch, two protruding buttons, and green and red light indicators.

Specimens received: September 20, 2001

- K5 One Toshiba Memory Recorder DMR-SX1, with serial number 112465.
- NE1 One Owner's Manual for a Toshiba Digital Memory Recorder DMR-SX1.
- NE2 One Owner's Manual for a Toshiba DMR-KIT1, version 1.0, for a DMR-SX1 recorder.
- NE3 One compact disc containing Toshiba DMR-KIT1, Version 1.0, for a DMR-SX1 recorder.

It is noted that other submitted items, including specimens K1 through K4, were not used in reaching the below listed determinations.

I. FINDINGS:

The submitted digital audio recorders and certain files on the compact discs were subjected to a number of examinations, including, as appropriate, critical listening, narrow-band spectrum analysis, physical inspection, production of test recordings, spectrographic analysis, high-resolution waveform analysis, and analyses by specialized software programs, which revealed the following:

1. The specimen Q2 digital audio recorder, with the attached component pack, could be turned on and off in the record mode using the submitted specimen Q3 device, a remote control device.
2. The specimen Q2 and K5 digital audio recorders produced identical digital file protocols in a specialized DMR format, which compressed the information at an 8:1, or greater ratio. This compression caused a loss of recording quality, including a decreased signal-to-noise ratio and added distortion.

II. CONCLUSIONS:

1. The specimen Q1 recordings are consistent with being clone recordings, and there are no indications of alterations or edits to the audio data in the five designated areas on the two .DMR files. Based on the flow of the speech in the five designated portions, no phrasenology or sentence structure was pieced together by using individual phonemes, words or short phrases. If, as noted below, someone did attempt to digitally edit separate sounds together, the edits themselves might be inaudible, but the flow of the speech would be artificial, reflecting that the individual sounds came from separate sources. The recorded information in the five designated portions, and in D840100.2.DMR are generally consistent with the same environment, microphone, and recording system.
2. If any of the information in the designated specimen Q1 recordings has been altered or deleted in a such a manner that it cannot now be scientifically detected, then the following would have been required:
  - a. Access to all of the original and direct data copies of the specimen Q1 recordings in existence, in their native .DMR format; not having all of the digital copies would allow a quick aural review of any unedited copy, that would clearly show the content changes in the edited version;
  - b. Access to the specific software, which allows for playback of the recordings in their native format;
  - c. Access to and implementation of software which allows for editing the digital data contained in the native format of the audio recordings;
  - d. Manipulation of the digital data by an individual, or group of individuals, that possess extensive product knowledge of the proprietary .DMR file format. This knowledge would include file, block, and header structure, the location and identification of the data within the file, and the effects that editing the data will have on the resulting recording when it is played back; and
  - e. Access to other recorded information with identical room acoustics, background sounds, talkers, noise, and so forth.
3. However, it is the opinion of BEK TEK that the five designated portions, within the two specimen Q1 files, are continuous and unaltered, based on the above listed analyses. Though the existence of any digital manipulation is highly improbable, if it did occur, without now being obvious, then the most probable scenario would be a loss of data, and not additions or editing of content.

Звіт лабораторії

(Переклад)

8 лютого 2002 року

Кому: Спеціальна слідча комісія Верховної Ради України з розслідування кримінальної справи щодо зникнення журналіста Гонгадзе та інших справ.

Відповідь: Автентичність аналізу файлів та записуючого пристрою Toshiba DMR SXI.

Лабораторний номер OI08300

Отримані зразки:

Q1 Один CD-R компакт диск на 80 хвилин

Q2 Один записуючий пристрій Toshiba DMR SXI, серійний номер II2622. На зворотній стороні записуючого пристрою знаходиться зовнішній корпус компонента, зв'язаний з пристроєм двома проводами, приєднаними до записувача через дірку на зворотній стороні. До корпусу компонента додаються дві батареї AAA; батареї скріплені між собою проводами, але не приєднані до проводів, що виходять з дірки на зворотній стороні записувача. Також є рухома чорна картка OLIMPUS M-I6P, D3V20 SmartMedia.

Цей документ є правильною та точною копією Звіту лабораторії від 8 лютого 2002 року, в якому зареєстровано автентичність знахідок та висновків БЕК ТЕК, Кліфтон, Вірджинія, Сполучені Штати Америки.

Датовано 23 серпням 2002 року

_____

Брус Е. Коенінг

Підписано та засвідчено мною 23 серпня 2002 року

_____

Громадський нотаріус штату Вірджинія

Проживає на: _____

_____

Дозвіл Комісії до: _____

Q3 Одна чорна пластикова упаковка компонента з виступаючим компонентом для проводів, приблизні розміри якого 8,9 см/ 5,5см/ 1,7см. Зовнішня сторона упаковки має повзунковий перемикач на дві позиції, дві виступаючі кнопки, та зелену і червоні світлові індикатори.

Зразки отримані 20 вересня 2002 року:

K5 Один записуючий пристрій Toshiba DMR SXI, серійний номер II2465

NE1 Один довідник для цифрового записуючого пристрою Toshiba DMR SXI.

NE2 Один довідник для Toshiba DMR-KITI, версія I.0 до записувача DMR SXI.

NE3 Один компакт-диск, що містить Toshiba DMR-KITI, версія I.0 до записувача DMR SXI.

Зазначено, що інші подані предмети, включно з зразками від K1 до K4 не були використані для отримання вказаних нижче висновків.

Отримані дані:

Над поданими цифровими аудіозаписувачами та певними файлами було проведено ряд дослідів, зокрема, відповідне критичне прослуховування, вузькополосний спектрумний аналіз, фізичне дослідження, пробні записи, спектрографічний аналіз, аналіз форм коливання з високою "разрешение", аналіз з використанням спеціальних комп'ютерних програм, що виявило таке:

1. Зразок Q2 цифровий аудіозаписувач з доданим корпусом компонента може вмикатись та вимикатись для записування з допомогою поданого зразка Q3, пристроєм віддаленого контролю.
2. Зразки Q2 та K5 цифрові аудіозаписувачі продукують однакові цифрові файли в спеціальному форматі DMR, стискаючи інформацію в форматі 8:1 чи більшому. Стискання спричинило втрату якості запису, включно з пониженим співвідношенням шум-голос та перекрученням.

-
3. Файли .DMR базуються на 512-байтових блоках, кожен з яких містить записану за 0,5 секунд інформацію, перші 12 байтів кожного блоку відведено під вивідну плату, а інші 500 байт — для записаних даних. Півсекундні блоки не пронумеровані послідовно в протоколі .DMR.
  4. Комп'ютерні програми Toshiba дозволяють трансформувати протоколи .DMR в стандартний 8кГц, 8- чи 16-бітний .wav формат. Не існує відомих комп'ютерних програм для трансформування файлів .wav формат у файли формату .DMR.
  5. Використовуючи певні комерційні програми, виготовлені не Toshiba, можна додавати чи забирати цілі блоки записів .DMR, в результаті чого запис при програванні його у зворотному напрямку буде рівний, хоча ефекти такого коригування зазвичай помітно на слух. Якщо ж змінено неповний блок, то програвання назад не буде правильним чи not at all, якщо тільки індивідуальне коригування інформації не відбувається за хорошого ознайомлення з протоколами .DMR.
  6. Програвання у зворотному напрямку файлів .wav, які до того були перероблені з протоколів .DMR в записуючому пристрої Toshiba DMR SXI через ввід для мікрофону, з підходящою розв'язкою, створює файл з більшим стисненням, ніж початковий файл .DMR. Це зазвичай виявлялось у помітному на слух припіднятому викривленні та збільшеному співвідношенні сигнал-шум.
  7. Детальне дослідження наступних файлів (5) у зазначених частинах, розміщені на двох файлах у зразку QI, не виявили ніяких звукових чи електронних показників, що вказували б на знищення, додавання чи зміни (вказано час початку файлу в хвилину: другий формат):
    - а. Файл D990I00,3.DMR: I3:0I.I2 > I4:4I.3 і 36:42.6 > 37:5I.9; та
    - б. Файл DMRA000I.DMR: 07:38.5 > 08:06.5, 09:33.3 та 49:36.4 > 5I:08.2
  8. Зазначена записана інформація у зразках QI у файлах D990I00,3.DMR, DMRA000I.DMR та D840I00.2DMR містить однакове оточення, мікрофон і записуючу систему.

II. ВИСНОВКИ

- I. Запис на зразку QI складається з абсолютно однакових записів, без слідів змін чи виправлення аудіоданих на п'яти зазначених ділянках двох файлів .DMR. Зважаючи на потік розмови на п'яти зазначених ділянках, очевидним є те, що фразеологія чи структура речення не складалась з окремих слів чи коротких фраз, з використанням індивідуальних особливостей. Якби, як зазначено нижче, хтось з допомогою цифрових технологій намагався б з'єднати окремі звуки, то це коригування само по собі не було б помітним, проте потік розмови був би штучним, очевидним було б те, що окремі звуки походять з різних джерел. Записана інформація на п'яти зазначених ділянках містить однакове оточення, мікрофон та записуючу систему.
2. Якби якась інформація зазначеного зразку QI була змінена чи видалена таким чином, що неможливе для виявлення сучасними науковими методами, тоді потрібне таке:
  - a. Доступ до усіх початкових копій та копій з прямими даними зразка QI, записаних в їх початковому форматі .DMR; відсутність всіх цих цифрових копій дозволить провести швидке слухове вивчення не редагованої копії, що очевидно виявить зміни в редагованій версії;
  - b. Доступ до спеціального програмного забезпечення, що дозволить програвання у зворотному напрямку у початковому форматі;
  - c. Доступ до та встановлення програмного забезпечення, яке дозволить редагування цифрових даних, що містить початковий формат аудіозаписів.
  - d. Маніпулювання цифровими даними індивідом чи групою індивідів, що володіє великим обсягом знань особливостей формату .DMR. Ці знання мають включати файли, блоки та вплив редагування на запис при програванні у зворотному напрямку; та
  - e. Доступ до іншої записаної інформації з ідентичною звуковою акустикою, фоновими звуками, мовцями, шумом і т.д.
3. Менш з тим, висновок ВЕК ТЕК такий, що зазначені п'ять ділянок в зразку QI, є неперервними і незміненими; висновок зроблений на основі вказаних вище аналізів. Хоча можливість деякого цифрового маніпулювання є надзвичайно малоюмовірним, якщо це сталось (хоча зараз це непомітно), тоді найімовірнішим була б втрата даних, а не коригування чи зміна змісту.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
 5 сесія 3 скликання

РЕЗУЛЬТАТИ ПОІМЕННОГО ГОЛОСУВАННЯ

Голосування проведено 13.07.2000 10:34:05 № 3

 Проект Закону про внесення змін до Конституції України на
 результатами всеукраїнського референдуму за народною
 ініціативою

Обрано народних депутатів 450

В голосуванні взяли участь 275

ЗА = 251 ПРОТИ = 22 УТРИМАЛИСЬ = 2

НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 11

Рішення ПРИЙНЯТЕ

Фракція Конституційної партії України (всього = 115)

ЗА = 0 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0

Абрамов Ф. М.	59	.....	Александровська А. О.	247	.....
Анастасієв В. О.	265	.....	Анішук В. В.	240	.....
Анніков Є. І.	260	.....	Бабурін О. В.	75	.....
Баулін П. В.	76	.....	Бирючий В. Г.	114	.....
Бондарчук О. Б.	258	.....	Борнякський В. В.	261	.....
Буждиган Л. П.	271	.....	Буйко Г. В.	249	.....
Василенко А. С.	260	.....	Болмідя А. П.	252	.....
Власов В. Д.	54	.....	Гінабург О. П.	303	.....
Гамре С. П.	105	.....	Голуб О. В.	254	.....
Грачов О. О.	237	.....	Гуренко С. І.	248	.....
Дзвінко Л. І.	273	.....	Долженко П. П.	251	.....
Доманський А. І.	266	.....	Доиченко Е. П.	113	.....
Дорогунцов С. І.	281	.....	Драголюнець А. П.	232	.....
Євдоким Н. А.	108	.....	Євченко П. М.	242	.....
Жезук Н. С.	246	.....	Заклучна В. Г.	230	.....
Зачаров В. О.	225	.....	Іванов В. Г.	286	.....
Кирик В. О.	269	.....	Клочко М. О.	148	.....
Кожаніков В. М.	239	.....	Кондратенко А. І.	286	.....
Корнійчук І. В.	254	.....	Кочерга В. Г.	49	.....
Кравченко М. В.	57	.....	Красняк С. В.	301	.....
Крученко Н. Я.	278	.....	Кривошея Г. К.	241	.....
Кузнєцов П. С.	307	.....	Кумарчук М. А.	302	.....
Кутеренко В. М.	284	.....	Кумітр О. Д.	280	.....
Лантук В. І.	308	.....	Левченко А. І.	267	.....
Лешан Е. А.	1	.....	Лісогорський О. І.	177	.....
Малевський О. Т.	298	.....	Маразія Ф. А.	104	.....
Маршалов Є. В.	253	.....	Масини О. М.	147	.....
Матвеев В. Г.	262	.....	Матвеев В. Й.	239	.....
Мігосич І. І.	274	.....	Мироненко В. А.	3	.....
Мішур В. Д.	259	.....	Моїсєєвич В. М.	53	.....
Молчанов В. Я.	234	.....	Мірош А. М.	82	.....
Нордман А. П.	278	.....	Далматійко А. М.	228	.....
Олійник В. Т.	229	.....	Опачко В. М.	287	.....
Охрименко К. О.	294	.....	Панасюкський О. Г.	263	.....
Парубок О. Я.	227	.....	Пасечна Л. Я.	241	.....
Патяка М. С.	15	.....	Пейгалайнен А. В.	303	.....
Петренко В. О.	275	.....	Петренко Д. Д.	107	.....
Петров В. В.	270	.....	Пенеділко В. І.	79	.....
Поломаренко Г. Г.	245	.....	Пороз Г. Д.	293	.....
Пусекайтис В. С.	33	.....	Повіденко С. С.	264	.....
Райковський В. С.	290	.....	Росіко В. Р.	199	.....
Самойлик К. С.	257	.....	Сивенко Ю. П.	236	.....
Спиряченко П. М.	226	.....	Сімонів В. В.	268	.....

Голосування проведено 13.07.2000 10:34:05

№ 3

Сіренко С. Р.	299	Сіренко В. Ф.	233
Снігач А. П.	186	Сокерчак В. М.	142
Солсмайтін Ю. П.	243	Степура В. С.	304
Соракко Л. П.	282	Сурогов А. В.	235
Танасов С. І.	192	Терещук В. В.	285
Тимченко П. В.	275	Тіщенко О. В.	174
Тролін В. І.	157	Туш М. Н.	289
Федоренко Л. П.	294	Хара З. Т.	238
Хмельовий А. П.	306	Хижак А. І.	297
Шибенко П. С.	110	Шкалій В. М.	244
Черемиска О. П.	112	Чернішко О. М.	34
Чижок М. в.	300	Чичканов С. В.	255
Чижков В. М.	253	Швела Ж. П.	305
Бжозько О. Ф.	195	Якованко С. М.	50
Яценко В. М.	86		

Фракція партії "Трудова Україна" (всього - 44)

ЗА = 43 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0

Балахов Г. В.	27	Білик А. Г.	38
Вогатиренко А. А.	43	Вогославська І. Р.	169
Васильєв Г. А.	61	Галущий Л. М.	413
Горбанов В. М.	6	Горбанов В. С.	127
Говосська В. А.	178	Давутін Г. П.	142
Деркач А. Л.	159	Донещ Е. Р.	420
Дружко С. О.	137	Едін О. Я.	102
Задорожна Т. А.	424	Зарнарж А. В.	292
Іванов С. А.	3	Іоффе Е. Я.	111
Куриченко Н. О.	151	Кондратевський С. М.	224
Коноваленко В. І.	62	Костусова О. О.	357
Левікова І. І.	395	Мазуренко В. І.	141
Мангул А. І.	81	Миримська Л. Ю.	2
Новик А. М.	353	Смеліч В. С.	415
Паресунько С. І.	448	Шинчук В. М.	26
Раханський А. В.	4	Савенко М. М.	425
Саврида О. М.	27	Свищенко С. І.	272
Смирнов Е. Л.	16	Спіженко Ю. П.	67
Табачник Д. В.	81	Тігілко С. Е.	36
Чівал А. В.	191	Шаров І. Ф.	399
Шлак О. Г.	14	Шниг Ф. Г.	210
Шпигало Н. Е.	364	Яковський М. А.	47

Група "Відродження регіоналізм" (всього - 35)

ЗА = 33 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1

Абдуллін О. Р.	97	Акопяк В. Г.	131
Антоньєва Г. П.	96	Вертини В. Ф.	189
Бурж С. В.	193	Вашук К. Т.	20
Волков О. Н.	208	Гуров В. М.	32
Гусак Л. Г.	144	Давосльчук О. Ю.	166
Діак І. В.	179	Задорожній О. В.	217
Засуха Т. В.	93	Земгільський Е. Л.	43
Каліничук В. А.	143	Козак Л. І.	150
Кожинський В. М.	88	Кучеренко О. Е.	80
Марченко О. А.	201	Метвіцький С. А.	55
Насалко І. С.	85	Кечкелорж В. П.	194
Пашковський П. В.	164	Колобедов С. М.	197
Рибак В. В.	45	Сайко В. М.	362
Сопрун С. І.	129	Степаненко В. Я.	433
Тихоном С. А.	429	Ткаленко І. І.	90

	Голосування проведено:	13.07.2000 10:34:05	№ 3
Ткачук В. М.	86 За	Трофиманко Л. С.	37 Не голосувал
Устенко П. І.	207 За	Фурличко О. І.	125 За
Чаговець В. М.	180 За		

Фракція "Батьківщина" (всього - 35)

ЗА = 32 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1			
Александр В. Г.	172	Альохін В. І.	39 За
Білорус О. Г.	411 За	Білоус А. О.	405 За
Клюкін О. В.	418 За	Верста Н. П.	335 За
Гебер М. О.	430 За	Гнатюк Д. М.	409 За
Гудол М. В.	388 За	Давидов М. М.	108 За
Зубов В. С.	348 За	Юрчишин С. І.	350 За
Кірішова Г. М.	95 Не голосував	Константинов К. О.	51 За
Косаківської Л. Г.	223	Куньов І. П.	434 За
Лещук В. І.	447 За	Литвак О. М.	67 За
Мельников О. В.	379 За	Мичко М. І.	60 За
Надежко О. А.	132 За	Омелько В. Н.	439 За
Павловський М. А.	188 За	Гравленко С. М.	417 За
Лужак О. Г.	209 За	Резніковський В. Я.	69 За
Резнік О. І.	419 За	Ромосюк Я. В.	122 За
Сат С. В.	361 За	Сафронюк С. О.	30 За
Суховий В. М.	422 За	Толочко П. К.	407 За
Турчинов О. В.	414 За	Черненко В. Г.	68 За
Юмівський О. Г.	13 За		

Фракція Соціал-демократичної партії України (об'єдн.) (всього - 34)

ЗА = 34 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0			
Лаванко Є. П.	206 За	Андрейчев О. А.	442 За
Андрейчук В. П.	445 За	Вайлик В. Г.	218 За
Волковський А. П.	446 За	Губський В. В.	443 За
Дворкіс Д. В.	408 За	Жовтис О. І.	138 За
Земляк В. В.	450 За	Заплатинської В. М.	416 За
Зінченко О. О.	441 За	Іщенко С. І.	165 За
Іванко О. М.	36 За	Квят В. П.	428 За
Ківалова С. В.	135 За	Косишак В. В.	84 За
Кравчук Л. М.	437 За	Металічук С. І.	444 За
Мокрицька А. О.	213 За	Осудришук М. Я.	198 За
Песошній М. Ф.	449 За	Павличук Т. М.	124 За
Плужніков І. О.	440 За	Політков С. В.	412 За
Сігал Є. М.	331 За	Суржис Г. М.	71 За
Суслев В. І.	343 За	Федяк К. Г.	438 За
Франчук А. Р.	10 За	Франчук І. А.	7 За
Череп В. І.	159 За	Шпигер Р. І.	167 За
Шуфрин Н. І.	70 За	Шушкевич В. Г.	421 За

Фракція Народно-демократичної партії (всього - 23)

ЗА = 21 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0			
Пандурка О. М.	175 За	Белодерзний Р. П.	397 За
Порож О. І.	103 За	Журавський В. С.	68 За
Зарубинської О. О.	398	Карлов О. М.	400 За
Кафарської В. Т.	401 За	Кориченко С. Ф.	183 За
Кінах А. К.	128 За	Ковалко М. П.	65 За
Клименко К. С.	161 За	Костржевський Д. Б.	389 За
Ларін С. М.	390 За	Мартинович М. В.	21 За
Мильник П. В.	394 За	Петров Ф. В.	211 .....
Самігін В. В.	171 За	Сутрин Л. П.	100 За
Харонівської В. Т.	9 За	Черновецький Л. М.	219 За
Чукмасов С. О.	24 За	Шевчук С. В.	23 За
Шко Г. О.	42 За		

Фракція партії "Солідарність" (всього - 23)

ЗА = 16 ПРОТИ = 2 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1		
Драбичук Н. В.	79 За	Баранчик Т. Т.
Довганчук Г. В.	769 За	Довгань К. В.
Докучай С. В.	342 За	Дроботюк А. Г.
Кішчиш С. Н.	351	Клишч Н. Н.
Король В. Н.	202 За	Корчаківський А. Г.
Курчійко М. О.	167 За	Мартинюк-Семей В. П.
Піддуренко А. А.	44	Пилипівський В. А.
Полоску І. В.	204	Порошенко П. О.
Ржавський О. М.	46 За	Семейченко Б. П.
Сергієнко О. Г.	101 Проти	Сирота М. Д.
Степан О. М.	18 За	Чубаченко О. В.
Цварюк В. М.	173 За	

358 За
342 Не голосував
355 За
72 За
205 За
29 За
410 За
12 За
168 За
200 Проти
216 .....

Фракція Українського Народного Руху (всього - 21)

ЗА = 16 ПРОТИ = 4 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1		
Авдощук В. В.	224 За	Авдощук В. М.
Білас І. Р.	120 За	Гудименко О. М.
Демчиш Н. І.	163 За	Клишч В. Д.
Євдокименко В. А.	261 За	Козак Б. В.
Єрстенко Ф. І.	312 За	Кулик О. В.
Малюхенко Г. М.	330 За	Мовчан І. М.
Палашко І. П.	168 За	Ратушний М. М.
Слободян О. В.	270 За	Тарасюк І. Г.
Федорук Я. В.	323 За	Червоний В. М.
Черняк В. П.	153 За	Шевченко В. Ф.
Шиньківський І. Р.	318 За	

337 Проти
123 За
94 Проти
317 За
140 Проти
163 За
164 За
315 За
322 Не голосував
329 Проти

Фракція Народного Руху України (всього - 19)

ЗА = 17 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1		
Бойко В. О.	314 За	Вондаренко О. Ф.
Глушківський Л. А.	341 За	Григорюк Л. С.
Демчиш Н. І.	316 За	Задорожніч Р. М.
Зиньківський Я. М.	313 За	Клишківський Ю. В.
Косів М. В.	118 Не голосував	Костенко В. І.
Крем І. І.	328	Криворучий В. В.
Курчаківський В. Р.	313 За	Таняк А. С.
Таран (Черняк) З. З.	324 За	Удовенко Р. Я.
Червоний Т. В.	113 За	Черноволонко С. В.
Шала В. В.	323 За	

318 За
320 За
326 За
330 За
228 За
118 За
186 За
211 За
332 За

Фракція Соціалістичної партії України (всього - 10)

ЗА = 0 ПРОТИ = 3 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 2		
Бондар І. С.	344	Віницький П. В.
Клишківський І. В.	11 Проти	Яценко В. В.
Мартинюк В. С.	247	Місюк В. Я.
Місюк О. Ф.	93 Не голосував	Мусієнко Т. М.
Мудрик В. В.	368	Ніколаєнко С. М.
Покотило Н. В.	352	Славинський З. П.
Сівак Ю. Д.	360	Степанюк А. К.
Степанюк Н. М.	348 Не голосував	Цуцко В. П.
Шевченко О. В.	52 Проти	Шалак О. І.

344 .....
354 .....
363 .....
359 Проти
385 .....
370 .....
369 .....
340 .....
360 .....

Фракція партії Зелених України (всього - 17)

ЗА = 16 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0		
Величківський І. А.	364 За	Гаврилюк І. С.
Підкова В. Г.	19 За	Григорішин В. С.
Корсун І. В.	361 За	Колесник З. Н.
Кривоноса С. М.	377 За	Хруч В. З.

366 За
376 За
371 За
339 За

Голосування провадило		13.07.2000 10:34:05	№ 3
Курнікін С. Г.	374	Мисюк С. О.	303 За
Павленко С. Г.	382 За	Повідай О. В.	387 За
Рись С. Н.	378 За	Рибченко О. Б.	25 За
Савойленко В. І.	378 За	Козак Д. Б.	372 За
Хвалданишин Р. І.	373 За		

Фракція партії "Реформа і порядок" - Реформа-конгрес (всього - 15)

ЗА =	ПРОТИ =	УТРИМАЛИСЯ =	НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	№
Васильєв В. М.	406	Утримався	Волдаренко В. Д.	212 .....
Валаш С. Г.	392	За	Ковач К. В.	189 За
Жер О. С.	35	Проти	Колтушко Т. В.	402 Проти
Остап І. Г.	176	Не голосував	Цивчишин Б. М.	117 За
Селіш І. Н.	221	За	Стецькіс Т. С.	386 Утримався
Селішко Я. Д.	89	Проти	Тарюк С. А.	214 За
Філішко В. В.	393	Проти	Цихоботренко В. П.	154 .....
Чубаров Р. А.	8	За		

Не входять до складу фракції (всього - 51)

ЗА =	ПРОТИ =	УТРИМАЛИСЯ =	НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	№
Андрієв М. І.	28	.....	Земб І. М.	64 Не голосував
Важула В. М.	425	.....	Шимко С. М.	99 За
Вороняк Р. В.	41	За	Юрчук Т. В.	327 За
Бродський Н. Ю.	215	За	Вітченко Н. М.	160 .....
Гавриш С. З.	176	За	Голубетій С. П.	222 Проти
Гурій В. Я.	138	.....	Клишків О. С.	182 Проти
Єрмак А. В.	83	Проти	Жарданич В. В.	74 .....
Кармазік Ю. А.	124	Проти	Калмашич-Рибаска В. В.	106 За
Ледренко М. Ф.	354	Проти	Лавренко О. В.	121 За
Лозаренко П. У.	40	.....	Лещенський О. С.	88 .....
Лукер А. О.	432	.....	Лукер А. І.	88 За
Мазур О. А.	434	.....	Малолітко І. Ф.	427 .....
Мартинюк А. І.	231	.....	Матвішко В. Р.	161 .....
Матвішко А. С.	17	Проти	Медведчук В. В.	73 За
Мельничук Т. О.	144	Не голосував	Плах І. С.	391 За
Поліщук С. П.	265	За	Поліщук С. Ф.	170 Не голосував
Сраженко В. В.	213	За	Романчук Н. М.	424 .....
Рабікін І. О.	130	За	Салко Ю. П.	406 .....
Скворчук Я. В.	431	.....	Сетник В. М.	403 .....
Сваричев О. П.	277	.....	Сухий Д. М.	78 Проти
Ткаченко О. М.	135	.....	Тимчук В. А.	380 За
Ткачибак О. Я.	119	За	Філіковський В. О.	187 .....
Філічук Т. Т.	203	За	Чайка В. В.	334 За
Чародієв О. В.	403	.....	Чев Т. С.	190 .....
Чабіс Д. В.	340	Проти	Шекін В. І.	132 Проти
Чуєв В. Я.	91	.....		

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
6 сесія 3 скликання

РЕЗУЛЬТАТИ ПОІМЕННОГО ГОЛОСУВАННЯ

Голосування проведено 18.01.2001 17:23:51 № 73

 Про проект Закону про внесення змін до Конституції України
за результатами всеукраїнського референдуму за народною
ініціативою (№5300) (Старий Закон) - в цілому

Обрано народних депутатів 449

В голосуванні взяло участь 310

ЗА = 163 ПРОТИ = 144 УТРИМАЛИСЬ = 3

НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 81

Рішення НЕ ПРИЙНЯТЕ

Фракція Комуністичної партії України (всього - 111)

ЗА = 0 ПРОТИ = 109 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0

Абрамов Ф. В.	59 Проти	Александровська А. О.	247 Проти
Анастасієв В. О.	264 Проти	Анідук В. В.	240 Проти
Анаєнков С. І.	250 Проти	Бабурін О. В.	75 Проти
Ваулін П. В.	76 Проти	Бережний В. Г.	114 Проти
Вондариш О. В.	258 Проти	Бордєвський В. В.	261 Проти
Буждиган П. П.	271 Проти	Буйко Г. В.	249 Проти
Василенко А. С.	260 Проти	Варшідь А. П.	252 Проти
Гімзбург О. П.	308 Проти	Гамра С. П.	105 Проти
Галуз О. М.	256 Проти	Грашов О. О.	237 Проти
Гуренко С. І.	248 Проти	Дайнеко П. І.	273 Проти
Должикова Г. П.	251 Проти	Доманський А. І.	266 Проти
Донченко В. Г.	113 Проти	Дорогунцев С. І.	281 Проти
Драголюшин А. Д.	232 Проти	Євков В. А.	109 Проти
Євченко В. М.	242 Проти	Жезук Н. С.	246 Проти
Заклушнін В. Г.	230 Проти	Зачосов В. О.	225 Проти
Іванов В. Г.	286 Проти	Харит В. О.	269 Проти
Клочко М. О.	148 Проти	Козєвніков В. М.	299 Проти
Корнійчук І. В.	254 Проти	Кочерга В. Г.	49 Проти
Кравченко М. В.	57 Проти	Красняков С. В.	301 Проти
Крущук В. М.	276 Проти	Крижков Г. К.	241 Проти
Кузнецов П. С.	307 Проти	Кухарчук М. А.	302 Проти
Кучеренко В. М.	284 Проти	Хушнір О. Д.	280 Проти
Лантук В. І.	366 Проти	Левченко А. І.	267 Проти
Лешан К. А.	1 Проти	Лісорозумний О. І.	177 Проти
Малєвський О. Т.	295 Проти	Марашкін Ф. А.	104 Проти
Марашков Є. В.	253 Проти	Мартинюк А. І.	231 Проти
Мазенько О. М.	147 Проти	Матасєв В. Г.	262 Проти
Матвєєв В. Я.	239 Проти	Мельнич І. І.	274 Проти
Мірошніченко В. А.	5 Проти	Мішура В. Д.	259 Проти
Молчанов К. М.	234 Проти	Мороз А. М.	82 Проти
Морозов А. П.	278 Проти	Наливайко А. М.	238 Проти
Олійник В. І.	229	Овдичко В. М.	287 Проти
Охрименко К. О.	294 Проти	Панасюкський О. Г.	263 .....
Парубок О. М.	227 Проти	Пасечна Л. М.	291 Проти
Пасєха М. С.	15 Проти	Пейпалайнєн А. В.	303 Проти
Петренко В. О.	278 Проти	Петренко Д. Д.	107 Проти
Петров В. В.	270 Проти	Попаділко В. І.	77 Проти
Донюмаренко Г. Г.	245 Проти	Покос Г. Д.	293 Проти
Пустовойтов В. С.	33 Проти	Вхидяк С. С.	284 Проти
Райковський Я. С.	290 Проти	Росенко В. Г.	199 Проти
Самойлик К. В.	257 Проти	Сизенко В. П.	238 Проти
Самоненко Т. М.	226 Проти	Сімонов В. Д.	268 Проти
Світченко С. Г.	298 Проти	Сіранко В. Ф.	233 Проти

Голосування проведено 18.01.2001 17:23:51

№ 75

Снігач А. П.	186 Проти	Сокермак В. М.	142 Проти
Соломатін Ю. П.	243 Проти	Сведуря В. С.	304 Проти
Сєришко Л. П.	282 Проти	Сирогов А. П.	235 Проти
Танасюк С. І.	152 Проти	Тарещук В. В.	285 Проти
Тимченко П. В.	275 Проти	Тіщенко О. В.	174 Проти
Тропін В. І.	157 Проти	Тух М. П.	289 Проти
Федоренко Л. П.	295 Проти	Хара В. Г.	236 Проти
Хмільський А. П.	306 Проти	Хуцко А. І.	237 Проти
Цибенко П. С.	110 Проти	Чекалін В. М.	244 Проти
Черенков О. П.	112 Проти	Чернічка О. М.	34 Проти
Чижик М. В.	300 Проти	Чижиков С. В.	255 Проти
Ерעה Н. П.	305 Проти	Хомець О. Ф.	196 Проти
Яценко З. М.	86 Проти		

Франція партії "Трудова Україна" (всього - 48)

ЗА = 47 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 0

Валашко Г. В.	27 За	Вілик А. Г.	39 За
Волатиренко А. А.	63 За	Вогославська Г. Г.	169 За
Васильєв Г. А.	61 За	Гадницький Л. М.	413 За
Горбатов В. М.	5 За	Головська В. А.	178 За
Дашутін Г. П.	162 За	Держак А. Л.	159 За
Донещ Н. Г.	420 За	Друзик С. С.	137 За
Єдін О. Я.	102 За	Задорожна Г. А.	426 За
Засуха Т. В.	93 За	Звонарж А. Ю.	292 .....
Іванов С. А.	3 За	Горфе М. Я.	111 За
Кирименко М. С.	151 За	Кондратевський С. М.	224 За
Коновалов Н. І.	62 За	Костусєв О. О.	357 За
Кавриченко М. Ф.	356 За	Лещинський О. О.	53 За
Котікова І. І.	385 За	Мазуренко В. І.	141 За
Малосітко І. Ф.	427 За	Мантул А. І.	81 За
Миримський Л. Ю.	2 За	Новик А. М.	353 За
Омелін В. С.	415 За	Парасунько С. І.	448 За
Пінчук В. М.	26 За	Раханський А. В.	4 За
Савенко М. Н.	425 За	Сакрида О. М.	22 За
Спіленко С. І.	372 За	Смірнов С. Л.	16 За
Спіженко Ф. П.	67 За	Сухий Я. М.	78 За
Табачкож Д. В.	91 За	Тітінко С. П.	36 За
Чікал А. В.	131 За	Таров І. Ф.	399 За
Шпан О. Г.	14 За	Плиг Ф. І.	210 За
Шпігалю В. Є.	364 За	Яковська М. А.	47 За

Група "Відродження регіонів" (всього - 35)

ЗА = 14 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 16

Абдуллін О. Р.	37 Не голосував	Аксак Б. Г.	131 За
Антонська Г. П.	98 За	Бакій І. М.	54 Не голосував
Вілсов О. М.	93 Не голосував	Бартинь В. Ф.	189 .....
Бурак С. В.	193 За	Вашук Х. Т.	20 За
Волков О. М.	208 Не голосував	Гурсь В. М.	32 За
Гусак Л. Г.	144 За	Данильчук О. М.	156 Не голосував
Діак І. В.	175 За	Задорожній О. В.	217 Не голосував
Звятильської В. Л.	43	Калінчук В. А.	143 Не голосував
Козак Я. І.	150 Не голосував	Кодинаць В. В.	68 Не голосував
Кучеренко О. В.	80 Не голосував	Марченко С. А.	201 За
Матвієнков С. А.	35 За	Панковський Л. В.	184 За
Поробелов С. М.	197 Не голосував	Рибак В. Н.	45 За
Рябікін П. Б.	130	Сачук В. М.	362 Не голосував
Созрун С. І.	129 Не голосував	Степанко В. Я.	433 За
Тихонов С. А.	429	Тваленко І. І.	30 Не голосував

	Голосування проведено	18.01.2001 17:23:51	№ 75
Ткачук В. М.	86 Не голосував	Трофименко Л. С.	37 Не голосував
Устенко П. І.	207	Фурдичко О. І.	125 За
Чаговець Б. М.	180 За		

Фракція Соціал-демократичної партії України (об'єдн.) (всього - 33)

ЗА = 31 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1			
Андрейчук О. А.	442 За	Андреев В. П.	445 За
Бабич В. Г.	218 За	Войчук І. В.	327 За
Волковський А. П.	446 За	Губський Б. В.	443 За
Дворкіс Д. В.	408 За	Коваліс О. І.	138 Не голосував
Заєць В. В.	450 За	Заплатинський В. М.	416 За
Зінченко О. О.	441 За	Іванко О. М.	96 За
Кажу В. П.	428 За	Ківалов С. В.	135 За
Косицький В. В.	94 За	Кравчук Л. М.	437 .....
Мальчиук С. І.	444 За	Мичко М. І.	60 За
Мокрусов А. О.	213 За	Онуфріюк М. Я.	188 За
Песоцкий М. Ф.	449 За	Пашчук І. М.	124 За
Плужніков І. О.	440 За	Полжков С. В.	412 За
Сігал Є. Є.	331 За	Суркіс Г. М.	71 За
Фесенко К. Г.	438 За	Франчук А. Р.	10 За
Франчук І. А.	7 За	Череп В. І.	158 За
Целлер Р. І.	167 За	Шурвич Н. І.	70 За
Шухевич В. Г.	421 За		

Фракція "Батьківщина" (всього - 32)

ЗА = 0 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 21			
Александр В. Р.	172	Вікторус О. Г.	411 Не голосував
Білоус А. С.	455 Не голосував	Влохін С. В.	418 Не голосував
Борзов В. П.	335 Не голосував	Габер М. О.	430 .....
Гидтик Д. М.	409 Не голосував	Давидов В. В.	108 Не голосував
Зубов В. С.	348	Кирільчук Є. І.	350 Не голосував
Кірімов Т. З.	95 Не голосував	Колесніков Є. С.	51 Не голосував
Косаківський Л. Г.	223 Не голосував	Лещук В. І.	447 .....
Мельников О. В.	373 Не голосував	Настенко О. А.	132 Не голосував
Овсіанко В. В.	439	Павловський М. А.	188 .....
Правденко С. М.	417 Не голосував	Рухал О. Г.	308 .....
Ремінько О. І.	419 Не голосував	Самоська Э. В.	122 Не голосував
Сас С. В.	361 Не голосував	Сафонов С. О.	30 .....
Сукешко В. М.	422	Таран (Терен) В. В.	324 Не голосував
Талочко П. П.	407 Не голосував	Турчинов О. В.	414 Не голосував
Черненко В. Г.	48	Чичков В. М.	283 Не голосував
Чобіт Д. В.	340 Не голосував	Єжовський О. І.	13 .....

Фракція партії "Солідарність" (всього - 23)

ЗА = 18 ПРОТИ = 2 УТРИМАЛИСЬ = 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 1			
Атьохін В. І.	39 За	Аребаджи В. В.	79 За
Власов В. Д.	34 За	Іщенко О. І.	165 За
Карнаїн Б. А.	134 Не голосував	Кішкю С. М.	351 За
Ковач М. М.	72 За	Король В. М.	202 За
Коринський А. І.	205 За	Кушніров Н. О.	367 За
Матасенко В. В.	354 За	Мартинівський В. П.	29 За
Писаренко А. А.	44	Плетинський В. А.	410 За
Попеску І. Я.	204 За	Порошенко І. Ф.	12 За
Ржавський О. М.	46 За	Смигиренко В. П.	166 За
Сергієнко Ф. І.	101 Проти	Сирота Н. Д.	200 Проти
Стоян О. М.	18 За	Чубатанко О. М.	216 .....
Шмаров В. М.	173 За		

Голосування проведено 18.01.2001 17:23:51

В 75

Фракція Українського Народного Руху (всього - 23)

ЗА =	В ПРОТИ =	1 УТРИМАЛИСЬ=	1 НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	11
Альовин В. В.	336	Не голосував	Асадчев В. М.	337 Не голосував
Білас І. Г.	120	За	Гудима О. М.	120 За
Джоджик Я. І.	163	Не голосував	Жовтяк Є. Д.	94 .....
Кириленко В. А.	321	Не голосував	Ховен В. В.	317 Проти
Костенко Ю. І.	312	За	Зулик О. В.	145 Утримався
Макшусенко Р. М.	330	За	Молчан П. М.	152 Не голосував
Басалук І. С.	85	.....	Полшкович І. П.	155 Не голосував
Ратушній М. Я.	164	Не голосував	Слободян О. В.	220 Не голосував
Тарасюк І. Р.	315	За	Татарибояк О. Я.	119 За
Федорен Я. В.	323	За	Червоний В. М.	322 Не голосував
Черняк В. А.	153	За	Шевченко В. Ф.	329 Не голосував
Білоуський І. Р.	319	Не голосував		

Фракція Народної Демократичної партії (всього - 20)

ЗА =	20 ПРОТИ =	0 УТРИМАЛИСЬ=	0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	0
Вандурка О. М.	175	За	Безсмертний Р. П.	357 За
Воранж О. І.	103	За	Зарубінський О. О.	398 За
Карпов О. М.	406	За	Кафурський В. І.	401 За
Кінак А. К.	128	За	Ковалко М. П.	65 За
Коваленко В. С.	181	За	Костржавський Д. В.	389 За
Ларін С. М.	390	За	Мартиненко М. Я.	21 За
Мельник П. В.	394	За	Петров О. В.	211 За
Салитін А. В.	171	За	Супрун Л. П.	100 За
Хорощковський В. Т.	9	За	Черновецький Л. М.	219 За
Щеочук С. Ю.	23	За	Танко І. О.	42 За

Фракція партії Зелених України (всього - 17)

ЗА =	13 ПРОТИ =	0 УТРИМАЛИСЬ=	1 НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	0
Велюсова І. А.	394	За	Гаврилов І. О.	388 За
Діброва В. Г.	19	За	Сльчанінов В. С.	376 За
Юрчиш І. Н.	381	.....	Козюков В. М.	371 За
Кривошея С. В.	377	За	Круж Ю. Я.	139 За
Курчак С. І.	374	Утримався	Москалін С. О.	383 За
Павленко С. Т.	382	За	Постішук О. В.	387 За
Рис С. М.	378	.....	Рябченко О. В.	25 За
Самойленко Ю. І.	375	За	Хаван В. П.	372 .....
Хмельницької В. І.	373	За		

Фракція Народного Руху України (всього - 17)

ЗА =	0 ПРОТИ =	0 УТРИМАЛИСЬ=	0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	15
Вондаренко О. Ф.	318	Не голосував	Глумієвський Л. Я.	341 Не голосував
Григоренко Л. П.	320	Не голосував	Джамілян М.	316 Не голосував
Зварич Р. М.	326	Не голосував	Кандзюбор В. М.	333 Не голосував
Клишківської Ю. В.	339	Не голосував	Косів М. В.	116 Не голосував
Костинак В. І.	338	Не голосував	Криворучко Ю. З.	118 .....
Кульчаківської М. Г.	313	Не голосував	Лазарюк О. В.	121 Не голосував
Тажак Л. С.	166	Не голосував	Удовенко Г. Я.	311 Не голосував
Червоної Т. В.	115	Не голосував	Червонолітка О. В.	332 Не голосував
Щепа В. В.	320	.....		

Фракція Соціалістичної партії України (всього - 16)

ЗА =	0 ПРОТИ =	15 УТРИМАЛИСЬ=	0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ =	1
Возий І. С.	344	Проти	Вінської Я. В.	346 Проти
Калитовської І. В.	11	Проти	Нарковська Н. С.	347 Проти
Місюра В. А.	163	Проти	Мороз О. О.	92 Проти
Мусієнко Т. М.	359	Проти	Мухін В. В.	366 Проти
Ніколаєнко С. М.	185	Проти	Позовило Н. О.	352 Проти
Семенов В. П.	370	Проти	Сімко В. Д.	368 Проти

Голосування проведено		18.01.2001 17:23:51	№ 75
Станков А. К.	363 Проти	Стеланов К. В.	349 Проти
Цушко В. П.	140 Не голосував	Шатовицов О. П.	52 Проти
Фракція партії "Реформа і порядок"-Реформа-конгрес (всього - 15)			
ЗА = 1 ПРОТИ = 9 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 4			
Беспалый Б. Я.	404 Проти	Воддаренко Н. Д.	212 Проти
Смидь О. І.	392	Хеваго К. В.	149 Не голосував
Жур О. Ф.	35 Проти	Коліушко І. Е.	402 Проти
Остап І. І.	126 Проти	Линевич В. М.	117 .....
Салія І. М.	221 Не голосував	Стецьків Т. С.	396 Проти
Стецько Я. Я.	89 Не голосував	Герасюк С. А.	214 Проти
Філенко В. П.	393 Проти	Цехмістренко В. Г.	154 Не голосував
Чубаров Р. А.	8 За		
Фракція "Яблуко" (всього - 14)			
ЗА = 0 ПРОТИ = 0 УТРИМАЛИСЬ= 1 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 6			
Бродський М. Я.	215 Не голосував	Рущак М. В.	388 .....
Литак А. І.	56 Не голосував	Мазур О. А.	436 Не голосував
Подгорний С. П.	395	Повітхов С. Ю.	170 Не голосував
Проценко В. В.	310	Савно Ю. П.	406 Утримався
Суслов В. І.	343	Ткачук В. А.	380 .....
Фіалковський П. О.	187	Чайка В. В.	334 Не голосував
Черодєєв О. В.	423 Не голосував	Штепа В. Д.	31 .....
Не входить до складу фракцій (всього - 45)			
ЗА = 11 ПРОТИ = 9 УТРИМАЛИСЬ= 0 НЕ ГОЛОСУВАЛИ = 5			
Арафонов М. І.	28	Аманко Є. П.	206 .....
Баранчик І. І.	358 Не голосував	Везуле П. Я.	435 .....
Богатирьова Р. Б.	81 За	Войко Б. Ф.	314 За
Вітренко Н. М.	160	Гавриш С. В.	176 За
Головастий С. Е.	322 Проти	Горбачев В. С.	127 .....
Гурмін Е. Я.	134 Не голосував	Довганчик Г. В.	369 .....
Довгань К. В.	345 Не голосував	Довгань С. В.	342 Не голосував
Дроботов А. І.	355 Не голосував	Сльншкевич О. С.	182 Проти
Срмек А. В.	113 Проти	Вардицький В. Ю.	74 .....
Хуравський В. С.	88 За	Киричанко С. О.	183 За
Коломойцев-Рибалка В. Е.	106 За		
Кондратенко А. І.	298	Креч Е. Е.	328 За
Паларанко П. І.	40	Лынар Н. О.	432 .....
Литвак О. М.	87 За	Марченко В. Ф.	161 .....
Масвієнко А. С.	17 Проти	Модведур В. В.	73 За
Моїсєєнко В. Н.	53	Ремпорук В. П.	194 .....
Омельченко Г. О.	146 Проти	Плах І. С.	391 За
Резведовський В. Я.	49	Романчук П. М.	424 .....
Сидорчук М. Ж.	431	Ситюк К. М.	403 Проти
Старниць О. Г.	277	Ткаченко О. М.	195 Проти
Філіпчук Г. Г.	203 За	Чиж І. С.	190 .....
Чушков С. О.	24 Проти	Шпакін В. І.	133 Проти
Шинк О. І.	360	Яковенко О. М.	50 .....

**Виступ у Парламенті України Володимира Чемериса,
співголови акції "Україна без Кучми"**

Київ, 21 грудня 2000 року

Співвітчизники!

Я знаходжусь тут, щоб донести до Вас вимоги людей, які відчують себе громадянами і не можуть більше мовчати. Я представляю тих, хто більше не миритиметься із системою брехні, злочинності, беззаконня і безвідповідальності.

Впродовж останніх років в країні була збудована система президентського авторитаризму, система, яка нехтує правами людини і свободою слова.

Настав час сказати – досить!

15 грудня на майдані Незалежності розпочалася громадянська акція "Україна без Кучми!". Представники різних політичних поглядів вперше об'єдналися навколо однієї ідеї – ідеї демократичної України, свободи слова та прав людини. І це перше, в чому ми перемогли правлячий режим.

Серед нас є не тільки послідовні опозиціонери, а й ті, хто до останнього моменту вірив цій владі і сподівався на її добрі наміри. Серед нас є й такі, хто на останніх виборах голосував за нинішнього Президента.

З того часу багато змінилося. Змінилися й погляди багатьох простих громадян, яких вразило лицемірство глави держави і його оточення. Зникає журналіст, а нас втішають тим, що тисячі зниклих громадян України так ніколи і не знаходять. Президента, міністрів-силовики та генерального прокурора підозрюють у вчиненні злочину і саме їм та їхнім підлеглим доручають розслідувати цей злочин! Посадові особи, котрі повинні здійснювати правосуддя, цинічно брешуть, а підконтрольні Президентові засоби масової інформації змушені розносити цю брехню по всій країні.

Ми переконані, що це не випадковість. Ми бачимо, як цей Президент і його поплічники з початку свого правління кидали обіцянки, які свідомо не виконували. Замість демократії маємо сваволю можновладців і безправність людей. Замість реформ – збагачення олігархів і злидні мас.

Ця людина, Леонід Кучма, він же – глава держави, і, ніби в насмішку, гарант Конституції, насправді намагається узурпувати владу, перетворити на маріонеток і лакеїв і парламент, і політичні партії, і журналістів. Нетерпимість Президента Кучми до інакодумства відкидає нас у ті часи, коли за слово правди людину вбивали.

Досить! Настав момент істини. Сьогоднішня акція на майдані Незалежності є свідченням того, що суспільство більше не може і не хоче миритися з моральною деградацією влади і неможливістю контролю над владою з боку народу. Зникнення журналіста Георгія Гонгадзе та аудіозаписи, оприлюднені Олександром Морозом, є не причиною нашої акції, а останньою краплею, яка переповнила чашу недовіри до влади.

Заклики до спокою і стабільності, до яких вже вкотре вдалася влада, сьогодні є намаганням приховати правду, уникнути відповідальності та утримати владу будь-якими методами. Криза довіри до влади почалася не на майдані, а у високих кабінетах нечесних і неморальних політиків. Ми з вами маємо шанс довести, що гідні кращої влади.

Леоніде Даниловичу! Ви сподіваєтесь, що експертиза доведе вашу невинність. Ви хочете експертизи. І ми хочемо експертизи. Вітчизняної, міжнародної чи будь-якої іншої. Але немає таких експертів, які повернуть вам довіру народу. Доки ви не підете у відставку, ви залишаєтесь головним об'єктом страшних здогадів і підозр. І це буде вашим місцем в історії України. Час працює проти вас. Зробіть своє рішення сьогодні, або історія зробить його за вас завтра.

Досить лякати нас ще гіршою владою. Ми хочемо бачити кращу. За вами засоби масової пропаганди і гроші. За нами — правда. Сьогодні, в таборі на майдані Незалежності нас кілька сот, під Верховною Радою — тисячі. Ми відчуваємо підтримку мільйонів. Якщо ви нас не почувсте — то ви ці мільйони побачите.

Наші вимоги:

1. Незалежна міжнародна експертиза доказів у "справі Гонгадзе".
2. Надання прямого теле та радіоефіру депутатам, які контактували із свідком Мельниченком.
3. Відставка міністра внутрішніх справ Кравченка, голови СБУ Деркача, генпрокурора Потебенька.
4. Відставка Президента України Леоніда Кучми.

Наполягаємо, щоб Верховна Рада визначилась сьогодні щодо:

- звіту генпрокурора;
- закону про тимчасові слідчі комісії;
- прискорення розгляду так званої справи про зникнення Георгія Гонгадзе.

Всі ці вимоги ставить життя. Акції протесту триватимуть доти, доки вони не будуть задоволені.

"УКРАЇНА БЕЗ КУЧМИ!"

**УСТАНОВЧА ДЕКЛАРАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО
КОМІТЕТУ ОПОРУ "ЗА ПРАВДУ!"**

Ми, представники громадських організацій, студентських і викладацьких колективів та інших суспільних середовищ, зважаючи на політичну кризу, що склалася в країні, вважаємо своїм обов'язком об'єднатися у Громадський комітет опору "За Правду!" з метою виконання таких вимог:

1. Внесення змін до Конституції України з метою збільшення повноважень Верховної Ради України у частині формування Уряду України, конституційного забезпечення здійснення ним повноважень вищого органу виконавчої влади у країні.

2. Відставка Президента України Леоніда Кучми та проведення дострокових президентських виборів.

3. Відставка міністра внутрішніх справ та Генерального прокурора України, які не можуть належним чином розслідувати справу вбивства Георгія Гонгадзе та інші резонансні справи, неодноразово дезінформують суспільство, внаслідок чого стали чинниками політичної нестабільності у країні.

4. Забезпечення в Україні реальної свободи слова та преси, припинення цензури.

5. Недопущення вирішального впливу Російської Федерації на формування зовнішньої політики України.

6. Припинення антизахідної істерії, що роздувається оточенням Президента та повернення України на європейський шлях розвитку.

7. Проведення незалежної експертизи "плівок майора Мельниченка" під егідою офіційних європейських інституцій або відповідних установ у США, які мають належне обладнання та не можуть бути піддані тискові з боку влади. Ми також вимагаємо від владних структур (Президента України, Верховної Ради або Кабінету Міністрів) офіційного звернення до відповідних західних установ щодо необхідності проведення такої експертизи.

Викладені вище вимоги не є самодостатніми, оскільки наша мета — докорінна зміна структури влади та суспільства і перетворення його на спільноту вільних громадян, які самі творять свою історію.

З нами Бог!

З нами Правда!

Ми переможемо!

**Звернення Всеукраїнського громадського
комітету опору "За правду!" до студентства,
молоді та всіх порядних громадян України**

9 березня 2001 року в Києві створено Всеукраїнський громадський комітет опору "За правду!". До керівництва Комітету увійшли керівники студентських акцій протесту кінця 80-х — початку 90-х років Олесь Доній, Маркіян Іващин, В'ячеслав Кириленко, Володимир Чемерис, народні депутати Тарас Стецьків і Тарас Чорновіл, лідери студентських організацій. Комітет "За правду!" вступив з вимогою відкритого розслідування злочинів нинішнього кримінального режиму та запровадження в Україні демократії європейського типу. Початком цього повинна стати відставка міністра внутрішніх справ, голови податкової адміністрації, генерального прокурора та президента України Леоніда Кучми, які підозрюються у вчиненні тяжких злочинів.

Побратими!

Влада, яка дотепер вживала силові методи лише до учасників вуличних акцій протесту, злякалася трьохсот молодих учасників мирних зборів Комітету "За правду!" більше, ніж багатотисячної демонстрації. Очевидно, посткомуністична українська влада згадала жовтень 1990-го року: сотні студентських наметів на майдані Незалежності, сотні тисяч студентів на вулицях Києва та інших міст, постанову про відставку прем'єр-міністра та дострокові вибори на багатопартійних засадах. Ввечері 9 березня було брутально заарештовано понад 200 студентів — учасників установчих зборів Комітету "За правду!", які від'їжджали в свої області. Співробітники СБУ в цивільному та "беркутівці" в шоломах хапали їх на виході з метро, на вході у вокзал, грубо витягували з поїздів, били кийками, тягли за волосся по землі. Того ж вечора міліціонери без ордеру на обшук увірвалися в приміщення секретаріату Комітету "За правду!", а також влаштували десятки незаконних обшуків у гуртожитках київських вузів.

Звертаємося до всіх студентів України з пропозицією розпочати створення студентських комітетів "За правду!" та підготовку до всеукраїнського студентського страйку. Кров наших побратимів — студентів Києва, Львова, Тернополя, Харкова, — пролита 9 березня, кличе до дії. На нас, як і в жовтні 90-го, лежить відповідальність за долю України. Вдруге ми не маємо права схибити — інакше правди не дізнаються навіть наші діти!

Друзі!

Молодь, як і студентство, завжди була рушієм позитивних змін в Україні. Перемога "оксамитової революції" 90-го року стала можливою лише завдяки спільним зусиллям всього ПОКОЛІННЯ — мільйонів людей віком від 16 до 25 років. Сьогодні нас не менше, ми не менш сміливі, ми озброєні знаннями та новітніми технологіями, Європа і демократія для нас — природні цінності. Не дамо кримінальній владі загнати нас в азійську відсталість і деспотію, як вона це зробила з нашими батьками і дідами! Вимагайте разом з нами зміни та очищення системи влади в Україні, ставайте до лав учасників акцій "За правду!"

Громадяни!

Влада роками привчала нас до життя за принципом "лише б не гірше". В результаті цього наше життя поступово перетворилося на існування, а краще з кожним роком живуть лише представники вищої влади та наближені до них казнокради-олігархи. В Україні на тотальній брехні побудовано систему влади, де порядних людей змушують ставати хабарниками і злодіями — або помирати з голоду. Незалежно від того, чим ми займаємося — бізнесом чи політикою, працюємо на державній службі чи приватній фірмі, вчимо чи лікуємо (або самі вчимося і лікуємося) — нам брешуть і змушують брехати. Сьогодні мирні студентські збори називають "шабашем екстремістів", завтра людей звільнять з роботи за відмову їх засудити, а післязавтра масово садитимуть до тюрми за "політичні" анекдоти і вимоги підняття платні. Репресивна машина розчавить кожного поодиноці — якщо сьогодні ми не знищимо її разом. Нас не просто в сотні тисяч разів більше, ніж можновладців. У нас є зброя, якої давно немає у влади — ПРАВДА!

Всеукраїнський громадський комітет опору "За правду!"

Контактний телефон: 461-90-22.

ФОРУМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРЯТУНКУ

Маніфест громадянської ініціативи

- СПИТАЙ себе, чи подобається тобі, як ти живеш?
СПИТАЙ сусіда, як він живе?
СПИТАЙ маму, чому хвилюється вона, коли йдеш ти з хати?
СПИТАЙ сина, хіба спокійний він за старість своїх батьків?
СПИТАЙ хлопця, чи може він знайти гідну роботу?
СПИТАЙ дівчину, чи хоче вона бути повією?
СПИТАЙ підприємця, скільки хабарів він роздав?
СПИТАЙ господаря, чи він спокійний за своє добро?
СПИТАЙ журналіста, чи може він говорити правду?
СПИТАЙ суддю, чи вільний він у своїх рішеннях?
СПИТАЙ тюремника, скільки людей сидить без суду і слідства?
СПИТАЙ правоохоронця, скільки раз він порушив права і закон?
СПИТАЙ у військового, кому він давав клятву на вірність?
СПИТАЙ у загиблих, чи про таку Україну вони мріяли?
СПИТАЙ молодь, чи залишиться вона жити у такій країні?
СПИТАЙ голову СБУ, чия безпекою він займається?
СПИТАЙ міністра внутрішніх справ, чи не сняться йому мати та діти Гонгадзе?
СПИТАЙ генерального прокурора, коли він востаннє говорив правду?
СПИТАЙ президента, чи чув він щось про совість і честь?
СПИТАЙ себе, невже безпідставно вийшли на вулиці тисячі і тисячі твоїх земляків з вимогою "Україна без Кучми"?

ТАК ДАЛІ ЖИТИ НЕ МОЖНА!

Нас об'єднала мета: покласти край кримінальному режимові;
утвердити повагу до права і закону;
повернути Україну на Європейський шлях розвитку;
Наша МЕТА – СПРАВЕДЛИВІСТЬ. Наша МЕТА – ПРАВДА...
МИ ПОЧИНАЄМО ДІЯТИ!

Маніфест підписали:

Чорновіл Тарас
народний депутат України

Тимошенко Юлія
Голова партії "Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"

Мороз Олександр
народний депутат України,
Голова Соціалістичної партії України

Матвієнко Анатолій
народний депутат України,
Голова Української Народної партії "Собор"

Лук'яненко Левко
Голова Української Республіканської партії,
багаторічний політв'язень Гулагу,
один із організаторів боротьби за незалежність України

Олійник Володимир
міський Голова міста Черкаси

Турчинов Олександр
Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету,
Керівник фракції "Батьківщина" у Верховній Раді України

Хмара Степан
Голова Української консервативної республіканської партії

Головатий Сергій
народний депутат України,
Голова Української Правничої фундації

Ситник Костянтин
народний депутат України, академік НАНУ

Стецьків Тарас
народний депутат України,
Голова Львівської обласної організації партії
"Реформи і Порядок",
координатор громадського руху "За правду"

Жовтяк Євген
народний депутат України,
Голова Київської обласної організації УНР

Чемерис Володимир
співкоординатор акції "Україна без Кучми"

Омельченко Григорій
народний депутат України

Стретович Володимир
народний депутат України,
Голова партії Християнсько-народний союз

Комісаренко Сергій
академік НАНУ, директор інституту біохімії

Буздуган Юрій
Голова Соціал-демократичної партії України

Кармазін Юрій
Голова Комітету Верховної Ради України з питань
забезпечення законотворчої діяльності та боротьби
з організованою злочинністю і корупцією,
Голова партії Захисників Вітчизни

Шеховцов Олексій
народний депутат України

Сльяхкевич Олександр
народний депутат України

Шижкін Віктор
народний депутат України

Шевченко Віталій
народний депутат України

Кожин Борис
народний депутат України,
адмірал у відставці,
Голова союзу офіцерів України

Червоній Василь
народний депутат України,
Голова Рівненської обласної організації УНР

Ляшко Олег
головний редактор газети "Свобода"

Лінчевський Віктор
директор "Рух-інформ"

Шевченко Олесь
Голова Комітету захисту Українських святинь

Стецько Ярослава
народний депутат України, Голова КУН

Тима Юрій
Голова Виконкому УНСО

Квятковський Ігор
народний депутат України

Паламаренко Анатолій
народний артист України

Гнаткевич Юрій
Голова Української партії "Єдність"

Кислий Павло
член Ради колишніх народних депутатів України,
член кореспондент НАНУ, доктор технічних наук

Карпенко Віталій
помічник Київського міського голови

Толочко Петро
народний депутат України, віце-президент НАНУ, академік, голова
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Ромовська Зорислава
народний депутат України,
Голова всеукраїнського громадського об'єднання "Жінки
Батьківщини", доктор юридичних наук, професор

Білорус Олег
народний депутат України,
член-кореспондент НАНУ,
доктор економічних наук,
професор

Єрмак Анатолій
народний депутат України

Правденко Сергій
народний депутат України,
головний редактор газети "Голос України"

Жир Олександр
народний депутат України

Слиш Віктор
Голова Всеукраїнської асоціації місцевого самоврядування

Лопата Анатолій
генерал-полковник

Жижко Сергій
член президії КУН

Білоус В'ячеслав
перший заступник Голови "Спілки офіцерів України"

Скоморощенко Олена
журналіст

Колеснік Степан
член Ради старійшин УНП "Собор"

Шолох Сергій
керівник радіостанції "Континент"

Кавулич Богдан
заступник Голови УРП

Новіков Микола
директор інституту надтвердих сплавів, академік НАНУ

Дробноход Микола
Президент Академії вищої школи України

Сергієнко Олександр
Голова Української християнсько-демократичної партії

Бокий Іван
народний депутат України

Ніколаєнко Станіслав
народний депутат України

Шовкошитний Володимир
Голова Міжнародної організації "Союз-Чорнобиль"

Стріха Максим
доктор фізико-математичних наук, професор

Стус Дмитро
Виконавчий директор Фонду "Україна-інкогніто"

Ромащенко Віль
помічник народного депутата

Кріпченко Віктор
телеоператор

Кочетков Олександр
керівник Фонду інформаційного розвитку

Іванов Дмитро
головний редактор Чернігівської газети "Гарт"

Мужук Леонід
кінорежисер, лауреат державної премії ім. Т.Шевченка

ПРОГРАМА ДІЙ ФОРУМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРЯТКУ

Десять років тому було здобуто незалежність України. Тоді для багатьох майбутня Україна уявлялася суспільством рівних можливостей, де кожен громадянин матиме гарантовані громадянські права, заможне життя, можливість вільного спілкування з навколишнім світом.

Незалежний розвиток нашої держави протягом останніх десяти років показав: тоталітарна система влади не тільки збереглася, а набула потворних форм. Відбулась узурпація влади Президентом та кількома кланово-олігархічними структурами. Парламент (Верховну Раду) обмежено у правах, громадські інституції не стали дієвою частиною політичної системи, засоби масової інформації позбавлені можливостей нести об'єктивну інформацію громадянам. Суди, міліція, прокуратура, податкова служба перетворилися на політико-репресивні інструменти, які дедалі активніше співпрацюють з криміналітетом. Брехня стала способом здійснення державного управління. Тиск, шантаж, залякування, переслідування, інакомислення з боку виконавчої влади при злиднях, безробітті і соціальній незахищеності сформували в суспільстві настрої страху, зневіри і безнадії. Поглиблюється розрив між народом і державою, між людиною і владою. Адміністрування руйнує економіку, сприяє наскрізній корумпованості влади. Диктатура, відстоюючи інтереси кланів, загрожує втратою державності.

Для маскування своєї стратегічної лінії вище керівництво України продумано маніпулювало загрозою комуністів, які під реставраторськими гаслами перетворилися в очах багатьох на дійсну небезпеку для незалежності України. На тлі негараздів, що мали і мають місце в українській економіці, комуністам вдалося перетворитися на псевдоальтернативну, керовану владою "опозицію" в Україні.

Все це стало гальмом на шляху економічного і політичного розвитку України. Процес первісного накопичення капіталу в Україні, на відміну від інших європейських держав, відбувся шляхом перерозподілу державної власності між небагатьма конкретними особами. Це стало передумовою зрощення бізнесу, влади і криміналу. Як наслідок - в державі утворилася невелика каста людей, яка має зверхприбутки при загальному зубожінні населення. У другій половині 90-х років ця група стала найбільш реальною опорою влади в нашій державі, замінивши собою інші політичні та громадські інституції або взявши ці інституції під свій контроль.

Політична криза в Україні продемонструвала, що насправді:

- а) в Україні склалася кримінально-кланова система влади, здатна творити і приховувати злочини;
- б) влада в державі позбавлена поняття відкритості, їй не знайомі поняття моральності і честі, вона нехтує не лише правами людини, а й її життям;

-
- в) Україна завдяки зовнішній політиці влади поступово віддаляється від Європи і перетворюється на сировинний придаток інших держав;
  - г) нинішня політична система в Україні є далекою від пропагованих ідеалів громадянського суспільства, вона нездатна до важливих структурних перетворень через авторитарну модель управління державою;
  - д) реформування економічної, політичної, адміністративної системи в Україні наптовхується на протидію владного режиму.

Саме тому найближчими цілями Форуму є:

- відставка нинішнього Президента, як особи, що несе персональну відповідальність за створення і зміцнення такої системи влади;
- ліквідація політичної влади кланово-олігархічних угруповань, відставка і покарання тих, хто безпосередньо винен у здійсненні злочинів;
- внесення змін до Конституції, які перерозподіляють владні повноваження у трикутнику Президент-Парламент-Уряд, посилення ролі і взаємної відповідальності парламенту і Уряду;
- проведення дійсно прозорих демократичних виборів Президента і парламенту;
- створення Уряду народної довіри, затвердження його програми парламентом;
- створення незалежної системи судочинства;
- посилення органів самоврядування через законодавче забезпечення їх фінансових, матеріальних і організаційних можливостей;
- перетворення України на державу, яка би захищала життя, майно і гідність її громадян;
- об'єднання всіх суспільних верств заради зміцнення України як фактора європейської і світової політики;
- кардинальна зміна суспільних стосунків та розвитку і утвердження Людини як найвищої суспільної цінності.

Наша головна мета — побудова в Україні справді правової, демократичної, соціальної, як це передбачено у Конституції, держави, в якій будуть захищені права й розкуто ініціативу кожного громадянина.

Ми переконані, що політика і мораль повинні бути взаємопов'язані. Ми впевнені, що політика повинна бути відкритою і творитися чистими руками. Той, хто йде у політику, повинен володіти окрім професійних та ділових ще й моральними якостями. Народ, який

обирає своїх політиків і довіряє їм свою долю, має право знати правду про їх діяльність і має право відібрати свій вотум довіри у тих, хто зрадив сподівання народу. В основі нашої політичної системи повинні лежати солідарність усіх верств населення, демократія, відкритість, порядок.

Ми переконані, що в Україні повинно утвердитися справжнє народовладдя через конституційну реформу, створення системи стримувань і противаг, за якої жодна особа чи жоден орган не зможе узурпувати владу.

Форум національного порятунку не зводить свою діяльність виключно до усунення від влади Леоніда Кучми. Наша ціль — зміна системи влади.

Ми виступаємо за:

- повернення України на європейський шлях розвитку, подальшу інтеграцію у європейські та світові структури;
- демократизацію суспільства і суспільних відносин;
- впровадження реформ, спрямованих на створення умов для повноцінного розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- правове забезпечення та реальні гарантії свободи слова в Україні.
- Слово, засоби масової інформації та інформаційні потоки повинні стати надбанням всієї нації, а не окремих кланів і груп;
- ліквідацію корупції у вищих ешелонах влади та відновлення законності;
- визнання нечинними міжнародних угод, підписаних протягом останнього десятиліття, які суперечать законам та національним інтересам України;
- виведення суспільних відносин з тіні і утвердження Закону у всіх сферах життєдіяльності;
- забезпечення у повному обсязі правових гарантій, наданих громадянам Конституцією України,
- дотримання принципу: держава існує для людини, а не людина для держави.
- створення правових підстав для усунення з посади Президента (в тому числі через процедуру імпичменту та референдуму).

Досягнення поставлених цілей створять сприятливі умови для зміни свідомості людини в українському суспільстві. Наша позиція є чіткою: ми не уявляємо радикальної зміни політичної системи без того, аби допомогти людям перетворитися на вільних громадян, здобути власне "я" і громадянське самоусвідомлення. Ми — за перетво-

---

рення українців на суспільство вільних людей, які самі творять власну історію.

Форум національного порятунку виступає за радикальну зміну управлінської еліти в Україні. Нинішнє керівництво держави на всіх рівнях мусить поступитися місцем новим кадрам — тим, що відбулися як особистості протягом останнього десятиліття, які займали моральну позицію і принципово виступали проти корумпованого режиму та наділені новим світоглядом та новими якостями.

Форум є координуючим органом об'єднаної опозиції, завданням якого є перетворення України на спільний дім всіх її громадян, де гарантуються гідність людини, право і закон, а інститути і правові засади слугують основним інструментом потреб і захисту прав людини. Форум є виразником загальноукраїнського руху і відображає утвердження нових засад в усіх сферах соціального життя.

Дії Форуму базуються на принципі консенсусу поколінь, коли енергія і активність молодих, нових лідерів поєднується з вірністю, честю, розумом і організаційним досвідом лідерів старшого покоління.

Після обрання нового парламенту, приведення до присяги нового Президента і оголошення складу нового Уряду, Форум національного порятунку складає свої повноваження, поступає місцем іншим легітимним структурам або може продовжити своє існування у новій якості (як координаційна рада політичних сил, партій, політичний блок тощо).

Кожен член Форуму зберігатиме своє місце в подальшому політичному житті України і діятиме залежно від свого світогляду, політичних переконань і стратегічного бачення розвитку України.

Наш народ заслуговує на краще життя, і наша діяльність буде присвячена тому, аби наблизити Україну та українців до процвітання та добробуту. Не маємо жодних ілюзій і не вибудовуємо утопічних планів. Ми віримо у мудрість нашого Народу, нашої Нації, і віримо у власні сили, у те, що нам вистачить волі, розуму, терпіння і народної підтримки, аби втілити дану Програму.

**ЗВЕРНЕННЯ Президента України Леоніда КУЧМИ,
Голови Верховної Ради Івана ПЛЮЩА
та Прем'єр-міністра Віктора ЮЩЕНКА
до українського народу**

Шановні співвітчизники!

Звернутися до вас змушують спроби поставити Україну перед великими випробуваннями, втягти її у вир нездорових пристрастей. Причому робиться це тоді, коли ми почали виходити з тривалої економічної кризи, коли у народу з'явилися реальні сподівання на краще.

Треба називати речі своїми іменами: проти нашої держави розгорнуто безпрецедентну політичну кампанію з усіма ознаками психологічної війни.

Україна і світ ще дізнаються про замовників, організаторів та виконавців, про рушійні сили цього провокаційного дійства. Але всі ми вже зараз бачимо причетність до нього тих вітчизняних політиків і тих політичних сил, для яких не існує нічого, крім власних інтересів та амбіцій, егоїстичних устремлень і свогохвилинних очікувань.

Вони нагнітають атмосферу істерії і психозу, сподіваючись на цій хвилі розхитати законні державні інституції і будь-що прорватися до влади.

Цього разу як приводи для суспільного збурення використано зникнення журналіста Георгія Гонгадзе і так званий "касетний скандал", за чим послідували широкомовні узагальнення щодо утисків преси та демократії в Україні. За визнанням самих режисерів нинішніх акцій, якби не було цих приводів, вони знайшли б інші.

Ми щиро і - глибоко співчуваємо сім'ї, в яку прийшла біда, і приносимо їй вибачення за деякі дії правоохоронних органів: додержання вимог процесуального законодавства не повинне входити у протиріччя з розумінням незмірного людського горя.

Цілком очевидні і прикрі вияви непрофесіоналізму у розслідуванні справи Гонгадзе. Нині вживаються всі можливі заходи до якомога швидшого і повнішого його завершення. За наслідками з'ясування всіх обставин буде зроблено найсерйозніші висновки.

Але разом з тим ми рішуче не погоджуємося і ніколи не погодимося, щоб ця трагедія ставала розмінною картою у цинічних політич-

них спекуляціях, використовувалася для паплюження нашої держави в очах української та світової громадськості. Щоб безборонно і безкарно поширювалася добута незаконними методами, неперевірена або сфальсифікована інформація. І щоб під гаслами захисту демократії влаштовувалися ігри, ставкою в яких є вже саме існування України, її територіальна цілісність, громадянський мир, протягувалися сценарії з руйнівними наслідками, черговими випробуваннями для людей.

У демократичному суспільстві кожен має право на свою думку і право публічно її висловлювати. Але є межа, переступити яку не дозволено нікому і за жодних умов. Це — Закон, відповідальність за кожне слово.

"Чорні" технології не рідкість для сучасного світу з його жорсткими методами політичної боротьби. Але навіть на цьому фоні виділяється своїм цинізмом, зневагою до норм права та моралі те, що діється зараз в Україні — дискредитація державних діячів, політиків та політичних сил, шантажування органів влади, маніпулювання громадською думкою.

Сьогодні робиться неприхований розрахунок на введення в оману статистів. Оскільки абсолютна більшість українського народу не відгукується на провокаційні заклики "професійних революціонерів", їм не залишається нічого іншого, ніж апелювати до крайніх, екстремістських сил, до збудженого натовпу, використовуючи його як таран і засіб залякування пересічних громадян зловісними аналогіями. Досить придивитися ближче до їхньої символіки та гасел, до атрибутів, якими обставляються театральні політичні шоу, щоб переконатися: перед нами — український різновид націонал-соціалізму.

Останніми днями з'явився створений невідомо на яких засадах і гучно анонсований "Форум національного порятунку". Лідери цього строкатого конгломерату, ображені за власні політичні поразки і провали, справді шукають порятунку. Тільки не для держави, не для нації, а для самих себе — від політичного банкрутства та забуття. А дехто — і від кримінальної відповідальності.

Кожен з вас, шановні співгромадяни, повинен зрозуміти: єдина надія цих політиканів, які вже спалили за собою всі мости, на те, щоб іскри ворожнечі, непримиренності й озлоблення перекинулися на все суспільство, у ваші оселі і ваші долі. Силкуючись відродити загрозу великомасштабного громадянського конфлікту, якого Українська держава уникнула на найскладніших етапах свого становлення, вони сподіваються, що в обстановці хаосу, непевності, безвладдя і безладдя їм вдасться утриматися на плаву. Такі "рятивни-

---

ки" не бачать у своїй зашореності або не хочуть бачити, якого лиха можуть завдати їхні безрозсудні, безоглядні дії.

Безумовно, не варто драматизувати ситуацію. У вимірах всього суспільства, його життя ця метушня — не більш ніж мікроскопічні, скороминучі аномалії, і не їм визначати майбутнє України.

Але разом з тим не можна не бачити, то намагання розбурхувати вуличну стихію, пускати в хід відверто провокаційні прийоми, за допомогою яких вони хочуть поглибити розкол у суспільстві, підштовхнути владу до силової протидії, створюють реальну загрозу національній безпеці держави.

Не слід забувати уроки історії — згадаймо, з чого і як починався фашизм. Ми заявляємо, що в інтересах громадян, суспільства, держави таким намаганням буде чинитися активна і рішуча протидія усіма передбаченими законом засобами. Щодо цього ні в кого не повинно бути жодних ілюзій.

Анархія, свавілля і беззаконня не пройдуть!

Керівництво держави залишається відкритим для політичного діалогу, постійно його веде — але з тими, хто такого діалогу справді хоче, хто до нього спроможний і вбачає в ньому єдино правильний і єдино можливий шлях до врегулювання суперечностей та незгод, зміцнення політичної стабільності, прискореного розв'язання економічних та соціальних проблем поліпшення життя народу, що є для всіх нас головним, визначальним, доленосним.

У всьому, що робиться зараз для дальшого розвитку демократії, злагоди та порозуміння в суспільстві, згуртування його навколо конструктивних будівничих цілей, ми розраховуємо шановні співгромадяни, на ваше розуміння, сприяння та підтримку. Саме це і було найпотужнішим ресурсом українського народу в роки становлення й утвердження нашої держави. Саме це особливо життєво необхідно зараз — у тому числі й для відсічі антидержавним силам, хоч під якими прапорами вони виступають.

Ми будемо й надалі спрямовувати зусилля влади, всіх її гілок та органів на забезпечення мирного, спокійного сьогодення і ясного, прогнозованого майбутнього України. Єдність наших позицій і підходів, однозначну налаштованість на рішучу відсіч політичному деструктиву засвідчує дане звернення.

13 лютого 2001 року.

УХВАЛА ІМ'ЯМ УКРАЇНИ

28 лютого 2001 року Старокиївський районний суд м. Києва в складі:

головуючого судді Смик С.І

при секретарі Лобашової А.Ю.

розглянувши у відкритому судовому засіданні в м.Києві подання державної виконавчої служби Старокиївського районного управління юстиції в м.Києві про визначення порядку подальшого виконання рішення суду, -

ВСТАНОВИВ:

27.02.2001 року ВДВС Старокиївського районного управління юстиції в м. Києві звернулося до суду з поданням про визначення порядку подальшого виконання рішення Старокиївського районного суду від 22.02.2001 року, посилаючись на те, що в провадженні державної виконавчої служби Старокиївського районного управління юстиції в м. Києві знаходиться виконавчий лист №2-57І від 22.02.2001 року про обмеження щодо реалізації прав зацікавлених осіб. 22.02.2001 року було відкрито виконавче провадження відповідною постановою державного виконавця. 22.02.2001 року о 17.00 год у зв'язку з відсутністю зацікавлених осіб за місцем проведення виконавчих дій рішення суду було оприлюднено, а постанову залишена у наметах, про що складено відповідний акт. Однак на 20-00 год 22.02.2001 року рішення суду зацікавленими особами не виконано, про що також було складено відповідні акти.

Рішення суду зацікавленими особами на даний час також не виконано, його виконання без їх участі не можливе, а викладені у рішенні заходи примусового виконання є вичерпними та не передбачають розширення їх державним виконавцем, тому просять подання задовольнити.

Представник Київської міської державної адміністрації в судовому засіданні проти задоволення подання не заперечував та просив допустити негайне виконання ухвали з метою забезпечення безпеки громадян та громадського порядку.

Суд, заслухавши пояснення представника заявника, дослідивши матеріали справи, вважає, що подання підлягає задоволенню, оскільки наявні обставини ускладнюють виконання вищезгаданого рішення і роблять його виконання не можливим, а відповідно до п.4 ст.4 Закону України "Про виконавче провадження" передбачаються інші заходи по виконанню рішення.

Відповідно до ст. 4 Закону України "Про столицю України – місто-герой Київ" органи місцевого самоврядування і виконавчої влади в м. Києві забезпечують в межах своїх повноважень, в визначених законами України, здійснення містом таких функцій, як створення на-

-----

лежних умов для діяльності у місті Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, центральних органів державної влади, офіційних представництв, іноземних держав і міжнародних організацій, установ і закладів науки, освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, місцем розташування яких відповідно до законодавства визначено місто Київ.

Відповідно до п.І статті 10 Закону України "Про міліцію" міліція зобов'язана забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок, а відповідно до п.ІІ цієї статті вона зобов'язана виконувати прийняті в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції рішення суду.

З урахуванням викладеного, суд вважає можливим притягти до виконання рішення також Київську міську державну адміністрацію та органи охорони громадського порядку в місті Києві.

З метою забезпечення безпеки громадян і громадського порядку в місті Києві допустити негайне виконання цієї ухвали.

На підставі викладеного, керуючись Законом України "Про виконавче провадження", Законом України "Про столицю України — місто-герой Київ", ст. ст. 218, 351 ЦПК України, суд, —

УХВАЛИВ:

Забезпечити негайне безумовне виконання рішення Старокиївського районного суду м. Києва від 22.02.2001 року:

Київській міській державній адміністрації здійснити організаційні заходи по забезпеченню виконання цього рішення;

на підставі ст.10 Закону України "Про міліцію" зобов'язати органи внутрішніх справ, які забезпечують охорону громадського порядку в місті Києві, забезпечити негайне виконання рішення Старокиївського районного суду м. Києва від 22.02.2001 року в частині обмеження права на проведення безстрокового пікетування із встановленням наметів, а також зборів, мітингів, походів і демонстрацій на вулиці Хрещатик, в тому числі на проїжджій частині і в підземних переходах в межах від площі Європейської до Бессарабської площі, зацікавленим особам та іншим особам і організаціям, які матимуть намір проведення таких заходів на зазначеній території та забезпечити проведення вказаних заходів в центральному парку культури та відпочинку в районі арки "Дружба народів".

Допустити негайне виконання ухвали суду.

Ухвала може бути оскаржена до Київського міського суду, через районний суд, протягом 10 днів.

Книгу видано за сприяння Міжнародного Фонду "Відродження". Погляди авторів можуть не співпадати з позицією Міжнародного Фонду "Відродження"

Видання підготовлене до друку Фондацією "Відкрите суспільство"

При передруку посилання на видання обов'язкове

Автори Мирослава Гонгадзе, Сергій Куделя

Редактори Оксана Грязнова, Леся Шевченко

Коректор Інна Борик

Верстка Олександра Борисова

Підписано до друку 09.09.2004.

Формат 60x84

Тираж: 1000 пр.

Папір офсет. Гарнітура TrixieSur-Plain. Офс. друк

Надруковано ТОВ "Азбука"